

"זכתורתו יהגה"

סוגיות במצוות

שבין אדם לחברו ומידות הנפש

סוגיה א

דיני נקימה ונטירה

והקפדה בלב

חוברות ללימוד נושאים הלכתיים בעיון לבוגרי הישיבות

להמשיך עם הישיבה כל החיים

דוד מנשה

תוכן

3	הקדמה.....
3	לימוד תורה בעיון כל החיים
4	אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא
5	זמן זה סדר עדיפויות ובכוחנו לנהל את הזמן.....
5	אין קיצורי דרך
5	דרך העבודה בחוברת.....
6	תודות
9	לא תקום ולא תטור.....
9	גדר איסור נקימה ונטירה
23	גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת מחיקתה מהלב
27	איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודין נקמה לתועלת
32	כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות שליליים
37	נספח א - דמותו של יוסף
38	נספח ב - ההנהגה הראויה לתלמיד חכם
42	סיכום הסוגיה.....
42	פתיחה
43	גדרי איסור נקימה ונטירה.....
52	גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת מחיקתה מהלב
65	איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודין נקמה לתועלת
70	הערות ודוגמאות נוספות להלכה
74	כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות שליליים
85	הכנעה הבדלה המתקה
86	נספחים.....

הקדמה

לבוגרינו ותלמידינו היקרים והאהובים בכול מקום, ה' עליהם יחיו.

לימוד תורה בעיון כל החיים¹

יודעים אתם מתקופת הלימוד בישיבה את החשיבות הגדולה בעינינו של השקיעה בלימוד התורה בעיון. פעמים רבות דיברנו יחד על כך שמטרת האדם בעולם היא 120 שנה ללימוד תורה בצורה טובה ואיכותית. לימוד הוא ערך ולא אמצעי. להיות מחוברים לעולם של לימוד זה מטרת החיים שלנו. לכן יחד עם כול העיסוקים החשובים שיש לנו בחיים, עלינו להשקיע בהמשך הגדילה שלנו בתורה בצורה איכותית². אסור שתקופת הישיבה תישאר רק חלק מקורות החיים שלנו הכתובים על הדף. סוג של תקופה היסטורית שהלכה לה ולא תשוב, שמהווה חלק חשוב מזיכרונות וחויות העבר שלנו ותו לא. הגעגוע הוא חשוב אבל לא מספיק. צריך שהישיבה תמשיך ותלווה אותנו כול החיים. הכלים והיכולות בלימוד התורה שפיתחנו בישיבה, צריכים לכונן את הלימוד שלנו בהווה כדי שהלימוד יהיה עמוק ומשמעותי. עלינו לשאוף לכך שלא תהיה תקופה בחיים שבה נפסיק להיות שקועים

בלימוד תורה כי אין אפשרות לחיות חיי תורה ללא לימוד תורה. המפתח הראשי ליכולת שלנו להיות מחוברים כול החיים לשאיפות קודש, לאידאלים רוחניים שיניעו ויובילו אותנו ולהמשיך את הבניין הרוחני והערכי שהתחלנו לבנות בישיבה הוא ע"י לימוד תורה בעיון ועמל עד כמה שידינו משגת. גם רב גדול נקרא "תלמיד חכם" כי לעולם הוא לא מפסיק להיות תלמיד. הוא ממשיך ללמוד ולחדש בתורה וממשיך לינוק מתלמידי חכמים יותר גדולים ממנו³.

שורש השחיקה הרוחנית מתחיל כאשר לימוד התורה מפסיק למלא את הלב ובמקומו נכנסים דברים אחרים⁴. לימוד התורה משרה את השכינה בליבנו ומעניק לנו חיים "מרבה תורה מרבה חיים" (אבות ב, ז). כאשר אנו שותפים ללימוד, שואלים, מתבוננים ולא מוותרים לעצמנו עד שאנחנו מבינים את הסוגיה בבהירות, נוצרת בקרבנו הזדהות והתאמה לתוכן האלוהי ואנחנו מתמלאים שמחה. התורה כבר לא זרה וחיצונית אלא הופכת לחלק מאתנו. המטרה של הלימוד בעיון היא שהדברים שאנו לומדים יתיישבו באמת על ליבנו ועל ידי כך צורת החשיבה וההסתכלות

תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה". הרמב"ם מפרט את כול סוגי הטרדות- טרדת הפרנסה, הקיום, הכסף, גידול הילדים והזוגיות ובכול זאת מדגיש שאין פטור מהמשימה הראשית של המשך הגדילה בתורה.

³ יחד עם הלימוד חשוב גם לשמור על קשר חי עם תלמידי חכמים המלאים ברגשי קודש ורצונות קודש. המפגש החי עם אנשים אציליים בעלי שאיפות עליונות, שכול חייהם מסורים לתורה ולעם ישראל יחד עם הלימוד האישי בעיון וההתקדמות הבלתי פוסקת בתורה אלו הדברים המרכזיים שמפתחים את החיים הרוחניים שלנו שמסלקים את הספקות וממלאים אותנו בוודאות.

⁴ הרמב"ם כתב (ת"ת א, י): "עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח". שמפסיקים לעסוק בתורה דברים אחרים ממלאים את הלב וכך מתחילה לה שחיקה רוחנית.

¹ אם נזכה ויסייע ה' בעדנו נוציא בלי נדר בעתיד חוברת שלמה ומקיפה עם מקורות רבים בדברי חז"ל ובהדרגות גדולי ישראל המבססים נושאים שנכתבו פה בתמציתיות יתירה כמו חשיבות לימוד העיון ומטרותיו, חשיבות העמל בתורה, התורה כערך ולא כאמצעי, העלייה אל הקודש ובניין החיים על יסודות אמתיים, הר סיני כנקודת מוצא ולא הסביבה והתרבות, חינוך לאידאלים אלוהיים (תורה) ולא לערכים חילוניים, ההתרגלות לחיות את החיים קודם כול מתוך בירור של תורה לפני שאנחנו מביעים דעה ומכריעים כיצד לנהוג על פי הרגש או החברה, חשיבות הלימוד של אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא מהשורשים עד הפסיקה, ונושאים נוספים. כול נושא כזה ראוי להתייחס אליו באריכות ואכמ"ל.

² וכ"כ הרמב"ם (ת"ת א, ח) "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד

שלנו תשתנה. כשאדם עובר תהליך עד שהלימוד מתיישב במוחו וליבו הוא מתחבר לתורה ונוצרת ערבות מיוחדת עליה אנו מתפללים כול יום: "והערב נא ה' אלוקינו את דברי תורתך בפינו". לכן הגמרא (קידושין לב:) מתארת שני שלבים בקשר שלנו לתורה, המובאים בפסוק בתהלים: "כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה". בשלב הראשון התורה נקראת תורת ה'. היא עליונה עמוקה ורחוקה מאתנו. אולם לאחר שאדם עמל ומעיין בה, מבין את ערכיה והלכותיה היא נעשית תורתו. המעיין בתורה אוחז בסברות ובגדרים העקרוניים שיש בכול סוגיה, ההבנה שלו ערוכה ומסודרת ועל ידי כך הוא זוכר את השורשים של הסוגיה ומתוך כך הוא יכול גם להיזכר בפרטיה⁵. אנחנו שואפים שהתורה תהפוך לחלק מאתנו, תחלחל לליבנו וכך החיים שלנו יהיו יותר מלאים באמת, יותר מלאים בדבר ה'. הלימוד בעיון בונה בקרבנו עולם פנימי של מחשבות ורצונות שמלווה ומנחה אותנו בכול דבר שאנו עושים בחיים. מכוחו אנו פועלים ומקבלים החלטות. לכן חשוב שלא נסתפק בלימוד של מסקנות ללא תהליך של הבנה ועיכול אישי כול אחד בקצב שלו וכן חשוב שלא נסתפק בציטוטים של סברות ללא התבוננות אישית עד שהדברים יתיישבו באמת על ליבנו ויתחייבו משכלנו ונוכל לומר אותם במילים שלנו.

אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא

חשיבות כפולה ישנה ללימוד עיון של נושאים הלכתיים ומעשיים שעמהם אנו נפגשים ביומיום. מלבד הדבקות ברצון ה' והחיבור לעולם רוחני, הלימוד הזה עוזר לנו מאוד

לשנות הרגלים חיצוניים, לתקן ולרומם את החיים שלנו. החזו"א כתב שכאשר רוצים להתחזק בעניין מסוים צריך ללמוד אותו בעיון. הלימוד מעביר אותנו תהליך של בירור פנימי והזדהות ונותן לנו את הכוח לשנות, להיות יותר טובים, יותר מאוזנים, יותר זהירים ומודעים לדברים בעייתיים, ויותר מדקדקים במצוות. הלימוד בונה בנו הבנה יותר בהירה וחדה מה טוב ומה רע, מה חשוב יותר ומה פחות, מה עיקר ומה טפל, מה דאורייתא ומה דרבנן, מה עיקר הדין ומה מנהג או חומרא. כול נושא שלא ביררנו, קרוב לוודאי שאנחנו נכשלים בו: או מחמירים מידי או מקלים מידי. יש נושאים שבהם אנו מחליטים על פי רגש מהיר או מקורות חלקיים שאנחנו מכירים בצורה שטחית או על פי מה שכולם אומרים בתקשורת או בחברה שסביבנו ולאחר מכן אנו מגלים שטעינו. פעמים אנחנו נשטפים בזרמים שיש במציאות, בתפיסות שקיימות בעולם, בלי יכולת אמתית לבחון לאן הם יובילו אותנו. הלימוד של סוגיות הלכתיות בעיון וכתיבת תשובות בהלכה למעשה בכול מיני מקרים מתוך העיון בסוגיה, מרגיל אותנו לגשת לכול דבר בחיים מתוך בירור של תורה. הוא בונה בנו תנועה של עלייה אל הקודש, חיפוש רצון ה', חיבור לסיני ושרשרת הדורות, הקשבה לדורות הקודמים, ומתוך כך יכולת הכרעה מעשית איך נכון ליישם את הדברים נכון במציאות שבה אנחנו נמצאים. בכול התנגשות שיש בחיינו בין ערכים שונים - לפני שאנו מביעים דעה איך נכון לחשוב או מה צריך לעשות, אנחנו מתרגלים לשאול את עצמנו מה התורה אומרת ולברר את הדברים מתוך מבט של תורה ומתוך כך להחליט ולהכריע. הפסיקה מחייבת אותנו לאחר שהבנו

אדם גם אומר את הדברים בלשון שלו ומעלה את הדברים על הכתב.

⁵ לכן נראה שלהבין היטב את הסברות העקרוניות זה שווה ערך למספר רב של חזרות על הלימוד. בפרט אם

אין קיצורי דרך

חסרון גדול בעיני שתלמידי חכמים בוגרי ישיבות שיודעים ללמוד, להקשות, לחקור, וללמוד תורה ברצינות ועמקות מפסיקים ללמוד בעיון ומסתפקים בלימודים בקיאותיים ושטחיים. הרב טאו (חוברת "כמות ואיכות בלימוד תורה") כתב שאחת ממחלות התרבות החדשה היא העיסוק השטחי והמועט בכול דבר. כול אחד כביכול מתמצא בכול נושא ויש לו אינפורמציה על כול דבר, אבל כול ידיעותיו הינן מאוד שטחיות ורדודות. תופעה זו דורשת שינוי וחשיבה יצירתית מה יכול לעזור ולהועיל לשינוי המצב, כי בלימוד תורה הבניין האיכותי חשוב הרבה יותר מההספק והידע הכמותי והשטחי. להתפתחות הרוחנית והבניין הפנימי שאנו רוצים לבנות ע"י הלימוד אין קיצורי דרך ואי אפשר להגיע אליו בלחיצת כפתור. צריך סבלנות ונכונות לתהליך שייקח יותר זמן ששכרו בצידו. אני מאמין שכול בחור ישיבה גם מי שיש לו רק שעה ביום או רק כמה שעות מרוכזות ביום החופשי או בשבת, יכול ללמוד סוגיות בעיון. הדבר אפשרי גם אם יאלץ לעצור באמצע הסוגיה ולהמשיך רק לאחר כמה ימים מהמקום בו הוא עצר. אני רואה חשיבות גדולה ליצירת חיבורים בין הלימוד העיוני שלומדים בישיבות, ללימוד שנעשה לאחר שנות הלימוד בישיבה ומזה נוצרה החוברת שלפניכם.

דרך העבודה בחוברת

החוברת כוללת דף מקורות מסודר וסיכום שכתבתי בעניותי על מהלך הסוגיה. הלימוד בנוי בסדר המוכר לכם: תחילה פתיחה מן הגמרות השונות, ולאחר מכן בירור ועיון בשיטות הראשונים עד ההלכה למעשה. חשוב

שיש כמה צדדים, להכריע איזה צד חשוב יותר ולקבל החלטה איך עלינו להנהיג את חיינו. החיים שלנו מלאי הכרעות. לא מספיק שנהיה רק מחוברים בצורה כללית לערכים שונים בעלי חשיבות, צריך שנכריע איך נכון ללכת במצבים המורכבים שקיימים במציאות "אל תקרי הליכות אלא הלכות".

זמן זה סדר עדיפויות ובכוחנו לנהל את

הזמן

תלמידים יקרים. בישיבה לא הספקנו הרבה. התחלנו להכיר את התורה הקדושה ולקנות כלים איך ללמוד. לא עברנו על כול הנושאים של התורה ואפילו לא עברנו על כול הנושאים המעשיים. החיים מאוד מאתגרים, אבל זמן זה עניין של סדרי עדיפויות ואנחנו בוחרים מה לעשות בזמן שלנו ואיך ייראו החיים שלנו. לכל אדם יש שעות פנויות במהלך השבוע והוא בוחר במה למלא אותם. יש יום חופשי, ליל שישי, יום השבת ומוצאי שבת. יש זמנים לפנות בוקר כאשר האוויר טהור ויש שקט בעולם (אם נבחר לישון מוקדם ולקום מוקדם) וזמנים בלילה אחרי העבודה. אם נרצה אנחנו יכולים למלא זמנים אלו בתורה במקום בדברים חולפים⁶. זה דבר שתלוי רק בנו. אני מאמין באמונה שלמה שאת אותו לימוד שלמדתם בישיבה, כאשר בירתם סוגיות בעיון וכתבתם תשובות הלכתיות, אתם מסוגלים ללמוד כול החיים. אולי זה יהיה יותר קשה, יהיה פחות זמן, פחות הספק, פחות פניות נפשית אבל זה אפשרי.

⁶ למשל קריאת עיתונים ועלונים זולים בשבת, ראיית סרטונים, ובלהגיב לכול מיני הודעות ומיילים שמבזבזים לרוב את זמננו לריק.

ראה וקושיות ממקומות אחרים. לצורך סיכום זה וכתובת שאלות, הגדרות, סברות, חידושים שיעלו לכם תוך כדי הלימוד - השארנו מקום בצידה השמאלי של החוברת.

מעבר למקורות המרכזיים בסוגיה, מצורפים לכם דפי סיכום שכתבנו בעניותנו. אני מקווה שהסיכום יעזור לכם ויחדד לכם את ההבנות שאליהן הגעתם לבדכם במהלך הלימוד. המלצתנו היא לשלב את הלימוד עם הסיכום. קודם ללמוד ולהגדיר לבד ולאחר מכן, להיעזר בו. לצורך כך כתבנו הפניות לעמודים בסיכום תוך כדי לימוד המקורות למשל המלצנו לאחר לימוד הגמרות לעצור ולעבור לסיכום ולקרוא את הפתיחה לסוגיה והשאלות. וכן בשיטות ראשונים שיש אריכות בלהגדיר את דבריהם, נמליץ לקרוא את הסיכום עליהם לפני שעוברים לדון בשיטות ראשונים אחרות.

אני פונה אליכם בבקשה אישית להשקיע מעט זמן ולשתף אותי במשוב שישלח אליכם איך ניתן לעזור ולשכלל כמה שיותר את הלימוד. ייתכן שצריך לחלק את הסיכום לחלקים, לערוך אותו אחרת כגון עם צילום גמרא של צורת הדף, ייתכן שצריך לכתוב יותר/פחות שאלות מכוונות בדף המקורות, ייתכן שהסיכום ארוך וצריך סיכום קצר וממוקד יותר, אני אשמח בכול הערה וכמובן בהמשך גם בהערות על התוכן של הלימוד עצמו וחידושים שלכם בסוגיה.

תודות

ברצוני להודות לאכסנייה של תורה – ישיבת ההסדר נוף הגליל ולעומדים בראשה רה"י הרב דני סגליס שליט"א ולמנהל הישיבה מר צחי וויס, על הזכות ללמוד וללמד שיעור זה ושיעורים נוספים בישיבה ועל הזכות להיות

שתוך כדי הלימוד תסכמו בתמציתיות מה הבנתם בעצמכם מהגמרא ומדברי הראשונים, מה קשה בלשון ומזיק עוד עיון, איך כול ראשון קרא את הגמרא, מה ההגדרה שלדעתכם עולה מדבריו וכן את המסקנות למעשה. כדי לעזור בדקדוק בגמרות ודברי הראשונים כתבנו שאלות מנחות ומכוונות במהלך דף המקורות. הדברים עוד יותר חשובים למי שלא יכול ללמוד בחוברת כול יום ברצף - שעליו להכריח את עצמו לכתוב סיכום קצר במילים שלו מה הוא למד עד הנקודה בסוגיה אליה הוא הגיע. למשל מי שהספיק ביום מסוים ללמוד רק את הגמרא עם רש"י ותוספות, שיסכם בקצרה מה הוא למד עד כה גם אם הדברים חלקיים. מה הנושא של הסוגיה, מה השאלות, איך רש"י ענה על השאלות וקרא את הגמרא ואיך התוספות ומה הנפקא מינות העולות מדבריהם. סיכום קצר זה יועיל לו מאוד להיכנס בזריזות לסוגיה מחדש גם אם תהיה הפסקה של כמה ימים ולהמשיך מהמקום בו הוא עצר. בפעם הבאה שהוא ימשיך ללמוד, הוא יקרא את סיכומו ויוכל להיכנס בזריזות לסוגיה ולהתקדם למשל לשיטת הרמב"ם. בלימוד הרמב"ם הוא יסכם קודם כול מה הוא אמר, מה נחלקו האחרונים בדבריו ולאחר מכן מהם המקורות שלו, איך הוא קרא את הגמרא ומה הנפק"מ בינו לבין שאר הראשונים. וכך יתקדם בשאר הימים עד שיסיים את הסוגיה להלכה ויפסוק בכול מיני מקרים שלא כתובים בפירוש העולים ממנה. צריך לזכור שאי אפשר להגיע במהירות לכול המסקנות. גם בחור ישיבה שיש לו הרבה זמן ללמוד, דרך הלימוד היא בשלבים. בסיום סדר בוקר הוא צריך להגדיר במילים שלו מה הוא בירר בסדר, מה הנושא של הסוגיה, ומה המסקנה העולה כרגע מהגמרא - למרות שהוא יודע שיש עוד גמרות מקבילות שהוא עדיין לא

בקשר עם בני תורה ותלמידי חכמים כמו תלמידי ובוגרי הישיבה שעוזרים לי יחד בבירור הסוגיות. תודה גדולה ומיוחדת לתלמידי ינון ביטון שערך ויצר את החוברת שלפניכם ויחד עם זה דחף, תמך ועודד שהדברים לא יישארו בגדר דיבורים וחלומות אלא ירדו בפועל לעולם המעשה. יהי רצון שזכות התורה וזכות זיכוי הרבים תעמוד לו. כולי תפילה שנזכה לכוון

לשם שמים בכול מעשינו ולזכות להדבק בתורה אנחנו וצאצאנו וצאצאי צאצאינו, שנזכה לערבות בתורה ולמילוי פנימי מאורה של תורה.

אוהבכם

דוד מנשה dmenashe85@gmail.com

החוברת וזכות הלימוד מוקדשים

לעילוי נשמת:

אבי מורי יצחק בן פרידה
 יוסף בן רותי ושמואל ועקנין
 שמעיהו בן סבינה ליבוביץ'
 זוהרה שושנה בת חנה
 אביבה בת קמר
 שלום בן קמר
 אבישי שמעוני בן ג'ואן
 הנרי אהרון בן סולטנה
 סרג' אברהם בן סולטנה
 אלברט כהן בן מרי
 מרי כהן בת סטלה

לרפואת:

פנינה בת שושנה
 צילה בת לאה
 אסתר קוקה בת מרים

לזיווג הגון:

רות פרידה בת פנינה
 ירון בן פנינה
 שירה בת תמר

להצלחת:

שלומית בת תמר וכל יוצאי חלציה

לא תקום ולא תטור

גדר איסור נקימה ונטירה

ויקרא פרק יט פסוק יז - יט (פרשת קדושים)

(יז) לֹא־תִשָּׂא אֶת־אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת־עַמִּיתְךָ וְלֹא־תִשָּׂא עָלָיו חֶטְא:

(יח) לֹא־תִקֶּם וְלֹא־תִטֹּר אֶת־בְּנֵי עַמְּךָ וְאֶהְבֵּת לרֵעֶךָ כַּמּוֹד אֲנִי יְקֹוֹק:

תרגום אונקלוס ויקרא פרק יט פסוק יח (פרשת קדושים)

(יח) לא תקום ולא תטור דבבוי לבני עמך ותרחם לחברך כותך אנא יי:

רש"י ויקרא פרק יט פסוק יח (פרשת קדושים)

(יח) לא תקם - אמר לו השאילני מגלך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה, אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני מגלך. אמר לו הא לך ואיני כמותך, שלא השאלתני. זו היא נטירה, שנוטר האיבה בלבו אף על פי שאינו נוקם

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה ז

הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תקום, ואף על פי שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם, כיצד היא הנקימה אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך, למחר צריך לשאול ממנו אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך הרי זה נוקם, אלא כשיבוא לו לשאול יתן בלב שלם ולא יגמול לו כאשר גמלו וכן כל כיוצא באלו, וכן אמר דוד בדעותיו הטובות אם גמלתי שולמי רע ואחלצה וגו'.

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה ח

וכן כל הנוטר לאחד מִיִּשְׂרָאֵל עובר בלא תעשה שנאמר ולא תטור את בני עמך, כיצד היא הנטירה, ראובן שאמר לשמעון השכיר לי בית זה או השאילני שור זה ולא רצה שמעון, לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו ואמר לו ראובן הא לך הריני משאילך ואיני כמותך לא אשלם לך כמעשיך, העושה כזה עובר בלא תטור, אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא

הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה.

- לכאורה אין דבר יותר טבעי מ"יחס גורר יחס". מדוע לדעתך התורה אוסרת עלינו להתייחס לזולת כפי שהוא התייחס אלינו? האם צריך להתנהג לזולת כאילו הוא לא עשה לנו דבר ולא קרה דבר? ואם לא נעשה שום פעולת נקם כתגובה איך נגן על עצמנו בשעה שפוגעים בנו? ואיך נלמד את הפוגע לקח שלא יחזור על מעשיו בעתיד?
- מהי ההגדרה של איסור נטירה? האם איסור נטירה הוא בדיבור שאומר לחברו "איני כמותך" או בלב שמתאמץ לזכור מה שעשה לו חברו? האם איסור לא תקום ולא תטור קיים רק כאשר הזולת לא עזר לנו- לא השאיל לנו חפץ שמאוד נזקקנו לו למרות שיכל או גם כאשר הזולת העליב וביזה אותנו? האם אסור לנו להעלב מאנשים ולהקפיד בלב? אם לא נשמור את הדברים בלב ולא נזכור לזולת את החטא שחטא כלפינו איך ניזהר ממנו בעתיד? עיין בגמרא ובראשונים במקורות שלפניך ודייק מדבריהם כיצד הם הגדירו את האיסורים ומתי הם חלים. (להגדרת איסור נטירה ברמב"ם ומה כוונתו במילים "ימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל" נייחד עיון בפני עצמו לקמן).

תלמוד בבלי מסכת יומא דף כב עמוד ב - כג עמוד א

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש - אינו תלמיד חכם. - והכתיב לא תקם ולא תטר! - **ההוא בממון הוא דכתיב**. דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך, - אמר לו: לאו. למחר אמר לו הוא: השאילני קרדומך! - אמר לו: איני משאילך, כדרך שלא השאלתני - זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאילני קרדומך! - אמר ליה: לא. למחר אמר לו: השאילני חלוקך! - אמר לו: הילך, איני כמותך, שלא השאלתני - זו היא נטירה. - **וצערא דגופא לא?** והא תניא: הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין - עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו! - **לעולם דנקיט ליה בליביה**. - והאמר רבא: כל המעביר על מדותיו - מעבירין לו על כל פשעיו! - דמפייסו ליה ומפייס.

רש"י מסכת יומא דף כג עמוד א

שאינו נוקם - נקמתו. ונוטר - איבה כנחש בלבו. איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה - שהדבר שמור בלבו, ולא הסיחו מדעתו. דנקיט בליביה - ואם בא אחר לנקום נקמתו בקיום המשפט - ישתוק. דמפייסו ליה - לבקש מחילה.

- מהי כוונת שאלת הגמרא "וצערא דגופא לא"? האם תירוץ הגמרא שהלאו של "לא תקום ולא תטור" הוא רק בממון נדחה למסקנה ולכול הנעלבים יש איסור לנקום ולהעליב חזרה או שזוהי הנהגה של תלמידי חכמים? מתי אסור לנקום ולנטור ומתי מותר? עיין בראשונים וסכם כיצד הם למדו את הגמרא.

בית הבחירה למאירי מסכת יומא דף כג עמוד א

נקימה ונטירה בכל ענינים שבממון אסורה שנאמר לא תקום ולא תטור ואיזו היא נקימה אמר לו השאילני מגלך והלה אומר איני משאילך למחר בא זה שלא רצה להשאיל אצל זה ואמר לו השאילני קרדומך והוא משיב איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה ואיזה היא נטירה אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו למחר בא הלה ואמר לו השאילני קרדומך אמר לו הילך ואיני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה וכן בכל דברים שבממון שאין בהם סרך מסירת ממון חבירו למלכות אבל כל שציער את חבירו בגופו הן בהכאה הן בקללה הן באיזה צד של קלון אם האחר מפייסו על זה כראוי לו אף הוא ראוי למחול מלב ומנפש שכל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו ואם הלה אינו מפייסו מותר לו בנקימה כל שרואה בה מקום אלא שאם רצה שלא לנקום עליה הוא בעצמו מקומו מושכר לו והוא בכלל העלובים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים שנ' עליהם ואוהביו כצאת השמש בגבורתו כלומר שלא נתמעט אורו לקטרוג הלבנה כמו שהתבאר במסכת חולין ס' ב' ולא עוד אלא שאם רצה למחול מכל וכל ולהעבירה מלבו כל שהוא אדם בינוני תבא עליו ברכה הא מ"מ ת"ח ומלך וכיוצא באלו אף על פי שאינם משתדלים בנקימה מ"מ ראוי להם שלא למחול מכל וכל אלא יהא שמור בלבם לכבוד תורתם ומעלתם ויניחו הענין למי שאינו מקפח שכר בריאה עד שיהא זה נענש עליה על ידי מי שיזדמן וכשיזדמן לא יהא הוא מוחה בדבר ויבין שמאת ד' ומהשגחתו יארע לו כן אחר שלא מחל החכם ולא העביר צערו מלבו שנמצא המקלה מעמידו כל יום ויום בצער וע"ז אמרו כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כלומר שמערים למצוא מקום למי שבא לקום עליו כדכתיב הוא ישובך ראש אינו ת"ח כלומר אין מדתו כמדת ת"ח שראוי לו ליקר תורתו וע"ז אמרו מפני מה נענש שאול על שמחל על כבודו שנאמר ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה ויבזוהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש כלומר שלא רצה לנקום מהם ולא היה העונש ממה שלא רצה לנקום מהם אלא מדכתיב בתריה ויעל נחש העמוני וכו' והוא הציל את ישראל מידו ואירעה תשועה גדולה לישראל ע"י ורצו קצת מהם לפגוע בהם כדכתיב מי האומר שאול ימלוך עלינו כלומר שהיו תמהים על מלכותו ומבזים אותו לומר מה יושיענו זה וכו' תנו האנשים ונמיתם והוא מיחה ואמר לא ימות איש היום הזה והיה לו להתבונן שממשפטי יושר השם היה מזדמן בכך

ספר יראים סימן קצז קצח [דפוס ישן - מ]

לא תקום ולא תטור. צוה והזהיר בקדושים. לא תקום ולא תטור את בני עמך ותניא בת"כ ומייתנין לה ביומא פ' בראשונה [כ"ג א'] בממון הכתוב מדבר כדתניא איזו היא נקימה ואיזו נטירה אמר לו השאילני מגלך א"ל

איני רוצה למחר אמר לו השאילני קרדומך א"ל איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה איזו נטירה כגון שא"ל השאילני מגלך א"ל איני משאילך למחר א"ל השאילני קרדומך א"ל הא לך איני כמותך שלא השאלתני מגלך זו היא נטירה לכך נאמר לא תטור. את בני עמך אבל אתה נוטר לאחרים פי' לעובדי כוכבים. ומנלן דבממון משתעי קרא ולא בדברים צא ולמד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן דבר למד מעניינו במה הכתוב מדבר בממון פעולת שכר שכיר עושק גזל לקט ופרט כיחש ממון ושיקר. ולא דוקא שאילת כלים דלא כלים כתיבי בקראי אלא אפילו שאר ממון או כלים למדנו שמוזהרים ישראל שלא ימעט צדקה וגמילות חסדים בממון בשביל שלא עשאהו עמו בהיותו צריך שזו נקימה היא וגם מוזהרים שלא להזכיר ולומר להם אף על פי שלא עשית עמי אעשה עמך שזו היא נטירה. ויוצרינו יעמידנו ביראתו הטהורה.

ספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ג אות לח

לא תקום ולא תטור את בני עמך (ויקרא יט, יח). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא כג א): איזו היא נקימה? אמר לו: השאילני קרדומך! אמר לו: איני משאילך כדרך שלא השאלתני את שלך! ואיזו היא נטירה? אמר לו: הריני משאילך, ואיני כמותך שלא השאלתני. ואין העונש בזה על הדבור, אלא על נטירת הלב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם) כי אזהרת הנטירה על דבר שבממון, אבל על דברי גאווה ובוז ודרישת רעה מותר לשום הדברים על לבו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם) על זה: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, אבל אם יבקשו ממנו מחילה יעבור על מדותיו.

- האם לדעת רבינו יונה יש הבדל בין איסור לא תקום ללא תטור? איזה איסור קיים רק בענייני ממון? איך ניתן לחלק בין האיסורים הרי הגמרא העמידה שגם איסור לא תקום וגם איסור לא תטור לא נאמרו בצערא דגופא והיא לא מחלקת בין האיסורים? איך רבינו יונה למד את הגמרא?

קובץ שיטות קמאי מסכת יומא דף כג עמוד א פירוש רבינו אליקים

נוקם ונוטר כנחש, להכי נקט נחש מש' דכת' ואתה תשופנו עקב, ומתרגמ' ואת תהא נטר ליה לסופא. ההוא, קרא דאזהר על נקימה ונטירה בממון קא משתעי וכדתניא וכול'. ה"ג למחר יאמר לו השאילני מגלך אמ' לו איני משאילך וכו', דהשתא מתנקם הוא ממנו. איני כמותך וכול', דהשתא נוטר בלבו מה שעשה לו אבל אינו מתנקם הימנו לאלתר. וצערא דגופיה לא, כלומ' וכי לא הזהיר נמי הכת' שאם מביישין את עצמו שאינו רשאי להתנקם וליטור בלבו. והתניא, הן תלמ' חכמ' עלובין וכול'. ת' לעולם דנקיט בליביה, שגומרין בלבם עד שיראה להן המקום נקמה, אבל אין

משיבין. ואמאי נקיט בליביה, והאמ' רבא כל המעביר על מידותיו וכול'. דמפייסין ליה ומפייס, שמפייסין לו שימחול לו והשתא מעביר על מידותיו ומפייס, אבל אם אין מפייסין אותו נוקם ונוטר

קובץ שיטות קמאי מסכת יומא דף כג עמוד א בשם פסקי ריא"ז

ולא אסרה תורה נקימה [ונטירה] כמו שנ' [ויקרא י"ט] לא תקום ולא תטור את בני עמך אלא בדבר שבממון. כיצד, אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו, למחר אמר לו אותו השאילני קרדומך אמ' לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זו היא נקימה. אי זו היא נטירה, אמ' לו השאילני מגלך אמ' לו לאו, למחר אמ' לו השאילני קרדומך, אמ' לו הילך, איני כמותך שלא השאלתני, זו היא נטירה, שנוטר בלבו על חברו שלא השאילו את שלו, אבל על צער גופו ראוי לו ליקום וליטור. ולא אמרו כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו אלא שאם מפייסין אותו מתפייס, ולא יהיה נוח לכעוס וקשה לרצות ואכזרי למחול, וכל זה מבואר למעלה בפרק שיני [כ"ג ע"א].

ספר מצוות קטן מצוה קל

שלא לנקום דכתיב (ויקרא י"ט) לא תקום כלומר (ת"כ פרשת קדושים) שלא ימאן להשאיל לחבירו כליו כאשר עשה לו שלא השאילו.

ספר מצוות קטן מצוה קלא

שלא לנטור דכתיב (ויקרא י"ט) ולא תטור כלומר שלא יאמר לחבירו הריני משאיל לך ואיני כמוך שלא השאלתני ובדברים אחרים יש מדת חסידות שלא לנקום ושלא לנטור, רק (יומא כ"ג) לתלמיד חכם שביזוהו ברבים דאסור למחול עד שיפייסוהו כמו כן ברבים.

--- עבור לסיכום מכותרת "פתיחה" בעמוד 42 עד כותרת "3. איסור לא תקום ולא תטור הוא רק במילי דעלמא ולא במילי דשמיא" בעמוד 48 ---

חדושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף יז עמוד א

אמר רבא כל המעביר וכו'. והא דאמרין בפ"ב דיומא (כ"ג א') כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח אוקימנא בדלא מפייסי ליה דאיבעי ליה למינקט ליה בליביה, ואף על גב דכתיב לא תקום ולא תטור התם במילי דעלמא אבל במילי דשמיא איבעי ליה להיות נוקם ונוטר, (ומילי דעלמא) [ומיהו] איבעי ליה להיות עלוב ולסבול כדתניא (יומא כ"ג א') הנעלבין ואינן עולבין שומעים חרפתם ואינם משיבים, אבל מ"מ נקיט ליה בליביה כל היכא דלא מיפייס ליה [אבל כל דמפייסי ליה] איבעי ליה לאפיוסי כדאמר רבא הכא, והכי פירשנוה בגמרא התם, ומיהו ק"ל הא דאמרין

במסכת מגילה (כ"ח א') עליה דרב פפא דכל רמשא אמר שרי ליה ומחיל ליה למאן דמצערן, היכי דמי אי במילי דידיה מאי רבותא הא כתיב לא תקום ולא תטור ואי במילי דשמיא כיון דלא מיפייסי ליה אמאי אינו נוקם ונוטר כנחש, וי"ל דלעולם במילי דידיה ודקאמרת מאי רבותיה הא ודאי רבותא רבה איכא דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו מ"מ לא אמרה למחול לו מחילת שמים וזה מוחל לו לגמרי.

חדושי הריטב"א מסכת מגילה דף כח עמוד א

ולא עלתה קללת חברי על מטתי כי הא דמר זוטרא בריה דרב נחמן כי הוה סליק לפוריא אמר שרי ליה מחיל ליה לכל מאן דמצערין לי. והא דאמרין (יומא כ"ג א') כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח ההיא במי שחטא לו במילי דשמיא ולייסר את החטאים.

חדושי הריטב"א מסכת יומא דף כג עמוד א

דנקיט ליה בליביה. פי' הוא אינו עושה מעשה נקימה ונטירה, אלא מניח עלבוננו למקום.

דמפייסי ליה ומפייסי. וק"ל הא דאמר בפרק כל כתבי הקדש (עי' מגילה כ"ח א') תיתי לי דלא שדינא רישא אבי סדיא עד דמחילנא לכל מאן דמצער לי, היכי דמי אי דלא מפייסי ליה הרי הוא עושה שלא כדין כשאינו נוקם ונוטר כנחש, ולא משמע לתרוצי דהתם איירי דמחיל ליה מגופיה ונקיט ליה בליביה, ואי דמפייסי ליה ומפייסי, הא לא משמע הכי, ועוד דאם כן מאי רבותיה, וי"ל דלעולם דלא מפייסי ליה, והא דהכא במילי דשמיא, וההיא דהתם בצערא דמצערי ליה שלא על מילי דשמיא.

- מתי יש איסור לא תקום ולא תטור לדעת הריטב"א? מה הגדר לדעתך של מילי דעלמא ומילי דשמיא?

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה שד

והמצוה הש"ד היא שהזהירנו שלא לנקום קצתנו מקצתנו. והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבו. הזהיר האל מזה ואמר (שם) לא תקום. ובספרא עד היכן כוחה שלנקימה אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו למחר אמר לו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כשם שלא השאלתני מגלך לכך נאמר לא תקום. ועל זה הדמיון הקש בכל הענינים:

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה שה

והמצוה הש"ה היא שהזהירנו שלא לנטור ואף על פי שלא נשלם גמול והוא שנזכור העון שחטא לנו החוטא ונזכירנו לו. אמר יתעלה (שם) לא תטור. ולשון ספרא עד היכן כוחה שלנטירה אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו

למחר אמר לו השאילני קרדומך אמר לו הילך איני כמותך שלא השאלתני מגלך לכך נאמר לא תטור

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה י

אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלב שלם ובנפש חפצה, ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון אבל העובדי כוכבים ערלי לב אינן כן אלא ועברתן שמרה נצח, וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו והגבעונים לא מבני ישראל המה.

ספר החינוך מצוה רמא שלא לנקום

(א) שלא לנקום, כלומר שנמנענו מלקחת נקמה מישראל. והענין הוא כגון ישראל שהרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים, ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם. ומזה הענין מנענו השם ברוך הוא באומרו [ויקרא י"ט, י"ח] לא תקום. ולשון ספרא, עד היכן כוחה של נקמה, אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלת לי מגלך, לכך נאמר לא תקום. ועל כגון זה היקש כל העניינים.

ספר החינוך מצוה רמב שלא לנטור

שלא לנטור, כלומר שנמנענו מלנטור בלבבינו מה שהרע לנו אחד מישראל, ואף על פי שנסכים בנפשותינו שלא לשלם לו גמול על מעשיו, אפילו בזכירת חטאו בלב לבד נמנענו, ועל זה נאמר [ויקרא י"ט, י"ח] ולא תטור.

ספר מסילת ישרים פרק יא

וענין הנקימה והנטירה ידוע, דהיינו: נקימה, לימנע מהיטיב למי שלא רצה להטיב לו או שהרע לו כבר. ונטירה, להזכיר בעת שהוא מטיב למי שהרע לו איזה זכרון מן הרעה שעשה לו. ולפי שהיצר הולך ומרתיח את הלב ומבקש תמיד להניח לפחות איזה רושם או איזה זכרון מן הדבר ואם לא יוכל להשאיר זכרון גדול, ישתדל להשאיר זכרון מועט, יאמר דרך משל לאדם: אם תרצה ליתן לאיש הזה את אשר לא רצה הוא לתת לך כשנצרכת, לפחות לא תתנהו בסבר פנים יפות, או אם אינך רוצה להרע לו, לפחות לא תטיב לו טובה גדולה ולא תסייעהו סיוע גדול, או אם תרצה גם לסייעו הרבה, לפחות לא תעשהו בפניו, או לא תשוב להתחבר עמו ולהיות לו לריע, אם מחלת לו שלא תראה לו לאויב, די בזה, ואם גם להתחבר עמו תרצה, אך לא תראה לו כל - כך חיבה גדולה כבראשונה, וכן כל כיוצא בזה

ממיני החריצות שביצר מה שהוא משתדל לפתות את לבות בני האדם. על - כן באה התורה וכללה כלל שהכל נכלל בו, (ויקרא יט): ואהבת לרעך כמוך, כמוך - בלי שום הפרש, כמוך - בלי חילוקים, בלי תחבולות ומזימות, כמוך - ממש.

• האם לדעת הרמב"ם החינוך והמסילות ישרים איסור לא תקום ולא תטור קיים בכול סוגי הצער והבזיון? איך הם יסתדרו עם הגמרא שאומרת שהאיסור הוא רק בענייני ממון?

מנחת חינוך פרשת קדושים מצוה רמא לא תקום

(א) שלא לנקום. ער"מ פ"ז מהלכות דיעות וביומא דכ"ג דדוקא בממון עובר על לאו הזה אבל על צערא דגופי' א"ע על לאו זה והלאו לא תטור הוא רק ממדת חסידות הנעלבין כו' והר"מ אינו מביאו וגם הרהמ"ח השמיט ואדרבא נראה מדבריו דעובר בכ"ע וזה סותר לש"ס מפורש וער"מ פ"ז מה' ת"ת כתב דין המבואר דת"ח שביזוהו בפרהסיא יהיה נוקם ונוטר ע"ש בכ"מ ולח"מ ומ"מ אפי' כאן א"ע בלאו. ומצאתי בסמ"ג לאוין י"ב וי"ג כ' שם דבר זה דעל צערא דגופיה א"ע מהש"ס דיומא וצ"ע על הר"מ ובפרט על הרהמ"ח שנראה מדבריו להיפך. (ב) וכמו שאמר דוד כו'. ע"ש בש"ס מבואר דמלך אינו רשאי למחול ולכך נענש שאול ואפשר דלא הי' לו אז דין מלך ע' בפ"ז ומ"מ צ"ע דהרי הי' ת"ח דאסור למחול על בזיונו בפרהסי' ואפשר דכוונת הרהמ"ח אינו אלא להביא שהצדיקים תולים הכל בחטאם ומהשי"ת הוא אבל באמת דהע"ה נקם ממנו כמבואר במלכים ומה ששתק אז ה"ל איזה טעם (ג) אף על פי שעשה מעשה כו'. לפמ"ש בח"ז כ"פ דאם הדבר שעושה צריך לעשות מעשה אף על פי שהלאו כולל ג"כ אין בו מעשה כמו בל יראה דלוקין אם עשה מעשה ועיין בשעה"מ החו"מ צ"ע ד"ז אם א"א לנקום אלא במעשה למה לא יתחייב ואכ"מ להאריך.

חפץ חיים פתיחה - באר מים חיים לאוין אות ח

...ומה שציירתי בדבר שאילת ממון ולא ציירתי בפשיטות כגון ששפך עליו דברי בוז משום דהרבה פוסקים סוברים דמן הדין אין עובר על זה בלאו דלא תקום ולא תטור כיון שציערו צער הגוף וראיתם הוא מיומא (דף כ"ג ע"א) דקמשני הגמרא ההוא בממון הוא דכתיב וכו' עי"ש, מזה מוכח דאם ציערו צער הגוף מותר לשום הדברים על לבו ולזכרו... ורק אם ביקש ממנו מחילה מצוה להעביר על מידותיו, א"כ ליכא בזה הלאו דלא תטור, וכן כתב הסמ"ג בל"ת י"ב ובש"ת במאמר ל"ח ע"ש. אבל מדברי ספר החינוך במצוה רמ"א משמע דמן התורה נאמרו הלאוין דלא תקום ולא תטור אפילו אם ציערו צער הגוף... ומדכתב שהרע או ציער וכו' או יכאיבהו לאדם וכו' וגם ממה שהביא מהמעשה דשמעי בן גרא והתם הלא חירף לדוד המלך

ע"ה, וכן ממה שכתב בהלאו דלא תטור שהרע לנו אחד מישראל מכל אלו מוכח דעת החינוך דמן התורה אסור לנקום ולנטור בכל גווני אח"כ, רק בשעת מעשה מותר להשיב על חירופין מן הדין, רק משום מצוה ומדה טובה בעלמא אמרו הנעלבים וכו' שומעין חרפתן ואין משיבין וכו' וכל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו כמ"ש החינוך במצוה של"ח עי"ש. וסברא נכונה היא דבעת מעשה החירוף אי אפשר בטבע האדם להיות כאבן שאין לה הופכין אם לא מי שברכו ה' במדות קדושות וכמ"ש החינוך במצוה של"ח עי"ש אבל אח"כ שכבר נח רוגזו אסרה התורה להעיר רוחו ולנקום ממנו ואפילו רק לנטור השנאה בלב אסור אלא בהרחב זמן מעט אח"כ צריך לשכוח הדבר מלבו וכהאי גוונא איתא בח"מ בסימן תכ"א סי"ג בהגה"ה במ"ש וכן הוא לענין גידופים וביושים המתחיל פורע הקנס שמדמה דין זה לדין הנזכר שם במחבר ועי"ש בסמ"ע שהוא ממש כסברתנו הנ"ל. אבל צ"ע מה יעשה בגמרא יומא הנ"ל שמחלק בין צער הגוף לדבר שבממון וגם על הרמב"ם יש תימה שלא העתיק דבר זה להלכה משמע שגם הוא סבירא ליה כהחינוך דאסור בכל גוונא מה יעשה בגמ' הנ"ל ואולי דסברת הרמב"ם והחינוך דהא דמתיר הגמרא בצערא דגופא נדחה בקושית והא תניא הנעלבין וכו' והא דקמשני במסקנא דנקט ליה בלביה לא קאי רק על ת"ח משום דחרפו בפרהסיא ואיכא בזיון התורה וכמ"ש בסוף הלכות ת"ת ועיין בלח"מ שם ובסמ"ג במצוה זו.

היוצא מדברינו אם ציערו צערא דגופא מחלוקת בין הראשונים אם מותר מן התורה לנקום ממנו וספיקא דאורייתא לחומרא. אבל אם העולה שיש לו עליו הוא עבור עניני ממון לכולי עלמא אסור לנקום ממנו בכל גוונא כמש"כ בפנים.

ואל תקשה על דברינו מדברי הספר יראים שהעתיקנו דבריו למעלה דמשמע מיניה לכאורה דדוקא מממון לממון אבל אם דיבר עליו לשה"ר או רכילות זה לא הוי ממון דזה אינו דכוונת היראי' רק להסביר מנא ידע הגמ' דאם ציערו צער הגוף מותר לנקום ולנטור ממנו דילמא אסרה התורה בכל גווני ולזה הסביר היראים באחת מ"ג מדות דמה שהוא ציערו מתחילה היה בעניני ממון אבל הנקימה והנטירה גופא שאסרה התורה ודאי דאסרה בכל גווני וראיה עי"ז דהרי משמע מגמרא דיומא הנ"ל דצערא דגופא חמור מממון וכיון דאסרה התורה לנקום ולנטור בממון עאכ"ו היכי דהנקימה יהיה בצער הגוף דאסור הרי דהלימוד של ה"ג מדות לא קאי רק במה שהוא ציערו מתחלה. ועוד דכיון שאסרה התורה אפילו בלב לבד לנטור כמו שהוכחנו לעיל מהרמב"ם ושאר פוסקים ממילא אסור בכל גווני הנקימה והנטירה, דאי לא תימא הכי רק דגזרת הכתוב דוקא מממון לממון אסור אבל מותר לצערו בצער הגוף א"כ עכ"פ הוא נוטר בלב אלא ודאי

כמו שכתבנו ונקימה דומיא דנטירה דמיירי בכל גווי. ואף על פי שבאופן זה הוא דבר פשוט מ"מ אם הענין היה להיפך הוא צע"ג לפי דברי היראים כגון אם חרפו אם מותר לנקום ממנו בענין ממון ואין כונתי לענין גזל ח"ו רק לענין שאלת כלים וצדקה וגמ"ח וכיוצא בזה, מי נימא כיון דצער צערא דגופא מותר לנקום ממנו בכל גווי מן התורה רק משום מצוה בעלמא דכל המעביר על מידותיו דכיון דמותר מן התורה לנקום ולצער צער הגוף כמו שעשה לו עאכ"ו למנוע ממנו טובת ממון דקל הוא מצער הגוף כמו שמוכח מגמרא דיומא הנ"ל או דאפשר דמה שכתב היראים הנ"ל באחד מ"ג מדות דבממון אסור לנקום הכונה אפילו אם ציערו צער הגוף אסור לנקום ממנו בענין ממון דאפשר דכללה התורה בזה הבנין אב ב' פנים א' להתירא ואחד לאיסורא, ההתירא דהיינו אם הראשון ציערו בגוף מותר לנקום ממנו בגוף, והאיסור, אם הראשון שעשה לו היה בעניני ממון או שהנקימה יהיה בעניני ממון גזרת הכתוב הוא דאסור וצ"ע. וכל זה לשיטת היראים והסמ"ג והר"י הנ"ל אבל לפי מ"ש לעיל בשם הרמב"ם והחינוך דאסור מן התורה בכל גווי אם כן אין נפקא מיניה כלל בזה.

רמב"ם הלכות דעות פרק ה הלכה יג

משאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה, אומר על לאו לאו ועל הן הן, מדקדק על עצמו בחשבון ונותן ומוותר לאחרים כשיקח מהן ולא ידקדק עליהן... כללו של דבר יהיה מן הנרדפים ולא מן הרודפים מן הנעלבים ולא מן העולבים, ואדם שעושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בכך אתפאר.

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ז הלכה יג

אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך, וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו, וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודן, וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה, במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו בסתר אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.

- איך החפץ חיים הסביר שהרמב"ם קרא את הגמרא? עיין ברמב"ם בהלכות דעות ובהלכות תלמוד תורה איך הוא הסביר את הברייתא של "הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבין" - האם זוהי מדרגת תלמידי חכמים או

חיוב על כולם מעיקר הדין? האם זה מתיישב עם דברי החפץ חיים? עיין בגרסא שהביא היד פשוטה והסבר לאורה את מה שהרמב"ם פסק.

יד פשוטה (הרב נחום רבינוביץ) סוף הלכות דעות

...מן הסוגיה כמו שהיא לפנינו יש מקשים על מה שכתב בספר המצוות שאיסור הנקימה הוא לא רק בממון כגון השאילני מגלך וכיוצא בזה כי אם גם בכול צער ומעשה רע בין בממון בין בגוף וכך גם משמע מדברי רבינו כאן שלא חילק בין ממון לצער שבגופו. כך היא לשון הגמרא לפנינו... לכאורה משמע שעל צער הגוף יש לו לת"ח לנטור הדבר בלבו. ברם בספר מעשה ניסים (שו"ת מאת ר' אברהם בן רבנו פריז תרכ"ז) מסילה יג (עמוד 105) מביא רבנו אברהם ז"ל דרך אגב סוגיה הנ"ל ואלו דבריו: "ואף כי המה אמרו כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכמים וכאשר הקשו מן הכתוב לא תקום ולא תטור היתה התשובה לא קשיא הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא עכ"ל מדברי רבנו בסוף הלכות תלמוד תורה הנ"ל יוצא ברור שהוא גרס כמו בנו ונראה שלפנינו נשמטה פסקה שלמה מן הסוגיה ואחרי שהוכיחו מהברייתא "הנעלבים ואינם עולבים" כי גם בצערא דגופא יש איסור נקימה ונטירה תירצו "לא קשיא הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא ולעולם דנקיט ליה בליביה". ושוב אפילו נאמר שכך היא המידה שאם ביזוהו במילי דאורייתא באופן שיש בזה בזיון התורה מותר לו לנטור הדבר בלבו עדיין יקשה מרבא שאמר כול המעביר על מידותיו מעבירין לו על כול פשעיו. זאת אומרת ששבח הוא לתלמיד חכם לוותר גם על המידה הנכונה המגיעה לו במילי דאורייתא שהרי במילי דעלמא אינה זו המידה כלל. ותירצו: דמפייסו ליה ומפייס והיינו שכתב רבנו "עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו". נמצא גם במקרה כזה שהיה בו בזיון התורה אחרי בקשת המחילה ימחה העון מלבו כלל ולא יזכרנו וזו היא הדעה הנכונה.

שו"ת מים חיים (הלוי) חלק ב סימן פד- נקימה ונטירה

ועתה נבוא לשאלתך השניה בדין נקימה ונטירה (השאלה תובן מתוך התשובה). אציין תחלה שאין האיסור באמירה דוקא לגבי לא תקום (כפי שמובן ממכתבך), אבל עיקרו הוא בעצם העובדא שנמנע מלהשאל לו. אעפ"י שלשון הברייתא מורה לכאורה על הדבור. וכך שנינו (ביומא כג א) איזו היא נקימה... אמר לו השאילני מגלך א"ל לאו. למחר א"ל השאילני קרדומך א"ל איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה ע"כ. לכאורה נראה כאילו האיסור הוא בעיקר באמירה, אבל האמת היא שהכונה היא על המעשה ועל זה הוא עובר, ואילו האמירה באה רק להוכיח על כונת המעשה. וכך כתב המלבי"ם (בפרשת קדושים יט יח) הנקמה היא בפועל

וכו', וכך פירשו כל מפרשי המקרא. אבל נטירה היא בלב, ששומר לו בלבו אף שבפועל משאיל לו. ולפי הסלקא - דעתך הוספת לשאול אם "הוא לא הזמין אותי לחתונת בנו גם אני לא אזמינהו אם זה בכלל נוקם ונוטר". פשוט ביותר שאין נקימה ונטירה אלא בממון בלבד, וכך מבואר בסוגיא דיומא הנ"ל: א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח, והכתיב לא תקום ולא תטור, ההוא בממון הוא דכתיב כדתניא וכו' השאילני מגלך וכו'. ומכאן שבכל יתר עניני העולם אין הנקימה והנטירה אסורים כלל. בכך השיבנו כבר גם על שאלתך בסוף מכתבך "היכן הגבול, האם ביחסים שבין אדם לחבירו אין מקום לנהוג לפי מידתו של הקדוש ברוך הוא. במדה שאדם מודד מודדין לו". אלא שלהשלמת הבנת הלכה זאת נוסיף להעתיק לשון הגמרא שם: וצערא דגופא לא... והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו (שם לא מדובר בממון. ותימצו) דמפייסו ליה ומפייס. ופירש"י דמפייסו ליה לבקש מחילה ע"כ. מכל הנ"ל למדנו שבממון אסור לנקום כלל במעשה ואפילו לא לנטור בלב, אבל בצער הגוף שפגע בו בכל צורה שהיא, הנקימה והנטירה מותרים עד שיפייסנו ויבקש סליחתו. וכשניאות לסלוח זוכה ומעבירין לו על כל פשעיו. ובמסכת ראש - השנה (יז) למדו זה מן הפסוק, נושא עון ועובר על פשע, למי נושא עון למי שעובר על פשע.

ועתה חלה עלינו חובת ביאור, מדוע בדברים שבממון הזהירה תורה על הנקמה, ובצער הגוף לא הזהירה והתירה הנקמה כל זמן שלא פייסו. וראיתי להרב בעל ספר "יראים" במצוה מ', שכתב תחלה לשון הברייתא והוסיף: ומנלן דבממון מישתעי קרא, צא ולמד במה הענין מדבר בממון פעולת שכיר עושק גזל לקט גניבה וכו' (כלומר כל המצוות הסמוכות לאיסור לא תקום עוסקות בממון). למדנו שמוזהרים ישראל שלא להמנע מלעשות צדקה וגמילות חסדים בממון בשביל שלא עשה הוא עמו בהוייתו שזו היא נקימה עכ"ל. ולא זכיתי להבין טעמו, שאם ממון שהוא מצות גמ"ח הזהירה תורה שלא נמנע מקיום המצוה ונותר על הנקמה, בדברים שהם צער הגוף וחמורים יותר, לא כל - שכן שהיתה צריכה להזהיר שנמנע מלהכאיבו ולצערנו ונותר על הנקמה.

ונראה לענ"ד שיש במצוה זאת ערך חינוכי גדול וחשוב ביותר. שכן המסרב להשאיל קרדום לחבירו אין הכרח שעושה זאת מרוע לב אלא מקמצנות, ותורה אסרה עלינו לנהוג עמו באותה מדה ולהשיב לו כגמולו, ואדרבא צייתה לנהוג ברוחב לב ולהשאיל לו אף מבלי להזכיר לו ברמז כיצד הוא עצמו נהג, וזו היא מצות "לא תטור", כדי לחנכו ולשרש מקרבו תכונת הקמצנות. אבל המצער את חבירו צער הגוף, עושה זאת דרך כלל מרוע לב, ולכן ראוי לנהוג בו במדת הדין כפי שהוא נוהג, כדי שגם לו יכאב

ויחוש וירגיש מה שאחרים מרגישים כאשר הוא פוגע בהם. וגם זה צעד חינוכי חשוב שיתכן וילמד בכך לתקן דרכיו ומעשיו בעתיד. ובזה נוסיף להבין טוב יותר כונת רבינו המאירי שהעתקנו דבריו לעיל, שכתב "מותר לו בנקמה כל שרואה בה מקום", כלומר חושב שהתנהגות זאת תועיל לחנכו לעתיד, אבל אם בטוח הוא שלא יועיל לו מאומה ראוי לותר על הנקמה לגמרי. **ודברי רבינו הרמב"ם בזה צריכים קצת ביאור**, וזו לשונו: הנוקם מחבירו עובר בלא - תעשה שנאמר לא תקום. ואעפ"י שאינו לוקה עליו, דעה רעה היא עד מאד אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינו כדאי לנקום עליהם. כיצד היא הנקימה וכו' עכ"ל בהלכות דעות סוף פרק שביעי. והנה בתחלה כתב הרמב"ם בסתם שיש לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם, ומשמע שגם צער הגוף בכלל איסור הנקמה, ואח"כ פירש ההלכה כלשון הברייתא שהוא בדבר שבממון בלבד וכמבואר בסוגיא דמסכת יומא. ומה שנראה בזה הוא שרבינו הרמב"ם בגודל אישיותו המוסרית ירד לסוף דעתם של הבריות שכאשר פוגעים בהם ומצערם אותם, יצר הנקמה מחלחל בהם, ואין להם שום מטרה חינוכית לחנך את הפוגע ולתקן דרכיו אלא נקמה לשמה, וזו בודאי מדה פסולה היא בתכלית אף שהיא מותרת, ולכן דרך מוסר הבליע בדבריו שראוי לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל הבל ואינו כדאי לנקום (דוק היטב שלא כתב לשון איסור) ובזה יכול אדם להשקיט יצר הנקמה הטבעי שלו ולפחות לרכך אותה, ויוכל לבדוק עצמו היטב אם אמנם כונתו היא למטרה חינוכית. ולבסוף כתב ההלכה כדברי הברייתא בלשון איסור שהוא בממון דוקא. **וראיתי למי שרצה להבין שיטת הרמב"ם שסובר** הוא שאיסור לא תקום הוא בכל ענין מכח הדין ולא בממון דוקא, והסתייע מדבריו בספר המצוות ולכן הוקשו לו דבריו ביד - החזקה. וזו לשון הרמב"ם בספר המצוות (לאוין שד), הוא שהזהיר שלא לנקום קצתנו מקצתנו... ובספרא עד היכן הוא כחה של נקימה, א"ל השאילני מגלך... ועל זה הדמיון ההיקש בכל הענינים עכ"ל. והבין אותו מחבר שהכונה היא לכל הענינים שבעולם, והיא טעות, שכונת הרמב"ם היא בכל הענינים של ממון ולא דוקא השאלת כלים, וכך נראה בבירור גם מלשונו בהלכותיו שכתב תחלה בלאו דלא - תקום כלשון הברייתא, מגל וקרדום, ואילו בלאו דלא - תטור כתב: ראובן שאמר לשמעון שכור לי בית זה, או השאילני שור זה וכו'. ושינה ממגל וקרדום שנזכרו בברייתא כדי להורות בכך שקרדום ומגל שהוא השאלת כלים לאו דוקא, אלא כל עניני ממון, אבל צער הגוף לא פסק לאיסור אלא כאמור רמז על כך דרך מוסר בלבד. **ושיטת הרב בעל החינוך** בזה היא מוקשית ביותר, שכן כתב (במצוה רמא) שלא ליקום, כלומר

שנמנענו מלקחת נקמה מישראל. הענין הוא כגון ישראל שהרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים, ונוהג רוב בני העולם הוא שלא יסורו מלחפש אחר מי שהרע להם עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבנו כמו שהכאיבו, ומזה הענין מנענו השי"ת באמרו לא תקום. ולשון ספרא... א"ל השאילני מגלך... לכך נאמר לא תקום, ועל כגון זה הוקש לכל הדברים עכ"ל. ודבריו נסתרים מסוגיא דיומא הנ"ל שמבואר שם שאיסור לא תקום הוא בממון דוקא. ועיין מ"ש הרב בעל מנחת - חינוך והדברים קשים ותמוהים וצ"ע.

מעתה ברור להלכה, שאין איסור לאו דלא - תקום אלא בעניני ממון בלבד, והנוקם בעניני ממון עובר בלאו מן התורה. אבל בצער הגוף כגון מי שנפגע ע"י הזולת בכבודו או בגופו וכדומה לא חל עליו שום איסור דלא - תקום, ומותר להשיב לו כגמולו כל זמן שלא בא לפייסו ולבקש סליחתו, שאז צריך הוא למחול לו וכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו. והיתר נקמה זאת כל זמן שלא פייסו, מותנית לדעת הרב המאירי "אם רואה שיש לה מקום" כלומר תועלת כל שהיא, ואם לאו יש לותר לגמרי על הנקמה, אלא שדרך מוסר כתב הרמב"ם "שראו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם". ואשרי אדם שיכול להבליג על כאבו וצערו כשפוגעים בו ומסוגל הוא גם כשיכול לנקום, להבין שכל העולם הוא הבל ומעביר על מדותיו.

חפץ חיים רכילות - באר מים חיים כלל ה ס"ק ז

דאם רק גינה אותו שלא בפניו, נ"ל דאפילו אם היה נתברר לו שהדבר אמת, ג"כ מחוייב עדיין להיטיב עמו בכל הטובות, כגון להלוות לו מעות וכי"ב כמו לשאר ישראל, דאל"ה יעבור בלא תקום ולא תטור, דלא שרינן ביומא (דף כ"ג) רק בצערא דגופא, וגנות שלא בפניו לכאורה לא מיקרי צערא דגופא, (אם לא שהוא איש אשר יהיה קשה אח"כ להוציא ההלואה מתחת ידו מחמת טבעו הרע וצריך למיקם עמו בדינא ודיינא דפטור מלהלוות לו). וכל שכן אם התרעומות שיש לו עליו הוא מחמת שלא רצה להיטיב עמו בענין ממון, בודאי עובר על לא תקום ולא תטור כשהוא נוקם אח"כ ממנו ואינו עושה לו טובה, וכמ"ש לעיל בפתיחה בלאו הזה בשם הספר יראים דממון לממון שייך נקימה ונטירה.

- האם החפץ חיים סמך להלכה על הראשונים הסוברים שאין איסור לא תקום ולא תטור בצערא דגופא?

--- עבור לסיכום מכותרת: "3. איסור לא תקום ולא תטור הוא רק במילי דעלמא ולא במילי דשמיא" בעמוד 48 עד כותרת: "גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת מחיקתה מהלב" בעמוד 52 ---

גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת**מחיקתה מהלב**

• חזור על דברי הרמב"ם דעות (ז,ח) וצרף לשם את שאר ההלכות המובאות לפניך והגדר מה בין איסור שנאה לאיסור נטירה? מדוע נטירה אסורה רק משום סייג שמא יבוא לנקום ולא אסורה משום "לא תשנא את אחיך בלבבך"? מה ההבדל בין האיסורים? מה ההבדל בין אדם שמוכיח את חברו על שפגע בו שמקיים בכך מצוות תוכחה, לאדם שמשאיל לחברו ואומר לו "איני כמותך" שבאמירה זו עובר על איסור נטירה? מדוע לדעתך אמירה זו לא נחשבת לתוכחה? הרי הוא מוכיחו על שלא השאיל לו?

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה ח

וכן כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה שנאמר ולא תטור את בני עמך, כיצד היא הנטירה, ראובן שאמר לשמעון השכיר לי בית זה או השאילני שור זה ולא רצה שמעון, לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו ואמר לו ראובן הא לך הריני משאילך ואיני כמותך לא אשלם לך כמעשיך, העושה כזה עובר בלא תטור, אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאים ומתנים של בני אדם זה עם זה.

רמב"ם הלכות דעות פרק ו הלכה ה

כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך, ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב, אבל המכה את חברו והמחרפו אף על פי שאינו רשאי אינו עובר משום לא תשנא.

רמב"ם הלכות דעות פרק ו הלכה ו

כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון, אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך, ואם חזר ובקש ממנו למחול לו צריך למחול, ולא יהא המוחל אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים.

רמב"ם הלכות דעות פרק ו הלכה ז

הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך, המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו

לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע, וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם.

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה שב

והמצוה הש"ב היא שהזהירנו משנא קצתנו לקצתנו והוא אמרו (קדושים יט) לא תשנא את אחיך בלבבך. ולשון ספרא לא אמרתי אלא שנאה שהיא בלב. אמנם כשהראה לו השנאה והודיע שהוא שונא אינו עובר על זה הלאו אבל הוא עובר על לא תקום ולא תטור (לק' שד - ה) ועובר על עשה גם כן והוא אמרו (שם, מ"ע רז) ואהבת לרעך כמוך, אבל שנאת הלב הוא חטא יותר חזק מן הכל

• חזור על דברי אונקלוס ורש"י על התורה וכן על רש"י בסוגיה ביומא, וצרף אליהם את דברי רש"י בשו"ת והגדר מהי ההקפדה האסורה באיסור לא תטור? האם על אדם שביזו אותו חל איסור "לא תטור"? מה הדין בזכירה שאין בה שנאה? מה הדין במי שזוכר שחברו לא השאיל לו וסרב לעזור לו והוא כועס ומקפיד עליו וחושב שהוא אגואיסט או קמצן אך אינו שונא מחמת כן- האם הוא עובר על איסור נטירה? האם מי שלא מוחל לחברו עובר על איסור נטירה? חזור על דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (ב"י) האם הוא מסכים עם רש"י?

שו"ת רש"י סימן רמה

ובשם רש"י ז"ל מצאתי: שנים שנתקוטטו זה עם זה והכה האחד את חברו. לאחר זמן בא ואמר לו אני מקבל כל רידוי וקנס שיאמר לי בית דין ותמחול לי על מה שהעויתי. קפץ זה ונשבע שלא למחול לו עולמית. וכשעברה חמתו נתחרט מן השבועה ורוצה למחול לו. שאל ידידי לומר: אם הנשבע זה הוא נשבע לבטל את המצוה, שהרי כתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך, וכתיב בקבלה נושא עון ועובר על פשע. ופירשו חכמים למי נושא עון, למי שעובר על פשע ולא חיילא שבועה. או דילמא אינה בטול מצוה וחיילא שבועה. ואם תימצי לומר דחיילא שבועה, יכול הוא לנשקו ולדבר עמו באהבה ובחיבה הואיל ואינו מוצא מחילה מפיו או לאו?

והשיב: שאין לדונו משום שבועה לבטל מצוה היא, דהכי תנן מנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלקים ואם איתא שהוא מבטל מצוה, הוה ליה למתני הוא עובר בלאו שנאמר לא תקום ולא תטור את בני עמך. אלא וודאי אין לדונו בלא תטור שהרי נתבזה ואי אפשר בלא נטירה, אלא מיהו אכזרי הוא כדמפרש תמן: ועוד נראה שאין לדונו משום שבועה לבטל מצוה דתנן גבי נדרים פותחין מן הכתוב בתורה, אומר

לו אלו היית יודע שאתה עובר על לא תקום ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיך עמך, שמא יעני ואי אתה יכול לפרנסו. ואומר הוא אלו הייתי יודע שכך היה, לא הייתי נודר, הרי זה מותר. ומדקתני פותחין לו מכלל דלאו בטול מצוה הוי, דאי בטול מצוה הוא, למה לי' למפתח בחרטה. ומי שרי, והתנן אין נשבעין לעבור על המצות דלא חיילא שבועה כלל. אלא ודאי אין בכך בטול מצוה, כגון שנשבע שלא לעשות סוכה, שלא ליטול לולב, שלא להניח תפלין: ולחבקו ולנשקו שאין לך מחילה גדולה מזו. שהרי כתוב בתורה וישב אבשלום בירושלים שנתיים ימים ופני המלך לא ראה וזה היה מחמת אמנון אחיו שהרג. ובשעת המחילה כתיב ויבא יואב אל המלך ויגיד לו ויקרא [אל] אבשלום ויבוא אל המלך וישתחו לו אפים לפני המלך וישק המלך לאבשלום. ומדאשתיק קרא ולא אמר הריני מוחל, מכלל דנשיקה מחילה מעליותא היא. אלא איני רואה תקנה לשבועתו אלא שיביא עשרה בני אדם ויאמר בפניהם נשבעתי שלא למחול לו ואיני יודע מה לעשות. והלה ניכנס ויאמר לו חטאתי ליי' אלהי ישראל ולפלוני זה שחבלתי בו. והם אומרים שרי לך ומחול לך, ונמצאו שניהם יוצאים ידי שמים ומחילה קיימת.

--- עבור לסיכום מכותרת: "גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת מחיקתה מהלב" בעמוד 52 עד כותרת: "עיון בדברי הרמב"ם" בעמוד 56 ---

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה ח

וכן כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה שנאמר ולא תטור את בני עמך, כיצד היא הנטירה, ראובן שאמר לשמעון השכיר לי בית זה או השאילני שור זה ולא רצה שמעון, לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו ואמר לו ראובן הא לך הריני משאילך ואיני כמותך לא אשלם לך כמעשיך, העושה כזה עובר בלא תטור, אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה.

- עיין היטב בלשון הרמב"ם. מה הכוונה "ימחה הדבר מלבו" ולא יזכרנו כלל? כיצד ניתן לשכוח את כול מה שהיה? וכי זה תלוי באדם? איך ניתן להגיע לתוצאה שהעון ימחה מהלב ולא נזכור אותו?
- בתחילה הרמב"ם כתב "ימחה הדבר מלבו" ואח"כ כתב "עד שימחה העון מלבו" מדוע הרמב"ם שינה? האם יש לשינוי זה משמעות?
- אם לפי הרמב"ם התורה אסרה לנטור תמיד – עד שאדם ישכח את העוון שעשה לו חברו מה הוא הוסיף במילים "לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד

שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל"? הרי הוא כתב את זה לפני כן שצריך למחות את הדבר מהלב ולא לזכרו? מה היה חסר אם זה לא היה כתוב? מהרמב"ם לכאורה משמע שעד שימחה העון מלבו יש איסור ולאחר שימחה העון מלבו אין איסור- אולם דבריו לא ברורים כי מה המשמעות של שמירת הדבר בזכרון לאחר שאדם כבר לא זוכר כלום ומחה את העון מלבו?

- אם אדם חייב למחות את העון מהלב לגמרי ולא לזכרו כלל איך הוא יזהר מכאן ואילך ממי שפגע בו ויזהיר אחרים מפניו? הרי כדי להיזהר ולהזהיר אחרים צריך לזכור את העון היטב?

רמב"ם הלכות מלכים פרק ז הלכה טו

ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה

- מה הכוונה "ימחה זכרונם מליבו" לפי הרמב"ם? האם ניתן ללמוד מהלכות מלכים להוראה של הרמב"ם אצלנו באיסור נטירה (ז,ח) "ימחה הדבר מליבו ולא יטרנו"?

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה רה

והמצוה הר"ה היא שצונו להוכיח החוטא או מי שירצה לחטוא ולמנוע אותו ממנו במאמר ותוכחה. ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא ואם יחטא זולתי מה לי, דינו עם אלהיו. זה הפך התורה. אבל אנחנו מצווים שלא נמרה ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה ואם השתדל להמרות חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו ואעפ"י שלא יצא עליו עדות יחייב עליו דין. והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) הוכח תוכיח את עמיתך. ונכנס בציווי הזה שנאשים קצתנו לקצתנו כשיחטא איש ממנו לאיש ולא נטור לו ונחשוב לו עון אבל נצטוינו להוכיחו במאמר עד שלא ישאר דבר בנפש.

- מה יעשה אדם שמאוד נפגע מחברו ולא מצליח להסיח את הדעת ולמחות את העון מלבו? האם אדם שהוכיח את חברו על שפגע בו וחברו לא חזר בתשובה ולא ביקש ממנו מחילה- האם הוא יעבור מכאן ואילך על איסור נטירה?
- האם אדם שמוחה את העון מלבו ולא זכרו זה אדם שמחל על העון? האם חייב אדם למחול לחברו כדי לא לעבור על איסור נטירה? חזור על הרמב"ם בהלכות דעות (ו,ו) ועל דברי הרמב"ם שלפניך והוכח האם ישנו חיוב למחול למי שלא ביקש מחילה או למי שביקש אבל לא חזר בתשובה בכנות?

רמב"ם הלכות דעות פרק ו הלכה ט

מי שחטא עליו חבירו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר, או שהיתה דעתו משובשת, ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו הרי זו מדת חסידות לא הקפידה תורה אלא על המשטמה.

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ה הלכה י

ואסור לנחבל להיות אכזרי ולא ימחול לו ואין זו דרך זרע ישראל אלא כיון שבקש ממנו החובל ונתחנן לו פעם ראשונה ושניה וידע שהוא שב מחטאו וניחם על רעתו ימחול לו, וכל הממהר למחול הרי הוא משובח ורוח חכמים נוחה הימנו.

• אם בכול פגיעה שפגעו באדם מותר לו להקפיד ולא למחול ואפילו אם הפגיעה נעשתה בשוגג (כי הזולת חייב לפייסו גם על נזק שהזיק לכבודו או לממונו בשוגג) מתי אסרה התורה את הנטירה וההקפדה? הרי לפי הרמב"ם בכול צער וכאב שאדם הכאיב לחברו יש איסור נטירה- כיצד איסור זה מתיישב עם ההיתר לזכור לחברו את העוון ולא למחול לו עד שיתקנו?

שו"ת אור לציון חלק ב - באורים פרק טו - הלכות מנחה וערבית אות יג

יג. המנהג לומר הריני מוחל וסולח לכל מי שהכעיס והקניט אותי וכו', והוא על פי הא דאיתא במגילה כ"ח ע"א, דמר זוטרא כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן, וכן הביאו האחרונים. ונראה שמי שיש לו טינא או כעס על חברו ואינו מוחל לו, אין לו לומר קטע זה, שכיון שאינו מוחל איך יאמר הריני מוחל וסולח, והרי כתוב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק"א), ואיך ידבר שקר לפני הקדוש ברוך הוא, ולכן ישתדל למחול לו בליבו, ואם אינו יכול למחול, ידלג קטע זה עד שיעביר דבר זה מליבו לגמרי.

--- עבור לסיכום מהכותרת: "עיון בדברי הרמב"ם" בעמוד 56 ועד כותרת:

"איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודין נקמה לתועלת"

בעמוד 65 ---

איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודיןנקמה לתועלת

• חזור ללשונו של הרמב"ם בהלכות דעות (ז, ח-ז) כאשר הוא מגדיר את איסור נקמה ואיסור נטירה והשווה ביניהם. אלו הבדלים בלשון מצאת? עיין בדברי יד המלך לבנו של הנודע מיהודה- איזו הלכה הוא הוציא מההבדלים האלו?

יד המלך (לנדא) הלכות דעות פרק ז הלכה ח

הנה הא דכתב רבינו דלאו זה אינו נוהג רק נגד ישראל הוא מן קרא דבני עמך, ואולם תמוה כיון דשני אזהרות אלה של נקימה ונטירה בפסוק אחד ולשון אחד נאמרו [ויקרא שם], למה שינה רבינו בלשונו וכתב לעיל [הלכה ז] גבי נקימה הנוקם מחברו, וכאן בנטירה כתב וכן כל הנוטר לאחד מישראל, ולמה לא כתב כן גם גבי נקימה דכל הנוקם לאחד מישראל עובר בלא תקום. וביותר יש להעיר במה דדקדק רבינו גם בביאור תכונת

האזהרות האלה לשמור לשונו לכתוב בנקימה אמר לו חבריו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך, למחר צריך לשאול ממנו אמר לחבירו השאילני קרדומך. ובנטירה כתב ראובן שאמר לשמעון כו', לימים בא שמעון לראובן. הרי אנו רואין בעליל דגם בביאור תכונת האזהרות האלה כיוון רבינו לדקדק בנקימה [ולכתוב] תיבת חבירו דוקא, ובנטירה למנוע תיבת חבירו רק דכל אחד מישראל כראובן ושמעון יהיו לענין אזהרה זו.

והנראה לי דרבינו נתכוין בזה להורות לנו דכל אזהרת נקימה אינו רק בחבירו שמכירו מתמול שלשום ומאמין בו שבודאי [היה] משאיל לו חפצו אשר ביקש לשאול ממנו, רק דמכל מניעת שאלתו ניכרת מחשבתו דמבלעדי [זה] היה משאילו וכל מניעת שאלתו הוא רק [כדי] לנקום. משא"כ בשני בני אדם סתם אשר אחד זר מהשני ואינם יודעים זה את זה, ודרך מקרה ביקש אחד מהשני להשאיל לו חפץ ולא רצה, ואחר זמן חזר זה שלא רצה וביקש מהאחר להשאיל לו, בודאי אין בזה אזהרת לאו דלא תקום. ואף על פי שהדבר ידוע דיש בלבו של זה עליו על שלא רצה בראשונה להשאיל לו, בכל זאת מי יודע אם היה הוא משאיל לו, דאפשר דבכל זאת לא היה רוצה לחזור ולהשאיל לו מצד חסרון אמונתו בו שאינו מכירו, ולכן שפיר דקדק רבינו דאין אזהרת לאו דנקימה רק בחבירו. ואולם באזהרת לאו דנטירה דאין האזהרה על הפעולה דהרי באמת הוא משאיל לו, ואין האזהרה רק על דבריו המקולקלים שהוא נוטר שנאתו בהם, ולענין אזהרה על מניעת דברים אלה ונטירת שנאה אין חילוק בין אם הם נגד חבירו או נגד אדם אחר אשר לא ידע אותו מעולם, ולכן כיון דהוא משאיל לו הרי דהאמין בו [אלא] דנוטר שנאה נגדו, וא"כ אנו רואין דאין זה כי אם רוע לבב, ולכן דקדק רבינו באזהרת נטירה דהוא נגד כל אחד מישראל, ובכדי דלא נטעה בכך [משום] דנקימה ונטירה שתיהן בפסוק אחד נאמרו, [ונאמר] דגם אזהרת נטירה לא יהיה רק נגד חבירו כמו אזהרת נקימה, לכן הכפיל רבינו גם בביאור תכונת אזהרה זו דאין חילוק בנטירה בין אמר כך לחבירו ובין ראובן שאמר כך לשמעון שאינו יודעו ומכירו כלל.

ולולי דמסתפינא להמציא דבר חדש אשר לא דברו בו רבותינו הראשונים ובפרט בחומר אזהרת לאו המפורש בתורה, הייתי אומר לדעת רבינו (זאת) דהא דלא מצינו בשום מקום אזהרת לאוין אלה במתנה או בהלואה, דאם ביקש לקבל דבר מהשני דרך מתנה או הלואה והשני לא רצה ואח"כ חזר השני וביקש ממנו דבר במתנה או בהלואה דאסור לנקום ולנטור לו, היינו משום דאין אזהרות אלה רק בשאלה או בשכירות דהדרי בעינא, ובמעט אמונה או בטחון אשר בין אדם לחבירו רגילין בני אדם להאמין זה בזה ולהשאיל ולהשכיר זה לזה, ואם אחד מונע מחבירו שאלה ושכירות אין זה מחסרון אמונה כי אם רוע לבב, ולכן שפיר יש לזה אשר מנע מאתו מקום

לנקום ולנטור על ככה והזהירנו תורתנו הקדושה על זה (הלאו) דלא תקום. משא"כ במתנה דהוחלט אצל המקבל, וגם מלוה דלהוצאה ניתנה, אזי אם מנע שתי אלה מחבירו אף על פי דרגיל עמו ומכירו בכל [זאת] אין עדיין הוראה בזה שהמניעה הוא מצד רוע לב נגדו, ואף אם זה אשר מנע מאתו ידמה בדעתו כי לאיזו כעס ורוח אחרת נגדו מנע זאת מאתו, בכל זאת יכול להיות דגם מבלעדי זה לא התנדב נגדו ליתן לו איזה דבר במתנה או להאמינו כל כך להלות לו דבר להוציאו, דאולי לזמן הפירעון לא יהיה לו דבר לפרוע לו. וכיון דיש במניעת מתנה והלואה כמה אמתלאות אחרות אשר גרמו זאת, ולכן אף אם זה אשר מנע ממנו המתנה וההלואה הוא נוקם ונוטר נגד זה המונע אין הנקימה ונטירה אלא מן השפה ולחוץ, ואינם רק פטפוטי דברים ולא מחמת רוע לבב, ולכן אין בדברים כאלה אזהרת לאו דלא תקום ולא תטור. ואם אמנם דהדבר נכון, בכל אופן נקימה ונטירה מידה רעה הוא ושומר נפשו ירחק מהם, [אמנם] בכל זאת באזהרת לאו האמור בתורה אפשר דאינו נכלל רק נקימה ונטירה של שאלה ושכירות לבד.

קובץ הערות סימן ע סעיף א

(א) פרק האשה רבה (צ' ע"ב) ת"ש ב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין. אלמא דיש כח לחכמים לעקור בקום ועשה, ומשני מיגדר מילתא שאני. ועיין בפ' אלו נערו [כתובות ל"ב ע"א] דלאו דחובל הותר מכללו בב"ד, שמלקין את המחויב מלקות. וקשה הא בלא ב"ד הותר מכללו, באב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו [מכות ח' ע"א], וכן הותר מכללו במילה. וי"ל דהתם, כיון דהוא תיקון להנחבל, אינו חבלה כלל, דהאב המכה בנו, הוא כדי לתקנו על להבא, וכן במילה הוא תיקון על להבא, שלא יהא ערל, אבל ב"ד המלקין את העובר, אינו כדי לתקנו, אלא שעונשין אותו על העבר, וזה הוי חבלה, אלא דהותרה מכללה בב"ד. ולפי"ז בב"ד המכין שלא מן הדין, אין בזה כלל משום עקירת דבר מה"ת, דהוי כמו הרב הרודה את תלמידו...

נראה, דכל האיסורין שבין אדם לחבירו אינן איסורין אלא דרך קילקול והשחתה שלא לצורך, וכמו בלאו דלא תשנא את אחיך, דאין האיסור אלא בשנאת חנם, היינו שלא ראה בו דבר ערוה, אבל אם ראה עליו דבר ערוה מותר לשנאותו. ואין לומר דשם הטעם משום דאינו בכלל אחיך, הא ליתא, דמבואר בתוס' פ' ערבי פסחים (ק"ג ע"ב ד"ה שראה) דאם ישנאהו בשביל טעם אחר עובר עליו בלאו, ולא הותר אלא לשנאתו בשביל דבר ערוה שראה בו. וכן בלאו דחובל, כתב הרמב"ם [חובל ומזיק פ"ה ה"א] דהאיסור הוא דוקא אם חובל דרך נציון, והיינו מדחזינן דמותר לרב להכות תלמידו. והא דאיתא בסוגיא דפ' הנחנקין הנ"ל, אחר שגגת לאו, על כרחך צ"ל דאינו

אלא חומרא מדרבנן. וכן בלאו דאלמנה ויתום לא תענון, כתב הרמב"ם (בהל' דעות פ"ו [ה"י]) דאם עינה אותן ללמדן תורה או אומנות ליכא איסורא. וכן בלאו דלא תלך רכיל, מותר לספר לה"ר על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים, מותר להקניטו בדברים דרך תוכחה, וכן מותר להלבין פנים דרך תוכחה, אם לא חזר בו אחרי שהוכיחו בסתר, ומותר גם לקללו בשביל זה, כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם בהל' דעות (פ"ו [ה"ח]). ומוכח מכ"ז, דכל האיסורין האלו הותרו לצורך תועלת

• מהי הגדרת התועלת שהותרה לפי ר' אלחנן ווסרמן בכול המצוות שבן אדם לחברו? האם יהיה ניתן להקל לנקום כדי להרתיע את הפוגע שימנע בעתיד מלפגוע בו ובאחרים? מה הדין לדעתך אם מעורב בפעולת ההרתעה גם מניע של נקמה?

אשל אברהם (בוטשאטש) סימן קנו

אודות איסור לא תקום. אם נוקם בדרך משפט שלא ישנה באוולתו נגדו אולי קיל. ואולי שייך בכך מעין עביד דינא לנפשיה כשאי אפשר לו לשמרו שלא ישנה באוולתו ע"י דיני ישראל ומכה למכה או מבזה למי שבזהו, ועלבון מעין שפיכות דמים ח"ו דכתיב שם [במדבר לה, יט] גואל כו', ונתנה התורה הק' רשות או מצוה ליש אומרים [מכות יב, א] לגואל הדם. וכתיב [דברים יז, יג] ולא יזידון עוד. ואולי גם אם בטוח שלא יכלימהו עוד ושלא יכהו, מכל מקום אם ע"י שישתוק לו יהיה פרצה שיעשה כן לאחרים או שאחרים יעשו כן לו או לזולתו, ואי אפשר לגדור הפרצה בידי אדם, אולי נכון שיעשה בעצמו פרסום גדר הפרצה ע"י שיכה ויבייש למכהו או מבזהו בפרסום, ובלבד שישמור את עצמו שלא יוסיף שפיכות דמים בכך צד נקימה על העבר, רק יכוון לשם שמים לגדור פרצה או לשמור את עצמו מן אז והלאה שלא יבויש עוד. ואולי עדיף כן מלמסור דין לשמים, ואולי גם כשיכול ליסרו ע"י נכרים עדיף שיעשה דין בעצמו. וע"י נכרים אין היתר בלאו הכי כי אם אחר התראה מחכמים וסופרים דשם או ממונים דשם שיקבל על עצמו קנס או עונש לגדור הפרצה. ואם לא, ייסרוהו ע"י נכרים, ומכל מקום אולי ע"י עצמו עדיף

• מדוע לדעת האשל אברהם מותר לנקום לצורך הרתעה? סכם את סברותיו.

תשובות והנהגות כרך א סימן תתלב

שאלה: ראובן הזמין את שמעון חבירו לחתונה ולא בא, אם מותר ליה לראובן לסרב משום כן לבוא לחתונת שמעון כשהזמינו הוא השאלה שיש כאן משום איסור לאו דנקימה, או אפילו אם בא רק מזכיר לו שהוא אינו כמותו הוי איסור נטירה, ויש בשניהם איסור לאו דנקימה ונטירה, ולע"ד

נראה דעיקר האיסור דנקימה הוא כששמעון היה ראוי לו לבוא ולא בא, ומשום כך נמנע ראובן מפני הנקימה, אבל כששמעון לא בא לחתונה מפני שאינו מרגיש כ"כ קרוב להמזמין וגם כשראובן הזמינו לא היה ברור לו שהוא יבוא, רק שאם באים אצלו ע"כ גם הוא בא, וכיון שלא באו לא בא, א"כ אין לראובן שום טינא על חבירו, ע"כ אין בזה איסור נקימה או נטירה, רק דמודד בזה ההיכר ביניהם ואינו מתרעם עליו כלל. ובלבו אין שום טענות, לכן אין בזה איסור כלל.

ויש ליזהר בזה שהקב"ה בוחן לבבות ויודע באמת הסיבה שנמנע מלבוא, ובקל עלול ליכשל באיסור לאו. (ועיין ב"מסילת ישרים" פרק י"א שאיסור נטירה אפילו נתן לו רק שלא נתן בסבר פנים יפות מחמת שחטא לו, או לא התנהג לגמרי כאלו לא חטא לו עובר בלאו, וצריך להתנהג כאלו לא חטא כלל, וקשה לעמוד באיסור חמור זה שאפילו בלב אם שמר איבה ולא אמר כלום עובר בלאו דלא תטור, עיין לשון הרמב"ם סוף הלכות דעות שצריך למחות הדבר מלבו לגמרי דוקא, אבל מלשונו בנקימה ונטירה משמע שעיקר הלאו כשמזכיר בפה דוקא ע"ש, אבל בחינוך מצוה רמ"ב ובשע"ת לרבינו יונה סי' ל"ח כתבו דאין העונש בזה על הדיבור אלא אפילו על הנטירה בלב עיין שם, ועיין בדברי רבינו החפץ חיים זצ"ל בפתיחה לספרו חלק הלאוין ח' ט' בבאר מים חיים שהאריך בזה).

- לדעת התשובות והנהגות מתי מותר לאדם לא להגיע לאירוע של חבר שלא בא לאירוע שלו? מה מוגדר מעשה נקמה?

ספר החינוך מצוה שלח שלא להונות אחד מישראל בדברים

שלא להונות אחד מישראל בדברים, כלומר שלא נאמר לישראל דברים שיכאיבוהו ויצערוהו ואין בו כח להעזר מהם. ובפירוש אמרו זכרונם לברכה [ב"מ נ"ח ע"ב] כיצד, אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, היו חללים באין עליו לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב [ד', ו'], הלא יראתך כסלתך וגו'. ראה חמרים מבקשים תבואה, לא יאמר להם לכו אצל פלוני והוא יודע שאין לו, ולא יאמר לתגר בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח. ועל זה נאמר [ויקרא כ"ה, י"ז] ולא תונו איש את עמיתו..... ואולם לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חבירו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים, ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין, ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת, ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, ובכן ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל קטטה לא יחרפוהו בני אדם, זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים.

ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו, ראוי לחכם ששייב לו דרך סלסול ונעימות ולא יכעס הרבה, כי כעס בחיק כסילים ינוח, וינצל עצמו אל השומעים מחירופיו וישליך המשא על המחרף, זהו דרך הטובים שבבני אדם. ויש לנו ללמוד דבר זה, שמותר לנו לענות כסיל, לפי הדומה, מאשר התירה התורה הבא במחתרת להקדים ולהורגו, שאין ספק שלא נתחייב האדם לסבול הנזקין מיד חבירו, כי יש לו רשות להנצל מידו, וכמו כן מדברי פיהו אשר מלא מרמות ותוך, בכל דבר שהוא יכול להנצל ממנו. ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין יותר מדי, ועליהם אמרו זכרונם לברכה [שבת פ"ח ע"ב] הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר [שופטים ה', ל"א] ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

• מדוע מותר לאדם לפגוע ולהעליב חזרה מי שפגע בו? מדוע זה לא בכלל איסור נקימה ונטירה? מה ההבדל? הרי לדעת החינוך יש איסור נקימה ונטירה בכול צער וכאב שהכאיבו חברו? האם ניתן להביא סיוע מדבריו לאשל אברהם שמותר לנקום לתועלת של הרתעת הפוגע שלא יחזור על מעשיו בעתיד?

--- עבור לסיכום מהכותרת: "איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודין נקמה לתועלת" בעמוד 65 ועד כותרת: "כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות שליליים" בעמוד 74 ---

כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות

שליליים

ספר מסילת ישרים פרק יא

גם השנאה והנקימה קשה מאד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם, כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה - חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי - השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש, (ויקרא יט): לא - תשנא את - אחיך בלבבך, לא - תקום ולא - תטור את בני עמך (שם).

• לדעת המסילת ישרים הנקמה היא מנוחת הנפש של הנפגע. אם התורה אוסרת להגיע למנוחה הזו ע"י נקמה - איך לדעתך נגיע אליה? איך ניתן לנקות

את הלב מרגשות שלילים ולסלק את הכאב שיש בנפש? בדברי הראשונים תוך כדי הגדרת המצווה נמצאו עצות שונות ומשלימות. הגדר וסכם עצות אלו.

רש"י יומא כג עמוד א

איני כמותך שלא השאלתני זוהי נטירה- שהדבר שמור בלבו ולא הסיחו מדעתו

- לפי רש"י מתי אדם עובר על איסור נטירה ומה מוטל עליו כדי לא לעבור על איסור זה? איך מסיחים את הדעת? על מה מוטל על האדם לחשוב?

אסתר פרק ה פסוק יא - יג

(יא) וַיִּסְפָּר לָהֶם הַמֶּן אֶת־כְּבוֹד עֲשָׂרוֹ וְרַב בְּנָיו וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר גָּדְלוֹ הַמֶּלֶךְ וְאֵת אֲשֶׁר נִשְׂאוֹ עַל־הַשָּׂרִים וְעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ. וַיֹּאמֶר הַמֶּן אֶף לֹא־הִבִּיֶּאֱהָ אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה עִם־הַמֶּלֶךְ אֶל־הַמִּשְׁתֶּה אֲשֶׁר־עָשְׂתָה כִּי אִם־ אוֹתִי וְגַם־לְמַחֲרָ אֲנִי קְרוֹאֶלָה עִם־הַמֶּלֶךְ. וְכִלְזָה אֵינְנוּ שֶׁנָּה לִּי בְּכֻלְעֵת אֲשֶׁר אֲנִי רֹאֶה אֶת־מַרְדֵּכָי הַיְּהוּדִי יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ

- מה גורם להמן שיש לו כול כך הרבה כבוד, עושר, בנים, לבוא הביתה עצבני וכועס במקום שמח וטוב לב? מה גורם לו לומר "כול זה איננו שווה לי"? במה המן הרשע בוחר להתמקד? מה קובע לאדם את מצב הרוח?

עין איה ברכות דף נח עמוד ב פסקה קטז

עולא ור"ח הוו קאזלי באורחא, כי מטא אפתחא דבי ר"ח בר חנילאי נגד ר"ח ואתנח א"ל עולא אמאי קא מתנחת, והאמר רב אנחה שוברת חצי גופו של אדם, שנאמר ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים וגו'. ורבי יוחנן אמר אף כל גופו של אדם- אומץ הרוח היא מדה נחוצה לאדם למטרת חייו הגשמיים והרוחניים. וכאשר המחשבות הנוגות עולות על הלב לפעמים ומדכאות את הרוח, יש אשר יחשב האדם שבהיותו נוטה לקול הגירוי של דכאות הרוח, בהוציאו אנחה מלבבו בזה יעביר את כח דכאות נפשו ממנו. אמנם זהו רק דמיון כוזב, כי אין קץ להמון הציורים שעל פיהם יכול דמיונו של אדם לצייר לו מחזות של תוגה ודכאות לב. ע"כ בהיותו מחזק את כח התוגה ודכאות הנפש ע"י הוציאו אל הפועל את האנחה, אז יוסיף כח הדמיון להתעולל בו, ויציב לפניו עוד חזיונות שונות של תוגה שיכבידו עליו אנחותיו. ע"כ העצה היעוצה בלשון חכמים מרפאי היא התקוממות האדם באומץ רוח נגד המון רגשות התוגה הסוערים בקרבנו. וכאשר באמת אין ראוי לאדם להתעצב כ"א להיות מגביר חילים לפעול אך טוב, והעצב נברא בתכונת הנפש רק להיות למעורר לסור ממוקשי רע שהם מדאיבים בהחלט, אבל לא לעשות ממנו קנין נפשי...

- מהי עצתו של הרב קוק כאשר עולות לאדם מחשבות מדכאות, מחשבות עצובות, מחשבות מייאשות?

אש קודש- דרשה לשבת תשובה בגטו ורשה של הרב'ה מפיאסצנה בשנת 1940

משנה סוף מסכת יומא אמר ר"ע אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים ע"ש. בספה"ק ערבי נחל פרשת מסעי מביא תשובת מהר"ם ז"ל שקבלה איש מפי איש שהנהרג על קדושת השם ית' אינו מרגיש ייסורים כלל ואומר הערבי נחל הטעם שכיון שמתלהב בחשק נמרץ שיהרג על קדושת שמו יתברך הוא מעלה את כול חושיו אל עולם המחשבה עד שמתלבש כולו במחשבה ובטלו חושיו והרגשותיו וגשמיותו נתפשט מעליו לכן אינו מרגיש רק תענוג

- לדעת הרב'ה מפיאסצנה מה גורם לכך שאדם שנהרג לא מרגיש כלל כאב?

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה ז

הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תקום, ואף על פי שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם, כיצד היא הנקימה אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך, למחר צריך לשאול ממנו אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך הרי זה נוקם, אלא כשיבוא לו לשאול יתן בלב שלם ולא יגמול לו כאשר גמלו וכן כל כיוצא באלו, וכן אמר דוד בדעותיו הטובות אם גמלתי שולמי רע ואחלצה וגו'.

- מהי עצתו של הרמב"ם? בשונה מרש"י שהדגיש את הסחת הדעת הרמב"ם לוקח אותנו למסע התבוננות בפגיעה עצמה. מהי כוונתו במילים "שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי"? האם אין שום דבר חשוב בעולם הזה ולכן לא צריך להתרגש ולקחת ללב שום דבר? האם כסף זה לא דבר חשוב? הרי אפשר לעשות עמו הרבה מצוות ודברים טובים? האם כבוד זה לא דבר חשוב? הרי אדם לא יכול לחיות בלי כבוד עצמי וכבוד מהסביבה? מה יהיה הדין לפי הרמב"ם אם חברו גרם לו נזק בענייני תורה ומצוות או שהכשילו בעבירה? האם יהיה מותר לנקום- שהרי זוהי לא נקמה על דברי העולם שהם הבל והבאי? וכן מה הדין אם אדם הזיק לממון חברו שחשב לעשות בו מצווה חשובה ועכשיו הוא מנוע מלעשותה האם מותר לו לנקום מכאב לב על המצווה שהפסיד?

כלי יקר ויקרא פרק יט פסוק יח (פרשת קדושים)

(יח) לא תקום ולא תטור את בני עמך. לא אמר עמיתך לפי שהנקימה והנטייה תכונה רעה בגוף האדם ואין מן הראוי לבקש נקמה על שום אדם שהוא מבני עמך אם טוב ואם רע, לפי שמסתמא הנקמה היא על מה שעשה לך בגופך או בממונך והדברים ההם אינן ספונים וחשובים כל כך שיהיו

ראוין לנקום עליהם. אמנם מותר לעשות נקמה בגוים כי המה מסתמא רוצים להעבירך מעל מצוות ה' ולהדיחך מעל ה' אלהיך וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה על זה, כי היא נקראת נקמת ה', לכך נאמר כאן את בני עמך למעט הגוים שאינן מבני עמך שנאמר (תהלים קמט ז) לעשות נקמה בגוים כי נקמת ה' היא. ועל זה אמרו חז"ל (ברכות לג א) גדולה נקמה שניתנה בין שתי שמות שנאמר (תהלים צד א) אל נקמות ה' הורו באצבע שתחילת הנקמה וסופה לא תהיה כי אם לשם ה' דהיינו בזמן שיבקש איזה אדם להדיחך מעל מצוות ה' כי גדול המחטיא את האדם יותר מן ההורגו, כמו שפירש רש"י על פסוק (דברים כג ח) לא תתעב מצרי, וחז"ל אמרו שכל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם (יומא כב ב) וזה לכבוד תורת ה' אשר בקרבו: אבל על כל המאורעות שבגופות, לא רצה ה' שיבקש האדם נקמה עליהם. משל למה הדבר דומה לתינוק המשחק ועושה מעשה נערות באיזה בנין או איזה דבר אחר ובא איזה אדם וקלקל כל מעשיו אשר בנה ואשר נטע הילד והילד צועק לפני אביו צעקה גדולה ומרה על זה ואילו היה אביו משגיח בו ועושה רצונו היה הורג לזה האדם, אמנם אביו אינו משגיח בקולו כלל כי אף אם הקטן כפי מיעוט שכלו הוא חושב שזה הגדיל לעשות לו רעה גדולה, מכל מקום האב רואה בשכלו שאין הדבר כן ושכל מעשה הבן היו הבלים מעשה תעתועים ואינן כדאי שבעבורם יהיה לזה כאויב ומתנקם כי כפי האמת לא עשה לו זה כלום. כך הוא הענין בין אבינו שבשמים לברואיו אשר לפי מיעוט השגתם במושכלות הם חושבים כי כל עניני העולם הזה יש בהם צד מעלה ושלמות והנוגע בכבודם או בגופם או בממונם נראה להם כי הגדיל לעשות עמהם רעה וצועקים לאביהם שבשמים שינקום נקמתם, אבל לפעמים אין הקדוש ברוך הוא משגיח בקול זעקתם כשאין ברעה זו תערובות דבר הנוגע בנשמתו של אדם כי בעיני ה' יתברך כל הענינים אשר בני אדם מסגלים בהם בעולם הזה דומין ממש לצחוק ושחוק אשר עשה לו הילד שהזכרנו, על כן אין הקדוש ברוך הוא משגיח בהם זולת בזמן שעל ידי מאורעות שבגופות יגיע לו ביטול תורה ומצוה אז הנקמה נקמת ה'

- מהי הנקמה החיובית ומהי הנקמה השלילית לפי הכלי יקר?

ספר החינוך מצוה רמא שלא לנקום

משרשי המצווה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצער או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב,

וכמו שאמר דוד עליו השלום [שמואל ב' ט"ז, י"א] הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך, תלה הענין בחטאו ולא בשמעיו בן גרא. ועוד נמצא במצווה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני אדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה השם שלום להם.....

• מה מביא את האדם למנוחת הנפש לדעת החינוך? איך הוא צריך להסתכל על הצער והייסורים שחברו עשה לו? במה ספר החינוך תולה את היכולת שלנו לקיים את איסור לא תקום ולא תטור? האם מי שנוקם ונוטר יש לו חסרון אמונה בהשגחה פרטית?

חפץ חיים - שם עולם חלק א - הערות פרק ג

וכן כל עניני צער שמזדמן לאדם שאחד מחרפו ומגדפו הוא הכל מן השמים על עונותיו אלא שמגלגלין חוב ע"י חייב וכמו שאחז"ל על הפסוק והשבות אל לבבך שעונותיך הם המחרפין אותך, וכן אם אחד הכה אותו אפילו במזיד הוא ג"כ השגחה מלמעלה אלא שמגלגלין וכו"ל וראה ממה שאמר הכתוב וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו וגו' שבתו יתן ורפא ירפא ואחז"ל מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות דלא לימא רחמנא מחי ואיהו מסי והרי הכתוב מדבר שאחד הכה את רעהו במזיד ע"י מריבה אע"כ דגם זה בידי שמים, וכן מצינו בדוד כשקילל אותו שמעי בן גרא ויסקל אותו באבנים ועיפר אותו בעפר השיב דוד ה' אמר לו קלל ע"ש בקרא. וכל זה עושה הש"י לטובת האדם כדי שיכופרו עונותיו ע"י העלבון וכאשר יתישב האדם היטב בנפשו אין צריך ליתן לבו כלל לזה להשיב תשובה להמחרפו ואדרבה יודה לה' על שהזדמן לו דבר שיכופרו עונותיו וכמו שאחז"ל הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואין משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. וכשיבין הדבר היטב שטובה רבה נסבב לו ע"י יהיה נקל לו ממילא שלא להיות לו נוקם ונוטר עבור זה, וכדוגמא שאחד אינו מקפיד על חבירו על שרחצו היטב במים חמין מעפרורית שעליו אף דבעת הרחיצה קשה לו החמימות. וראה אחי מה דאיתא במ"ר פרשת מקץ על שאמר יעקב לבניו למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח התרעם עליו הש"י ואמר ע"י נביאו ישעיה למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' והיינו משום דהיה לו להתבונן דבודאי מה' נסבב כן מה שסיפרו לו וכל מה דעביד לטב הוא דעביד ולא לתלות הרעה בהם.

***) וכן אם אחד מזין את חבירו או שאר טובה כה"ג הוא הכל מאת הש"י שנתן בלבו שייטיב עמו, וכן מצינו בכתוב שאמר לו הש"י לאליהו הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך והאלמנה ההיא לא נביאה היתה אלא שניתן לה הרצון אודות זה וע"כ אם אחד לא רצה למלאות רצונו באיזה דבר כגון לקנות מאתו סחורה או להקיף לו מעות וכה"ג שאר טובה אין לו

להיות תרעומות עליו כלל כי מסתמא לא נקצב מאת הש"י הטובה הזו אצלו.

אש קודש- המשך דרשה לשבת תשובה בגטו ורשה של הרב'ה מפיאסצנה

בשנת 1940

וכן הוא גם בשאר ייסורים שאיש הישראלי סובל, קשים הם היסורים וד' ירחם ויסיר אותם מאתנו אבל כשהאיש מעלה במחשבתו שהוא כדי למרק את חטאיו ולטהר אותו כדי שיוכל להתקרב לד' אז במדה שמתעמק ומתקשר יותר במחשבה זו יותר קושי הייסורים נעשים קלים ויותר נוח לו לסבול אותם... וכיון שר"ע נהרג על קידוש ה' וכול ימיו הלך במחשבות מסירות נפש של קידוש ה' כמ"ש כול ימי וכו' לכן אמר גם בהייסורים אשריכם ישראל כשאתם זוכרים לפני מי אתם מטהרים כי אז הרגשותיכם מתבטלות ואינכם מרגישים את הייסורים...

--- עבור לסיכום מהכותרת: "כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות שליליים בעמוד 74 ועד כותרת: "נספחים" בעמוד 86 ---

נספח א - דמותו של יוסף

בראשית פרק מה

(א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו ויקרא הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו בהתודע יוסף אל אחיו (ב) ויתן את קלו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה (ג) ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אבי חי ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו (ד) ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי ויגשו ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה (ה) ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניהם (ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (ז) וישלחני אלהים לפניהם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה (ח) ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים וישמיני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומשל בכל ארץ מצרים (ט) מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלהים לאדון לכל מצרים רדה אלי אל תעמד (י) וישבת בארץ גשן והיית קרוב אלי אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך (יא) וכלכלתי אתך שם כי עוד חמש שנים רעב פן תנרש אתה וביתך וכל אשר לך (יב) והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם

• מהו סוד כוחו של יוסף להתעלות מעל העצבות וחרון האף שהוא מלמד את האחים באומרו להם "אל תעצבו ואל יחר בעיניכם"? איך לדעתך הוא התמודד

כול השנים עם הפער בין הרצוי למצוי, עם התסכול והכעס שלו על האחים?
מה הביא אותו להתעלות ולא לנקום ולא לנטור לאחים על מעשיהם?

בראשית פרק נ

(יד) וַיָּשֶׁב יוֹסֵף מִצְרָיִמָּה הוּא וְאָחָיו וְכָל הָעֲלִים אֹתוֹ לִקְבֹּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי
קָבְרוּ אֶת אָבִיו

(טו) וַיֵּרְאוּ אָחִי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהָשִׁב לָנוּ
אֶת כָּל הָרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ (טז) וַיֵּצְאוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי
מוֹתוֹ לֵאמֹר (יז) כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פֶשַׁע אָחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה
גָּמְלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לִפְשָׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ וַיִּבֶן יוֹסֵף בְּדִבְרָם אֵלָיו (יח)
וַיֵּלְכוּ גַם אָחָיו וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ הִנֵּנוּ לְךָ לַעֲבָדִים (יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף
אֶל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי (כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבָה
לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה כִּיֹּם הַזֶּה לְהַחֲיִית עִם רַב (כא) וְעַתָּה אֶל תִּירָאוּ אֲנֹכִי
אֲכַלְכֶּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְכֶּם וַיִּנַּחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לֶבָם

- ממה חוששים האחים לאחר מות יעקב? מה גורם להם לשקר ולהמציא צוואה בשמו של אביהם? מהי תשובתו של יוסף?

רש"י בראשית פרק מה

ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים - לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף טז עמוד ב

והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין אמר רבי אלעזר אמר להם כשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתו כך אין בלבי עליכם כי פי המדבר אליכם כפי כן לבי

נספח ב - ההנהגה הראויה לתלמיד חכם

רש"י מסכת יומא דף כג עמוד א

שאינו נוקם - נקמתו

ונוטר - איבה כנחש בלבו.

איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה - שהדבר שמור בלבו, ולא הסיחו מדעתו.

דנקיט בליביה - ואם בא אחר לנקום נקמתו בקיום המשפט - ישתוק.

דמפייסו ליה - לבקש מחילה.

- עיין שוב ברש"י ובריטב"א על הגמרא ביומא וברמב"ם בסוף הלכות ת"ת ובשאר המקורות שלפניך והגדר מה הכוונה להלכה שת"ח צריך לנקום ולנטור כנחש? האם איסור נקמה ונטירה הותר לתלמיד חכם ונאסר רק על אדם רגיל

או שת"ח לא עובר על האיסור ממש? האם "נקיט בליביה"- זה לנטור ולשמור את האיבה בלב? • הגמרא במגילה (כח.) מתארת שדרכו של תלמיד חכם למחול לכול מי שהכעיס וציער אותו לפני השינה. איך זה מסתדר עם החיוב של התלמיד חכם לנקום ולנטור כנחש?

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ז הלכה יג

אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך, וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו, וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא חריומוהו לכבודן, וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה, במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו בסתר אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.

מהרש"א [חדושי אגדות] מסכת יומא דף כג עמוד א

דנקיט ליה בליביה כו'. פרש"י ואם בא אחר לנקום נקמתו כו' ע"ש והוא דחוק ובע"י פי' שאינו עושה נקמה כו' אלא מניח עלבוננו למקום עכ"ל וזהו יותר דחוק ונראה לפרש משום דהמקשה פריך מהא דשומעים חרפתן ואינן משיבין קמשני ליה גם שאין לאדם להשיב מ"מ נקיט ליה בליביה לנקום בו אח"כ ג"כ לעשות מעשה כנחש

ומפייס כו'. והא דאמרי' בפ' כל כתבי לא מזגינא רישא אבי סדיא עד דמחילנא לכל מאן דמצערי לי היינו נמי כדמפייסו ליה וקאמר גם שלא נתפייסתי מיד מ"מ באותו יום קודם שכיבה נתפייסתי וק"ל

קובץ שיטות קמאי יומא דף כג עמוד א בשם שיבולי הלקט דין התוכחות

סימן מז

ומתריצין, ההוא, דמפייסין ליה ומפייס, אבל היכא דלא מיפייסין ליה צריך למינקט ליה בליביה, דצריך שיהא מקפיד על כבוד תורתו ומקנא עליה, כדאמרינן [קדושין ל"ג ע"א] לענין קימה, אי לאו תורה כמה נחמן כי אנא איכא בשוקא, כלומר, מפני ענוה היה אומר כך, אין עומדין מפני אלא מפני כבוד התורה, וגם ת"ח כמו כן, אם מבזין אותו ומוחל נמצא מבזה את התורה, שאותו שביזהו לא חשש לכבוד התורה, לכך אם אינו נוקם לכבוד התורה אינו ת"ח. וכן הוא עיקר. ומאי דאמרינן במגילה [כ"ח ע"א], מימי לא עלתה עמי קללת חברי על מטתי, כי הא דמר זוטרא חסידא כי הוה סליק לפורייה הוה אמר, שרי ליה ומחיל ליה לכל מאן דצערן לי, איכא

למימר, שלא היה מוחל לאדם אפיקורס שהיה מבזה אותו, אלא לאדם שהיה דין ממונו עמו והיה מצער, א"נ לא היה מוחל קללתו אלא צער גופו, אבל כבוד תורתו לא היה מוחל אלא הוה נקיט בליביה.

ר"ן (על הרי"ף) מסכת ראש השנה דף ד עמוד ב

ומיהו תלמיד חכם דמבזו יתיה כל היכא דלא מפייסי ליה מיבעי ליה למינקט מילתא בליביה משום כבוד תורה דאמר' ב'יומא ב'פ' בראשונה (דף כג א) כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר איבה כנחש אינו ת"ח דכי כתיב לא תקום ולא תטור בממון הוא דכתיב כדאיתא התם ואקשינן מדתניא הנעלבים ואינם עולבין שומעין חרפתן ואינם משיבין עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ומפרקין לעולם דנקיט ליה בליביה ומקשי' והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו ומפרקי' ההוא דמפייסי ליה ומפייס אלמא כל היכא דלא מפייסי ליה בעי למנקט בליביה והא דאמר בפרק בני העיר (דף כח א) מימי לא עלתה עמי קללת אדם על מטתי כי הא דמר זוטרא חסידא כי הוה סליק לפורייה הוי שרי ומחיל לכל דמצערין ליה משמע אף על גב דלא מפייסי ליה ההיא דמצערו ליה ולא מבזו ליה א"נ דמבזו ליה בצנעא דליכא בזיון תורה וכך הם דברי הרמב"ם ז"ל בסוף הלכות ת"ת

שפת אמת מסכת יומא דף כג עמוד א

בגמ' אר"י כו' כל ת"ח שאינו נוקם כו' והאי עובדא דהלל בשבת (ל"א) דהי' ענותן אף שזילזלו בכבודו [ומשמע שלא הי' נוטר לו איבה אפי' בלבו מדהשיב לו על שאלותיו בלשון חיבה ונראה דלא ס"ל הא דר"י] י"ל דתליא בפלוגתא דאמוראי בקידושין (ל"ב) אי הרב שמחל על כבודו כבוד מחול ור"י דהכא ס"ל דאין כבודו מחול לפיכך אינו ת"ח אם אינו נוקם

שולחן ערוך יורה דעה הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם סימן רמג סעיף ט

אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לת"ח שינהיג עצמו בדבר זה. בד"א, שחירפוהו בסתר. אבל אם חירפוהו בפרהסיא, אסור לו למחול על כבודו, אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש, עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.

הערות הגרי"ש אלישיב מסכת יומא דף כג עמוד א

הרי דפסקיה להרמב"ם הענין בסכינא חריפא וכתב דיש לחלק בין ביזהו לת"ח בינו לבין עצמו שאז דרך הת"ח לוותר לו ולמחול לו מעצמו וראוי לעשות כן לבין בזהו ברבים ששם כבר איכא בזיון התורה וששם אסור לו למחול מעצמו אלא נוקם ונוטר כנחש עד שיפייסנו המבזה ואז ימחול לו

וזה כוונת הגמ' כאן דנקיט ליה בליביה עד שיפייסנו דהכא הרי בביזהו ברבים שאז אסור לו למחול עד שיבוא ויבקש ממנו מחילה.

ולפ"ז שפיר כל הנך שמעתין דמבואר שם דאדרבה מעלה הוא לת"ח שיהא רך במידותיו ולא יקפיד על בזיונו כל הנך מילי איירי שביזהו ביחיד שע"ז כתב הרמב"ם דודאי הראוי לו שימחול ומתוך דברי הרמב"ם מבואר שעמד בסתירות אלו וזה מה שבא ליישב.

והנה בשפת אמת הקשה דהיאך יתיישב מילתא דכל ת"ח שאינו נוקם וכו' אינו ת"ח עם מה דמבואר בשבת [לא א] בעובדא דהלל שבזהו אותו אחד ואעפ"כ השיב לו הלל ברכות. עיין שם ולדברינו מיושב דהתם נמי לא הוה ברבים אלא ביחיד.

והנה החינוך ועוד ראשונים נקטו דדין נקימה ונטירה לא הוה דוקא בדבר שבממון אלא הה"נ בצער הגוף וכו' והיינו דכיון דדחתה הגמ' דגם צער הגוף אסור לנקום מקרא דהנעלבין ואינן עולבין וא"כ הא דת"ח נוקם ונוטר לא איירי בכה"ג וא"כ חוזר הס"ד נמי למסקנא דלא תקום ולא תטור קאי נמי אצער דגופיה, ועיין במאירי כאן.

סיכום הסוגיה

פתיחה

כמעט כול יום יש לנו ניסיונות כאלו. שכנים קרובים ומכרים שהיינו מצפים שיעמדו לצידנו פתאום מחליטים לא לשים לב אלינו, לא לראות אותנו ולעזור לנו בדיוק מתי שאנחנו צריכים. יש שלא מתייחסים אלינו כראוי, פוגעים בכבוד שלנו ולא מתחשבים בנו. יש אנשים שחשבנו שאנחנו שותפים שלהם והתמסרנו למענם אבל התברר שזה חד צדדי- הם לא ראו אותנו כשותפים שלהם. שציפינו ליחס דומה הם בחרו לא לשים לב אלינו ולראות רק את עצמם. יש אנשים שפגעו בנו, דרכו עלינו, זלזלו בנו וגרמו לנו כאב. אנחנו לא מוכנים שדבר זה יחזור על עצמו. התגובה הטבעית היא הקפדה בלב, רצון להחזיר, להעניש וללמד לקח את מי שפגע בנו שלא ימשיך להתנהג ככה כלפינו וכלפי אחרים. גם במקרים שאנחנו מחליטים מעשית לא לנקום, אנחנו נוטרים טינה. הדברים נשמרים בלבנו. והנה התורה מפתיעה אותנו ומצווה את כול ישראל לא לעשות שום פעולה מתוך מניע של נקמה ולא לשמור את הטינה בלב: "לא תקום ולא תטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך". וצריך להבין מה כוונת התורה? מה בדיוק נאסר באיסור זה? לכאורה אין דבר יותר טבעי מ"יחס גורר יחס"? מדוע שלא נתייחס לזולת כפי שהוא התייחס אלינו? הוא לא עזר לנו מדוע שנעזור לו? הוא בחר לא לראות אותנו למרות שיכל, מדוע אנחנו צריכים להתאמץ לראות אותו? מדוע התורה מצווה אותנו להתנהג אחרת? איך מנקים את הלב כדי שלא נפעל ממקום של נקמה? הדברים קשים עוד יותר אם התורה מדברת גם על מציאות שהזולת פגע בנו ולא רק נמנע מלהושיט יד. האם צריך להתנהג לזולת כאילו הוא לא עשה דבר ולא קרה דבר? אם התורה אוסרת עלינו להגיב ולנקום, איך נגן על עצמנו בשעה שפוגעים בנו? ואיך נלמד את הזולת לקח שלא יחזור על מעשיו ויחסו הפוגעני? ויותר קשה איך התורה מצווה למחוק את הדברים מהלב? לא לשמור אותם בלב? האם זה דבר שתלוי בנו? האם זה בכלל אפשרי? הרי זוהי מציאות שאנו זוכרים את הדברים בלב? איך אפשר שלא להרגיש טינה בלב כנגד מי שהרע לנו? לא להקפיד בלב? איך אפשר לנקות את הלב מרגשות שליליים? ואם צריך לנקות את הלב ולא לזכור את מה שהיה, איך ניזהר בעתיד מאותם אנשים שלא יפגעו בנו שוב? איך ניצל מפגיעות עתידיות? מהו היחס הנפשי והמעשי שאליו התורה מכוונת אותנו?

גדרי איסור נקימה ונטירה

האם האיסור לנקום ולנטור הוא בכול צער או רק בענייני ממון
הגמרא ביומא (כג.) הקשתה על רבי יוחנן הסובר שכול תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם - מאיסור לא תקום ולא תטור. האיסור וודאי חל על כול ישראל בשווה גם על תלמידי חכמים? **הגמרא תירצה שהאיסור לנקום ולנטור הוא רק בממון:** "ההוא בממון הוא דכתיב. דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך, - אמר לו: לא. למחר אמר לו הוא: השאילני קרדומך! - אמר לו: איני משאילך, כדרך שלא השאלתני - זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאילני קרדומך! - אמר ליה: לא. למחר אמר לו: השאילני חלוקך! - אמר לו: הילך, איני כמותך, שלא השאלתני - זו היא נטירה". הגמרא הוכיחה מהאופן שבו הברייתא מתארת את איסור נקימה ונטירה שהאיסור הוא רק בממון. לא מדובר על שאר צער ובזיון כגון שהיכו אדם קללו או ביזו אותו.

הגמרא הקשתה "וצערא דגופא לא"? האם כוונתה שגם בצער הגוף יש איסור לא תקום ולא תטור או שכוונתה שגם בצער הגוף אין לצדיקים לנקום ולנטור דלא כרבי יוחנן שאמר שתלמיד חכם חייב לנקום ולנטור כנחש? האם הגמרא חוזרת בה מהתירוף הראשון או שהיא לא חוזרת בה? האם למסקנה יש חילוק בין צער הגוף לצער ממון באיסור לא תקום ולא תטור?

הגמרא הביאה ברייתא שאומרת שהצדיקים הם "נעלבין ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים" ומכאן שהדרך הנכונה היא לא לנקום ולנטור כלל גם בביזיונות ושאר פגיעות שלא קשורות לממון? **בפשטות נלענ"ד** שברייתא זו של הנעלבין ואינם עולבים לא באה להגדיר את איסור נקימה ונטירה בשונה מהברייתא הראשונה שעוסקת בגדר של האיסורים הללו. ולכן היה נראה לומר שאיסורים אלו קיימים רק בממון כפי הדוגמאות המפורשות בברייתא ואילו הברייתא של הנעלבין ואינם עולבים באה ללמד מהי ההתנהגות הראויה של הצדיקים אבל היא לא באה להשמיע שכול מי שלא נוהג ככה עובר איסור. **הגמרא הקשתה** על רבי יוחנן כיצד הוא אומר שבצער הגוף תלמיד חכם צריך לנקום ולנטור כנחש, הרי למדנו שההנהגה הראויה לתלמיד חכם אינה כך.

אולם נראה שניתן להסביר את הגמרא אחרת. ניתן להבין שהברייתא מתארת שהצדיקים שמקיימים את ההלכה לא נוקמים ולא נוטרים למרות שמחרפים ומעליבים אותם ומכאן שיש איסור לנקום ולנטור גם בשאר מיני צער ובזיון ולמרות שהברייתא לא מגדירה בפירוש את איסור נקימה

ונטירה היא בעצם מחדשת שאסור לנקום ולהעליב חזרה מי שמחרף ומעליב ואין לאיסור זה מקור אחר חוץ מ"לא תקום ולא תטור". כאשר הגמרא הקשתה "וצערא דגופא לא" היא חזרה בה מהתירוץ הראשון שהלאו של התורה בנקימה ונטירה הוא רק בענייני ממון ולעולם יש איסור נקמה ונטירה גם בצערא דגופא. לפי"ז חזרת השאלה הראשונה של הגמרא איך ת"ח יכול לנקום ולנטור כנחש ולעבור על איסור לא תקום ולא תטור?

הגמרא מתרצת "לעולם דנקיט ליה בליביה". זאת אומרת שת"ח צריך לשמור את הדברים בלב אא"כ מפייסים אותו שאז הוא צריך להעביר על מידותיו ולמחול. האם לת"ח הותר לעבור על איסור נטירה? האם כוונת הגמרא שהותר לו לעשות מעשה של נטירה למרות שאין בזה איסור נטירה (כי לא מדובר בענייני ממון או בגלל שמדובר בפגיעה בתורה) או שהדרישה מת"ח היא רק לשמור בלב וזה לא מעשה של נטירה (כי נטירה זה שאדם אומר לחברו "איני כמותך" ופוגע בחברו בדיבור) והגמרא בעצם מעמידה את דברי רבי יוחנן שהוא לא התכוון ממש למעשה של נקמה ונטירה?

לפירוש הראשון גם אם נסביר שת"ח צריך לעשות מעשה נטירה אין קושיה כי הוא לא עובר בזה על איסור דאורייתא של לא תטור כי לא מדובר בענייני ממון והגמרא רק דנה בדרך ההנהגה הראויה לת"ח האם עליו לנטור כאשר מבזים ומעליבים אותו או לא. אולם לפירוש השני שלכול אדם מישראל אסור לנקום ולנטור בין בצער ממון בין בצער הגוף צ"ע מה הותר בדיוק לת"ח. האם הותר לו לעבור על איסור נטירה כי אין איסור כאשר מדובר בכבוד התורה או שבשמירת הדברים בלב אין איסור נטירה כי רק מי שאומר לחברו "איני כמותך שלא השאלתני" כפי שמובא בברייתא עובר על האיסור? ונראה שנחלקו בזה הראשונים בהבנת הגמרא.

1. איסור לא תטור הוא רק כלפי מי שציער את חברו בענייני ממון ולא כלפי מי שציערו צער הגוף (פגיעות בגוף האדם ובנפשו) כגון שקללו ביזהו או

היכהו

רוב הראשונים סוברים שיש איסור "לא תקום ולא תטור" רק בממון. רבינו יונה בשערי תשובה כתב שאם ציערו בדברי גאווה ובזו ודרישת רעה מותר לו לשמור את הדברים בלבו. **המאירי** (כג.) כתב "נקימה ונטירה בכל ענינים שבממון אסורה... אבל כל שציער את חברו בגופו הן בהכאה הן בקללה הן באיזה צד של קלון אם האחר מפייסו על זה כראוי לו, אף הוא ראוי למחול מלב ומנפש שכל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו ואם הלה אינו מפייסו מותר לו בנקימה כל שרואה בה מקום". ונראה שיש ביניהם הבדל כי מרביתנו יונה משמע שהותרה הנטירה "לשום הדברים על

לבו" אבל הוא לא כתב שהותרה גם הנקמה אך מהמאירי משמע שמותר גם לנקום. וצ"ע בדעת הרבינו יונה שאם הפסוקים מדברים רק בענייני ממון מניין לנו שיש איסור נקמה? הרי הגמרא עוסקת רק בדרך ההנהגה הראויה לתלמיד חכם וממסקנתה משמע שמותר לנקום ולנטור בצערא דגופא כי הפסוק מדבר רק על ענייני ממון? ונלענ"ד שהוא למד ממסקנת הגמרא שאפילו תלמיד חכם שהפגיעה בו היא פגיעה בכבוד התורה ויש לו חיוב לנקום ולנטור – להלכה הוא אינו נוקם רק נוטר את הדברים בלבו קל וחומר לאדם רגיל שאין לו חיוב לנקום ולנטור, שאין לו לנקום רק לנטור את הדברים בלבו. ובתחילה חשבתי שמדאורייתא יש להשוות את האיסורים ולעולם יהיה מותר גם לנקום רק מדרבנן חז"ל אסרו לנקום והתירו רק לנטור. אולם רבינו יונה כתב "ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי אזהרת הנטירה על דבר שבממון" ומשמע מדבריו שיש לחלק בין איסור לא תקום לאיסור לא תטור דאורייתא ודווקא איסור לא תטור הוא בענייני ממון בלבד ולא בשאר פגיעות. לכן נלענ"ד שלדעת רבינו יונה הגמרא חוזרת בה מהתירוף הראשון שהאיסורים נאמרו רק בענייני ממון ומוכיחה מהברייתא של "הנעלבים ואינם עולבים" שיש חילוק מעיקר הדין בין איסור נקימה לנטירה. איסור נקמה הוא גם בשאר פגיעות לכן הנעלבים אינם עולבים והשומעים חרפתם אינם משיבים. אולם איסור נטירה הוא רק בענייני ממון ומותר לנעלבים ולמבוזים לנטור ולשמור את הדברים בלב. הברייתא לא עוסקת במידת חסידות אלא בדרך ההתנהגות המחויבת על כול אדם ומסקנת הגמרא שמותר לכול אדם לנטור בלב כאשר ביזו וציערו אותו ותלמיד חכם אף מחויב בכך.

2. איסור לא תקום ואיסור לא תטור הינם רק כלפי מי שציער את חברו

בענייני ממון ולא כלפי מי שציערו צער הגוף כגון שקללו ביזהו או היכהו

אולם המאירי כתב ש"הנעלבים ואינם עולבים" זאת אומרת ששומרים בלב אבל לא נוקמים- זה מידת חסידות, כי מותר מעיקר הדין גם לנקום. לפי המאירי הגמרא לא חוזרת בה מהתירוף הראשון ולמסקנה האיסורים של לא תקום ולא תטור נאמרו רק בענייני ממון אך כאשר מבזים אדם ומצערים אותו מותר לו לנקום ולנטור. אולם הדרך הראויה ממידת חסידות היא לנטור ולא לנקום ומידת חסידות יותר עליונה היא למחול לגמרי. אולם ת"ח ומלך אין להם למחול לגמרי "לכבוד תורתם ומעלתם ויניחו הענין למי שאינו מקפח שכר בריאה עד שיהא זה נענש עליה על ידי מי שיזדמן". והוסיף ששאל לא נענש על שלא נקם במבזים אותו אלא שגם כאשר הזדמן שאחרים באו לנקום את נקמתו הוא מיחה בעדם ובגלל שהוא מלך הוא לא היה צריך למחול לגמרי "והיה לו להתבונן שממשפטי יושר השם היה מזדמן בכך". וכ"כ היראים (קצז,קצח) והוסיף שחז"ל למדו

שמדובר רק בענייני ממון בגלל ההקשר של הפסוק שמדובר שם על איסורי הלנת שכר, עושק, גזל, מתנות עניים, וזהו בגדר "דבר הלמד מעניינו" שאסור למעט בצדקה וגמילות חסדים עם מי שלא עשה עמו⁸. **הבדל נוסף שבשונה מרבינו יונה שכתב שאיסור נטירה הוא בלב, מדוקדק ביראים שאיסור נטירה הוא באמירה דווקא:** "וגם מוזהרים שלא להזכיר ולומר להם אע"פ שלא עשית עמי אעשה עמך שזו היא נטירה". ונראה שהוא דקדק כן גם מפשט הברייתא שמשמע ממנה שהנוטר אומר לחברו "איני כמותך שלא השאלתני" וגם מהמשך הגמרא כאשר היא דנה בהנהגה של ת"ח היא מקשה על רבי יוחנן שאמר שת"ח צריך לעשות מעשה של נקמה ונטירה- שמוכח מהברייתא שתלמיד חכם לא עושה מעשה של נקמה ונטירה כי הוא נעלב ולא מעליב חזרה ומשמע שמי שלא משיב במעשה או בדיבור אינו בגדר של נוקם ונוטר כנחש ומכאן שנטירה זה דווקא באמירה שהנעלב משיב למחרפיו. ליראים צריך לומר שמסקנת הגמרא שאין כוונת ר' יוחנן שת"ח צריך לעשות ממש מעשה נקמה ונטירה אלא רק לשמור בלב. **וכן משמע ברבנו חננאל (כג.)** הר"ח הקשה שאם מותר לנטור בלב וכך ת"ח חייב לעשות אם לא פייסו אותו- איך זה מסתדר אם איסור לא תשנא את אחיך בלבבך⁹? **וכ"כ בקובץ שיטות בשם פסקי ריא"ז** שאיסור לא תקום ולא תטור הוא רק בדבר שבממון אבל על צער גופו ראוי לו ליקום וליטור. **וכ"כ הסמ"ק** (מצוה קלא) והוסיף שבשאר דברים שאינם ממון יש רק מידת חסידות לא לנקום ולנטור מלבד ת"ח שביזהו ברבים שאסור לו למחול עד שיפייסו אותו ברבים.

בקובץ שיטות כתב בשם רבינו אליקים שהפסוק הזהיר על נקימה ונטירה בממון אך בשאר מיני צער אין איסור. מרבינו אליקים משמע שהגמרא חוזרת בה מהתירוף הראשון ומבינה מהברייתא של הנעלבים ואינם עולבים שגם בצערא דגופא ושאר סוגי הבושות והבזיונות יש איסור: "וכי לא הזהיר נמי הכתוב שאם מביישין את עצמו שאינו רשאי להתנקם וליטור בלב". **מלשוננו "הזהיר נמי הכתוב" משמע שהברייתא של הנעלבים ואינם עולבים אינה מידת חסידות אלא דין גמור**. מדבריו עולה שגדר איסור הנטירה הוא לא לנקום לאלתר אלא לשמור את הדברים בלב כדי לנקום בעתיד. אולם מהברייתא מוכח שאין לנקום כלל "אינם עולבים" "אינם משיבים" ומכאן שיש איסור לנקום ולנטור לא רק בענייני ממון. **מסקנת הגמרא היא "לעולם דנקיט ליה בליביה"**. רבנו אליקים לא אומר שמסקנת הגמרא היא שיש לחלק בין ת"ח לשאר בני אדם או שהנעלבים ואינם

⁸ והוסיף שמבני עמך למדים שמותר לנטור לגוי.

⁹ ומשמע שהבין ששמירת הדברים בלב יכולה להוביל לשנאה ולכן מצד זה היה צריך לאסור וצ"ע מה מסקנתו ומדוע לא כתב לחלק בין גדר נטירה לשנאה שייתכן שהת"ח זוכר אבל לא שונא וצ"ע.

עולבים למסקנה זה רק מידת חסידות. ומשמע שההבנה נשארה כפי שהבין עד שלב זה שהברייתא מדברת על דין גמור שחל על כולם בשווה. מה שהשתנה זה ההבנה של הברייתא. בהתחלה ההבנה הייתה שאסור לנטור על מנת לנקום בעתיד וא"כ מוכח שיש איסור נקימה ונטירה גם בצערא דגופא. מסקנת הגמרא שאומנם תלמידי חכמים לא נוטרים על מנת לנקום בעתיד אבל הם נוטרים על מנת שהקב"ה ינקום בעתיד. האם נטירה כזו נחשבת לאיסור נטירה? האם בענייני ממון יהיה אסור לנטור את הדברים בלב על מנת שהקב"ה ינקום? רבינו אליקים כתב "אבל אם אין מפייסין אותו נוקם ונוטר". ומשמע שזה נחשב למעשה של נטירה וגם למעשה של נקמה בזה שהקב"ה ינקום את נקמתו. לפי"ז יוצא שאין איסור נקמה ונטירה בצערא דגופא ותלמידי חכמים מחויבים לנקום ולנטור. הברייתא תיארה את אופן הנקמה והנטירה של התלמידי חכמים למעשה- שהם רק נוקמים ונוטרים בלב וממתינים לקב"ה שינקום את נקמתם (כול עוד לא פייסו אותם). לפי רבנו אליקים נראה שלמסקנת הגמרא הפסוקים מדברים רק על ענייני ממון ולא על צערא דגופא כדעת המאירי. הברייתא של הנעלבים ואינם עולבים רק תיארה את האופן המעשי שבו נוהגים תלמידי חכמים בבואם לנקום ולנטור.

נמצא שלדעת ראשונים אלו הנקמה וההקפדה בלב הינן לגיטימיות כאשר מדובר בפגיעות באדם ובנפשו. הלארעך כמוך (עמוד 347) הציע שמותר לנקום ולנטור כעין ההיתר של גואל הדם לנקום ברוצח וזה כעין קיום המשפט להשיב לו כגמולו הרע. (והוסיף שלפי"ז ייתכן שזה דווקא אם ציערו במזיד וכן דווקא לנקום בו בשיעור הצער שציערו). והציע שאולי זה גם מטעם שרוב בני האדם קשה להם לעמוד בזה- לא לנטור על ביזיונות ופגיעות. ר"ח הלוי (מים חיים ב,פד) הציע שהמצער את חברו בענייני ממון בד"כ עושה כן מקמצנות ודאגה יתירה לעצמו, אולם המצער את חברו צער הגוף עושה כן בדרך כלל מרוע לב ולכן ראוי לנהוג בו במדת הדין כפי שהוא נוהג, כדי שגם לו יכאב ויחוש וירגיש מה שאחרים מרגישים כאשר הוא פוגע בהם וע"י כך לגרום לו לתקן את דרכיו ומעשיו בעתיד. והוסיף שזה כוונת המאירי שכתב: "מותר לו בנקמה כל שרואה בה מקום", כלומר שהנוקם ונוטר חושב שהתנהגות זאת תועיל לחנכו לעתיד, אבל אם בטוח הוא שלא יועיל לו מאומה ראוי לותר על הנקמה לגמרי.

יש להעיר שהח"ח הגדיר (רכילות ה באמ"ח ז) שדווקא פגיעות בפניו נחשבים צערא דגופא אך שלא בפניו לא- למרות שנסבב מזה צער ובושה.

3. איסור לא תקום ולא תטור הוא רק במילי דעלמא ולא במילי דשמיא הריטב"א (ר"ה יז.) כתב שאיסור לא תקום ולא תטור זה בצער שמצערין אדם ב"מילי דעלמא"- ונראה כוונתו שהאיסור קיים בדברים אישיים פרטיים של עולם הזה לכן אח"כ הוא החליף בין "מילי דעלמא" "למילי דידיה"- כגון אדם שלא השאיל לחברו רכב או חפץ שהוא מאוד נזקק לו או לא עזר לו. או אדם שפגע בו שאמר עליו שהוא מפוזר ושכחן וכדומה אולם "במילי דשמיא" אין איסור. וצ"ע בכוונתו. ובמסכת מגילה הוא כתב "ההיא במי שחטא לו במילי דשמיא ולייסר את החטאים". והכוונה שכאשר יש חטא כלפי שמיא והמטרה היא לייסר את החוטא על פגיעתו בכבוד התורה או בקיום המצוות או על זה שהכשיל אחרים בעבירות וכדומה מותר לנקום ולנטור אבל כאשר מצערו בממון או אפילו בצערא דגופא שמבזה אותו אבל זה לא מילי דשמיא אסור.

אולם הגמרא מסבירה שיותר טוב לא לנקום ולנטור ממש גם במילי דשמיא אלא להיות מהנעלבים ואינם עולבים במעשי גמול לא ע"י דיבור (נטירה) ולא ע"י פעולה (נקמה). הנקמה ונטירה כנחש תהיה בזה שהת"ח שומר את הדברים בלב ולא מוחל מחילה גמורה שלא יענישו את המצער מהשמים והוא מניח לקב"ה לתבוע את עלבונו. וזה כוונת הריטב"א "הוא אינו עושה מעשה נקימה ונטירה אלא מניח עלבונו למקום". מהריטב"א (יומא כג.) משמע שמדרגת הנעלבים ואינם עולבים זוהי מדרגת חסידות וענווה שהצדיקים צריכים ללכת בה ומשמעותה לא להחזיר ולא לעשות מעשה של נקימה ונטירה בפועל אע"פ שמותר כי מדובר במילי דשמיא.

נמצאנו למדים מדברי הריטב"א שני חידושים: איסור לא תקום ולא תטור הוא רק במילי דעלמא ואיסור נטירה הוא רק שעושים מעשה בדיבור ולא בעצם שמירת הדברים בלב והנחת עלבוננו למקום. לפי הריטב"א יהיה חיוב על לא תטור רק שיאמר לו ממש "איני כמותך" כפי שכתב היראים. הריטב"א הוסיף שבמילי דעלמא ההנהגה העליונה והאידיאלית שיש לשאוף אליה היא למחול לגמרי שלא יענישו את המצער מהשמים וזה מדרגת החסידות של הגמרא במגילה (כח.) למחול מחילה גמורה לפני השינה על כול ענייני העולם. אולם במילי דשמיא צריך לשמור את הדברים בלב כדי שהקב"ה יתבע עלבוננו ולא למחול למצער מחילת שמים גמורה כדי לייסר את החוטאים (אא"כ חזר בתשובה וביקש מחילה ופייסו). נמצא שמי שזוכר בלב גם פגיעות ושאר דברים מצערים במילי דעלמא ולא עושה עם זיכרון זה שום דבר (מעשה של נקמה או דיבור של נטירה) למרות שהוא לא מוחל הוא לא עובר על איסור לא תטור.

4. איסור לא תקום ולא תטור קיים בכול סוגי הצער והביזיון אך הוא לא קיים בפגיעה שנעשית בת"ח בפרהסיא

הרמב"ם בספר המצוות (שד) כתב "והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו". משמע שבכול מיני צער וכאבים שאדם הכאיב לחברו אסור לנקום ממנו ואפילו לא בענייני ממון וחז"ל רק הביאו דוגמאות. הרמב"ם סיים "ועל זה הדמיון הקש בכל העניינים". וכן משמע לענ"ד מהלכות תשובה (ב,י) שהרמב"ם כתב "לפי שאסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס... ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור". ומשמע שיש איסור לא תקום ולא תטור גם אם חברו "הצר לו וחטא לו הרבה" ושם לא מדובר רק על פגיעות בענייני ממון אלא על כול העבירות שכן אדם לחברו וכול סוגי הצערים שחברו ציערו. וכן משמע לענ"ד מהטעם שהביא הרמב"ם לאיסור נקמה ונטירה שאין חילוק בין ממון לשאר מיני צער כי על כול דברי העולם ראוי להעביר. ונראה עוד שהרמב"ם כלל בדברי העולם את כול סוגי הפגיעות ביחס לאדם ומצבו בעולם והוציא רק פגיעה בתורה בפרהסיא שזה לא נחשב לדברי העולם. **אולם בשו"ת מים חיים** (רבי חיים דוד הלוי) דייק שהרמב"ם כתב שראוי לאדם להיות מעביר על מידותיו על כול דברי העולם ולא שחייב. לדעתו הרמב"ם הרחיב מצד המוסר איך אדם יתקן את מידותיו ואיך יתגבר על יצר הנקמה הטבעי שמתעורר בו ולעולם להלכה כונת הרמב"ם היא שיש איסור לא תקום וללא תטור רק בממון. ומה שכתב "ועל זה הדמיון הקש בכול העניינים" כוונתו בכל ענייני הממון ולאו דוקא בהשאלת כלים. אולם הרמב"ם לא התכוון לשאר פגיעות ובזיונות. **אולם לענ"ד הרמב"ם** לא חילק ומשמע שבכול סוגי הכאבים יש איסור נקימה ונטירה וכן משמע מסוף הלכות ת"ת שהרמב"ם הוציא רק בזיון של תלמיד חכם בפרהסיא מהכלל ומשמע שבכול שאר המצבים אסור לנקום ולנטור. וכן מספר החינוך משמע שבכול צער שציערו אסור לנקום ולנטור. לכן החינוך כתב (רמא) "ישראל שהרע או ציער לחברו באחד מכול הדברים ונוהג רוב בני העולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע" וכן כתב (רמב) "אפילו בזכירת חטאו בלבד נמנעו"¹⁰. וכן הבין הח"ח (לאווין ח-ט) ברמב"ם. **המנחת חינוך** (מצוה רמ"א) תמה על הרמב"ם (דעות פ"ז) שלא חילק בזה בין ממון לצער הגוף וכן תמה על החינוך שכתב בפירוש שאפילו בצער הגוף עובר על לא תקום ולא תטור. הח"ח (פתיחה לאווין באר מים חיים ס"ק ח-ט) כתב שזה

¹⁰ במצווה שלח החינוך אומר שמותר לאדם להשיב על שמחרפים אותו כי אדם לא יכול להיות כאבן שאין לה הופכין. ורק חסידים שלא רוצים שתגבר בהם מידת הכעס לא משיבים. הח"ח חילק בין שעת מעשה שמותר ללאחר מעשה שצריך לשכוח את הדבר מלבד.

מחלוקת ראשונים ולדעת הרמב"ם והחינוך אסור לנקום בכול צער. **החקרי לב** (י"ד ח"ב סי' פ) **והחפץ חיים** (בפתיחה באר מים חיים אות ס') מיישבים שלדעת הרמב"ם והחינוך מה שחילקה הגמרא בין ממון לשאר צער אינו למסקנה. למסקנה הגמרא חזרה בה מחילוק זה וכוונתה להסיק שיש איסור בין בצער הגוף בין בצער ממון ודווקא לתלמיד חכם מותר לשמור בלב אם ביזו אותו בפרהסיא משום בזיון התורה וכפי שפסק הרמב"ם בסוף הלכות ת"ת. לפי"ז צריך לומר שהגמרא הקלה לת"ח לעבור על איסור נטירה וזה הכוונה "נקיט ליה בליביה". וכן משמע ברמב"ם שהעתיק שתלמיד חכם צריך ממש לנקום ולנטור את הדבר כנחש ואם למסקנת הגמרא אין הכוונה לנטירה ממש הוא היה צריך להעתיק את המשמעות העולה ממסקנת הגמרא.

הקושי לענ"ד על הסבר זה הוא שמהרמב"ם משמע ש"הנעלבין ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבין" זה דרך הנהגה שראויה לתלמידי חכמים אבל אינה חיוב על כולם מעיקר הדין. **לכן הרמב"ם פסק בהלכות דעות** (ה,יג) שדרכו של ת"ח להיות מן הנרדפים ולא מן הרודפים מן הנעלבים ולא מן העולבים. וכן בהלכות ת"ת (ז,יג) הוא כתב ששומעים חרפתם ואינם משיבים זוהי דרך החסידים הראשונים והדרך הראויה לת"ח. נמצא שהוא הבין שהגמרא מקשה על ההנהגה הראויה לתלמידי חכמים ולא לומדת מהברייתא איסור לנקום ולנטור גם בצער שאינו ממון? ועוד קשה אם יש איסור לנקום ולנטור מה המקור שלמדים ממנו להקל לת"ח שביזוהו ברבים לעבור על איסור דאורייתא? **הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה** (ז,יג) חילק בין ביזהו בסתר לביזהו בפרהסיא. כאשר מבזים ת"ח ברבים יש בעיה של בזיון התורה ולכן צריך לנקום ולנטור כנחש. כאשר מבזים אותו בסתר מדובר רק על הכבוד הפרטי שלו ואין בזה ביזוי כבוד התורה לעיני כול ולכן ראוי לו למחול. **היד פשוטה הביא** מרבי אברהם בן הרמב"ם גירסא בגמרא ביומא שמחלקת כך בפירוש "הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא". נמצא שבמקום התירוץ שכתוב בגמרא שלנו שמחלק בין צער הגוף לצער ממון לרמב"ם הייתה גרסא שהגמרא מחלקת בין ביזוי התורה וכבוד התורה לשאר הדברים. נמצא שמסקנת הגמרא היא שבכול ענייני העולם אסור לנקום ולנטור חוץ מביזוי התורה. (ואולי זה נלמד מהפסוק שעל פגיעה בבני עמך אסור לנקום ולנטור ולא על פגיעה בכבוד התורה). ונלענ"ד שמכאן הרמב"ם הוציא את הטעם שכתב לאיסור נקמה ונטירה (ז,ז) ש"ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם". מילי דעלמא דוגמת כבוד וממון אינם דברים שכדאי לנקום עליהם בשונה ממילי דאורייתא. הגמרא הקשתה שגם במילי דאורייתא שיש בזיון תורה

ת"ח נעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים- זאת אומרת שאפילו בשעת המעשה עצמו הם לא תוקפים בחזרה את מי שמבזה אותם למרות שמותר להם להגיב ולהגן על עצמם ומכאן שזוהי הדרך הראויה לת"ח? והגמרא תירצה שלמרות שת"ח לא תוקף בחזרה, ת"ח נוטר את הדבר בלבו ולא מוחל על כבוד התורה. ורק במילי דעלמא דרכו לא להשיב ולמחול. הגמרא הקשתה שכול המעביר על מידותיו מעבירים לו על כול פשעיו- וא"כ שבח לתלמיד חכם שיותר גם על המידה הנכונה שראויה לו וא"כ אין לו לנקום ולנטור כנחש? והגמרא תירצה שלעולם הוא חייב לנקום ולנטור כנחש ואם לא הוא אינו ת"ח והוויתור על הנקמה והנטירה על כבוד התורה הוא רק לאחר שיבקש הפוגע מחילה. הרמב"ם הסביר שאצל הת"ח פגיעה פרטית אישית הופכת ל"מילי דאורייתא" רק שזה נעשה בפרהסיא שאז נפגע כול מה שהתלמיד חכם מייצג בציבור. כול עוד לא מדובר בפרהסיא זה פגיעה אישית ולא בגדר מילי דאורייתא. לפי"ז כול הסתירות מיושבות שוודאי ת"ח צריך להיות רך במידותיו ומהראוי למדרגתו והנהגתו זה לעשות לפניו משורת הדין ולהיות הנעלבים ואינם עולבים ואפילו למחול לפני השינה לכול מי שפגע בו ולהיות כהלל הזקן ולא להקפיד כלל. אולם כול זה כאשר מבזים אותו ביחיד וזוהי פגיעה אישית, אולם שמדובר בביזוי בפרהסיא הנושא הופך להיות מעמד התורה בציבור שאותה הת"ח מייצג, ועליו להקפיד על כול פנים בלב בשביל כבוד התורה¹¹.

הלכה

להלכה הח"ח פסק שאיסור לא תקום ולא תטור הוא בהכול כי ספיקא דאורייתא לחומרא. וכ"כ הלרעך כמוך (עמוד 347) להלכה. אולם הוסיף שהמקל יש לו על מה לסמוך כיון שגם הח"ח עצמו סתם כך בכמה מקומות למשל בהלכות רכילות משמע שיש להקל בלנקום ולנטור בצער הגוף¹². לכן אדם שערך מסיבה והזמין את ידידו ונמנע מלהזמין את פלוני שהעליבו זה תלוי במחלוקת כי באי הזמנתו יש משום נקמה. הלרעך כמוך (עמוד 348) הוסיף שלאחר שביקש ממנו מחילה אסור לו לנקום ולנטור לכול הדעות. שכול ההיתר הוא כעין ההיתר לנקום בשעת מעשה ולא אחר

¹¹ ומצאתי ארבעה אחרונים שכתבו שהמשל לנחש בא ללמד שת"ח צריך לנקום ולנטור בלי שום כוונה והנאה עצמית רק לשם שמים משום כבוד התורה כמו הנחש שהגמרא (תענית ח.) אומרת שאין לו הנאה מהכשתו בשונה משאר בע"ח שדורסים ואוכלים. כ"כ בזרע יצחק על המשנה, וכן בפתח עיניים (יומא כג.) שלנחש אין הנאה בהכשתו. ואם לת"ח תהיה הנאה ורווח זה יגרום לחילול ה'. וכ"כ הענף יוסף (על העין יעקב ביומא אות כ) שהנחש שליח להעניש את החוטאים וע"כ נברא בתכונה זו וכך הת"ח צריך לכוון להענשת החוטאים ולא להנאת עצמו.

¹² אולם לדעת החפץ חיים שם אם חברו גינה אותו שלא בפניו אסור לנקום ולנטור כי זה לא נחשב צער הגוף.

שהתפייסו. או כעין קיום משפט להשיב לו על מעשהו הרע ואין לזה מקום לאחר שהתפייסו.

גדר ההקפדה שנאסרה באיסור נטירה וגדר חובת

מחיקתה מהלב

איסור נטירה באמירה או בהקפדה בלב

נחלקו הראשונים אם צריך שיאמר בפיו או שהאיסור בלב. היראים כתב "וגם מוזהרים שלא להזכיר ולומר להם" משמע מדבריו שעוברים על איסור נטירה באמירה דווקא כפשטות לשון הברייטא. וכן דקדקנו מהריטב"א. וכן משמע מהסמ"ק שמנה איסורים אלו במסגרת האיסורים והמצוות התלויות בפה ולא כתב את איסור נטירה במסגרת המצוות בתלויות בלב יחד עם איסור לא תשנא. לשיטתם איסור שנאה הוא בלב ואיסור נקמה הוא במעשה ואיסור נטירה הוא בדיבור.

אולם רבינו יונה כתב שהעונש אינו על הדיבור אלא על נטירת הלב (נטר בארמית זה שומר). וכ"כ החינוך "שנמנענו מלנטור בלבנו מה שהרע לנו אחד מישראל". וכ"כ הרמב"ן על התורה (ויקרא יט, יח) "כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבו ולפיכך יזהירונו שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו". וכן משמע ברמב"ם שאיסור נטירה הוא על שמירת הטינה והאיבה בלב גם בלי אמירה. אומנם הרמב"ם כתב "העושה כזה עובר בלא תטור" והיה אפשר להבין שרק מי שאמר לחברו "איני כמותך" עובר איסור אולם אח"כ הרמב"ם כתב: "לפיכך הקפידה התורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו" ואם האיסור היה רק באמירה התורה לא הייתה צריכה להקפיד על השמירה בלב. וכן משמע מספר המצוות שהרמב"ם כתב "הזהירונו שלא לנטור... והוא שנזכור לו העוון שחטא החוטא". לשיטתם איסור שנאה הוא בלב ואיסור נטירה הוא בלב ואיסור נקמה הוא במעשה.

החפץ חיים פסק להלכה שעוברים על נטירה בלב גם בלי דיבור. וכ"כ בלרעך כמוד (עמוד 333) שספיקא דאורייתא לחומרא. לכן אם לא מחק את הקפידא מהלב עובר בלא תטור עוד בטרם שחברו ביקש ממנו שישאלנו או שביקש שיעשה עמו איזה חסד כיון שעצם נטירת האיבה בלב היא האיסור. לכן הלרעך כמוד כתב (עמוד 334) שאדם שמקפיד ומתמרמר בליבו ושומר טינה לחתן על שכיבד רבנים אחרים ולא כבדו או שלא השיבו במקום מכובד עובר בלא תיטור.

בין איסור שנאה לאיסור נטירה לשיטת הרמב"ם ורש"י

מהרמב"ם (דעות ז,ח) משמע שעוברים על איסור נטירה בעצם זה ששומרים וזוכרים את הדבר בלב וטעם האיסור הוא שלא יבוא לנקום. וכן משמע מקובץ שיטות קמאי (כג.) בשם הבתים שהתורה אסרה את הנטירה כי האדם הנוטר לא ינוח וישקוט עד שינקום ויכאיב לחברו יותר ממה שהכאיב לו ופעמים אפילו יהרוג אותו על פגיעה קטנה שפגע בו. הקושי הוא שיש איסור שנאה בלב שכתוב "לא תשנא את אחיך בלבבך" לפי זה מי שנוטר ומקפיד בלבו על חברו עובר על איסור שנאה ולא רק על איסור נטירה וזה איסור בפני עצמו ולא רק סייג לנקמה? הרמב"ם כתב (ו,ה) "כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה" והוסיף (ו,ו) "כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק"? ונראה לענ"ד לדקדק ברמב"ם שני הבדלים בין איסור נטירה לאיסור שנאה. הבדל ראשון מצאתי בספר המצוות (ל"ת שב) שהרמב"ם כתב שאיסור שנאה זה בלב אולם אם גילה את השנאה וידע חברו שהוא שונאו אינו עובר על לא תשנא אבל הוא עובר על "לא תקום ולא תטור". לפי הרמב"ם על שנאה גלויה עובר בלא תטור ועל שנאה נסתרת עובר בלא תשנא. לכן אדם ששונא את חברו ויאמר לו "איני כמותך" יעבור על לא תטור אך הוא לא יעבור על איסור שנאה. ודינו כמו מי שמכה ומחרף את חברו (ו,ה) שהוא עובר איסור אך הוא לא עובר על איסור שנאה כי הוא לא בגדר של "ישטמנו וישתוק". ואולי זה מה שהרמב"ם הדגיש במילים "העושה כזה עובר בלא תטור" זאת אומרת שמי שמגלה את הנטירה שבלבו ואומר לחברו "איני כמותך" עובר איסור, בשונה מאיסור שנאה שמי שמגלה את השנאה שבלבו לא עובר יותר איסור¹³. ובאמירה "איני כמותך" למרות שמוכיח את חברו על שלא התנהג אליו כראוי אין קיום מצוות תוכחה כיון שכך לא מוכיחים. באמירה זו ישנה קביעה שהזולת הוא רשע בעל מידות רעות והיא משמשת בעיקר כפורקן לצער של הנפגע או משמשת בעיקר כעונש מילולי לפוגע על העוול שעשה¹⁴. ונראה שמעשה התוכחה הוא מעשה הפוך ממעשהו של הנוטר¹⁵.

¹³ וכן משמע בפשט הברייתא שעוברים על לא תטור כאשר אדם לחברו "איני כמותך".

¹⁴ באמירה "איני כמותך" אין קיום של מצוות תוכחה כיון שאין כאן שאלה כפי שהרמב"ם מתאר שהמוכיח צריך לומר (ו,ו): "למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני" אלא יש כאן קביעה כמה הזולת הוא רשע ולא בסדר וכמה הנוטר אינו כמותו. בנוסף אין כאן דיבור הדדי והמטרה אינה להחזירו למוטב (ו,ז) והוא לא נעשה בנחת ובלשון רכה והוא לא מודיעו שהוא אומר לו את זה לטובתו כדי להביאו לחיי העולם הבא (ו,ז) והוא לא מכוון לתיקונו של חברו אלא הוא רק עסוק בלפרוק את הזעם וההקפדה שיושבת לו על הלב, לעקוץ ולהחזיר לחברו על מה שעשה לו ולהראות לו כמה הוא שפל ובזוי ביחס אליו. וזה הסיבה לענ"ד מדוע לפי הרמב"ם אין איסור נטירה כאשר אדם מוכיח את חברו על שפגע בו למרות שיש איסור נטירה על כול סוגי הצער, שתוכחה זה דיבור שמטרתו להשיב את השלום ולשחרר את ההקפדה הנמצאת בלב ולכן זה הפוך מלא תטור.

¹⁵ הרמב"ם כתב בספר המצוות (עשה רה) שכאשר אדם מוכיח את חברו הוא ניצל מאיסור לא תטור: "ולא נטור בלבבנו... אבל נצטוינו להוכיחו". והטעם שכאשר עושה פעולה כדי להשקיט את הריב ולהסיח את הדעת הוא בעצם לא מעוניין לשמור את הדבר בלב אלא לסלקו.

הבדל שני שבאיסור שנאה אדם עובר רק כאשר הוא ממש שונא ולא מדבר עם חברו מחמת השנאה וניתק כול קשר עמו. אולם כאשר הוא מתייחס אליו בכבוד ומשוחח עמו אך הוא מתאמץ לזכור כול הזמן שחברו פגע בו, לא כיבד אותו או לא עזר לו הוא עובר על לא תטור. נמצא שאע"פ שאין איסור עצמי של "לא תשנא" בעצם הזכירה שחברו ביישו או לא השאיל לו חפץ יש בזה איסור נטירה וע"כ הרמב"ם כתב שאיסור זה הוא רק סייג לנקמה. התורה אסרה את הנטירה כי זה מה שמביא את האדם לנקום. כאשר אדם לא מצליח להסיח את הדעת מהפגיעה או הצער, בסוף זה יתפרץ ויבוא לידי ביטוי בנקמה מעשית. התורה לא רוצה שנהיה עסוקים בחשבונות של נקם. במקום התעסקות בבניין ויצירה משותפים שיכולים לצמוח משיתופי פעולה, העיסוק הוא בחשבונות של כיפופי ידיים ורצון של כול אחד להחזיר לחברו ולעקוץ אותו על מה שעשה לו. כך לא מתקיים ישוב הארץ ומשאן ומתנן של בני אדם זה עם זה כלשון הרמב"ם, כי אין אפשרות לשיתופי פעולה. הנטירה מלבה ומעוררת את הצער והכאב וזה מביא כמעט בוודאות לנקמה מעשית. וכן משמע בספרי דברים (יט,יא) שהנטירה זה שלב לפני השנאה: "כי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו מיכן אמרו עבר אדם על מצווה קלה סופו לעבור על מצווה חמורה עבר על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תקום ולא תטור ועל לא תשנא את אחיך ועל וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכות דמים".

אולם מרש"י משמע שעוברים על איסור לא תטור רק בזכירה שיש בה שנאה כיון שהוא כתב "שנוטר האיבה בלבו" ונוטר איבה כנחש בלבו" וכ"כ האונקלוס "ולא תטר דבבו" - שלא תשמור איבה. וכן משמע מקובץ שיטות קמאי (כג.) בשם הבתים שכתב "כי הנטירה תבא בשנאת הלב עד שלא תנוח דעתו עד שינקם ממנו יותר ממה שגמלהו". ונראה שרש"י למד שלא ייתכן שהתורה חייבה אדם לשכוח מה שעשו לו שזה לא בידו ולכן איסור נטירה אינו על עצם הזכירה אלא על השנאה וההקפדה. לכן לפי רש"י אין איסור נטירה ללא שנאה וכאשר עובד על עצמו להסיר את השנאה הוא לא עובר על איסור נטירה למרות שבפועל הוא זוכר מה היה. וייתכן לומר אפילו יותר מכך. לרש"י גם אם אדם יגיע למסקנה שחברו אינטרסנט או קמצן כתוצאה מהפגיעה שפגע בו ויתאמץ לזכור הגדרה שלילית זו, הוא לא יעבור על איסור נטירה כול עוד הוא לא שונא אותו. רש"י בשו"ת הוסיף שאסור לנטור דווקא כאשר הזולת לא עשה לאדם טובה. אולם כאשר האדם נפגע והתבזה אין איסור לא תטור. כיון שגדר איסור לא תטור זה לשמור את האיבה בלב יוצא לפי רש"י שכאשר אדם התבזה מותר לו לשמור את האיבה בלב ולדעתו אפילו אם הזולת מבקש ממנו מחילה מותר לו לנטור איבה ולא למחול. לכן רש"י פסק שכאשר

האדם נשבע שלא ימחל לחברו אין זו שבועה לבטל את המצווה. רש"י דיבר במקרה שהפוגע מבקש סליחה ומקבל על עצמו כול תיקון שיאמרו לו שאז הנפגע אכזרי אם אינו מוחל אך עדיין לא עובר על לא תטור. גם במשנה מובא שכאשר אינו מוחל הוא אכזרי ורש"י דייק שהוא רק אכזרי אך לא עובר איסור.

אולם ברמב"ם בהלכות תשובה (ב,י) מובא שאסור לאדם להיות אכזרי ולא להתפייס "ואפילו הצר לו וחסא לו הרבה לא יקום ולא יטור". משמע שמי שלא מוחל עובר על לא תטור למרות שמדובר באדם שהרע והצר לו ממש ולא רק מנע ממנו טובות. וכ"כ המסילות ישרים שאיסור נקימה ונטירה קיים גם כאשר הזולת הרע לו ממש. בנוסף לפי הרמב"ם (ז,ח) משמע שגם בזכירה ללא שנאה עוברים על איסור לא תטור. וכ"כ הרמב"ן וכ"כ ספר החינוך "אפילו בזכירת חטאן בלב בלבד נמנענו".

נמצאו שלושה הבדלים בין רש"י לרמב"ם: 1. לרש"י עוברים על איסור נטירה בזכירה שיש בה שנאה לרמב"ם גם בזכירה שאין בה שנאה. 2. לרש"י יש איסור נטירה רק על מניעת טובות ואין איסור נטירה כאשר האדם נפגע או התבזה לרמב"ם יש איסור נטירה גם כאשר האדם נפגע או התבזה. 3. לפי רש"י מי שנפגע או התבזה וחברו ביקש ממנו מחילה אינו חייב למחול לו. לפי הרמב"ם מי שנפגע או התבזה וחברו ביקש ממנו מחילה חייב למחול לו ואם אינו מוחל עובר על איסור נטירה.

עיון בדברי הרמב"ם

הרמב"ם (ז,ח) כתב : "אלא ימחה הדבר מלב ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלב ולא יזכרנו כלל". וקשה כיצד ניתן לשכוח לגמרי את כול מה שהיה וכי זה תלוי באדם? בפרט כאשר מדובר באירוע פוגעני ומבייש? איך אדם יכול למחות את הדבר מלב? מה הכוונה "לא יזכרנו כלל"? **ויש לדקדק ברמב"ם** שבתחילה כתב למחות את "הדבר" מלב ואח"כ כתב למחות את "העון" מלב וצ"ע מדוע שינה? וצ"ע מה הכוונה למחות את הדבר מלב? האם הכוונה למחיקה מוחלטת? ומה הוסיף הרמב"ם במילים "לפיכך הקפידה התורה על הנטירה עד שימחה העון מלב ולא יזכרנו כלל"? בפשטות הכוונה שהתורה הקפידה על הנטירה עד שאדם יגיע למצב שהוא לא זוכר את העון שעשה לו חברו כלל ואז הוא לא יבוא לנקום. אולם לכאורה הרמב"ם כבר כתב את זה לפני כן? מה היה חסר אם זה לא היה כתוב? מה הוסיף הרמב"ם על מה שאמר לפני כן שצריך למחות את הדבר מהלב ולא לזכרו שמא יבוא לנקום? ומה הכוונה "לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה" - שמשמע כביכול מהרמב"ם שעד שימחה יש איסור ולאחר שימחה אין איסור - וכי מה המשמעות של הנטירה והשמירה של הדבר בזכרון לאחר שהאדם כבר לא זוכר כלום ומחה את העון מלב? ואם כוונת הרמב"ם שצריך לא לנטור לעולם עד שישכח לגמרי מכול מה שהיה הוא לא היה צריך לכתוב כלום כי האיסור תמיד קיים כול עוד הוא זוכר? ונראה לדקדק בלשון הרמב"ם והחינוך שהדגש בדבריהם אינו להגיע לתוצאה שהוא לא זוכר כלום כי לשכוח לגמרי מה היה אין ביכולת האדם. ייתכן שהוא יזכור בעל כורחו עד יום מותו מה היה. הרמב"ם והחינוך מדברים על זכרון החטא והעון של האדם שעשה את המעשה ולא על הזכרון של עצם המעשה. פעולת הנטירה זה לקבע את העון בזיכרון ולהפוך את העון לחלק בלתי נפרד מהאדם. להסתכל על האדם בראי העון שהוא עשה. העון זה הרצון השלילי והכוונה השלילית שהובילה למעשה. מאחורי כול מעשה יש כוונה. וודאי שיש הבדל בין מעשה שנעשה בשוגג למזיד או מעשה שנעשה מתוך כוונה רעה למעשה שנעשה בתמימות. עיקר הפגיעה ועיקר ההקפדה של אדם על רעהו אינם בגלל המעשה (למשל שלא השאילו לו קרדום או מגל או לא נתנו לו הלוואה) אלא בגלל המניעים השליליים העומדים מאחורי המעשה (רוע לב, אגואיסטיות, חוסר התחשבות, זלזול ועוד). הציפייה הייתה שחברו יאהב, יעזור, יתמסר, ובמקום זה התגלה לנפגע שכנראה חברו אינו מה שהוא תמיד חשב (למשל הוא לא חבר אמת. הוא רואה רק את עצמו). לנטור זה להתאמץ לשמור את העון בזיכרון ולחבר אותו כול הזמן לאדם שעשה

אותו. עוון זוהי עבירה שנעשתה במזיד שמהווה ביטוי לרצונות שליליים. העוון זה ההוכחה שהנוטר שומר בלבו להגדרה של הזולת שפגע בו- שהוא רע לב, אגואיסטי, אינטרסנט וכדומה וממילא יש להתרחק ממנו, ופעמים אפילו להאבק בו ולנקום בו. לכן בתיאור של חז"ל מה אומר הנוטר לחברו הדגש הוא: "איני כמותך" אתה כבר מוגדר ומקובע אצלי כאדם רע לב שלא עוזר לאנשים כפי שמוכח מזה שלא השאלתני, ואני לא כמוך. לפי הרמב"ם אין חילוק בין אדם שאמר את הדברים בפועל לבין אדם שזה מה שהוא חושב בלב ועוד לא אמר את הדברים בפועל. האיסור אינו מצד המילים שמביישות ופוגעות בזולת אלא בעצם שמירת הדברים בלב ובתודעה. הנוטר מחבר את העוון להגדרה של האדם. המאמץ של הנוטר הוא לזכור את העוונות ועל פי זה לקטלג בני אדם ולסדר אותם בתבניות קבועות שיעשו לו סדר. הוא עסוק בלהגדיר בני אדם על סמך הטעויות והחטאים שלהם כגון: "זה רודף כבוד ויעשה הכול כדי להיות במרכז". "זה אינטרסנט ותחרותי שלא מתחשב באחרים" "זה קמצן שחושב רק על עצמו ולעולם לא עוזר לאחרים". התורה רוצה שנסיח את הדעת מהמעידה של הזולת ושהיא לא תהיה נושא שמתאמצים לזכור אותו כול הזמן, ומגדירים על פיו את הזולת. ההגדרות השליליות על הזולת לא מקדמות את מערכות היחסים ולא מועילות רק מנצחות את המרחק, הזהירות והניכור, ויכולות להביא לשנאה ולמעגל של נקמה הדדי שלא ייפסק. כדי לאפשר שינוי ולהחזיר את השלום והקירבה, חייבים להפסיק לעשות פעולות אקטיביות של נטירה דהיינו פעולות של התמקדות בעוון ומאמץ לעלות אותו לתודעה הגלויה בכול עת שפוגשים את הזולת. ע"י שנפסיק לחבר את העוון לזולת ונפסיק לדאוג להיות ערנים אליו כול הזמן הוא ייחלש וישכח. ונלענ"ד להוסיף שביד החזקה יש למחות מלשון מחאה כמו בהלכות אישות (ז,א): "הרי את מקודשת לי על מנת שלא ימחה אבי" ויש למחות מלשון "ולא ימחה שמו מישראל" למשל בהלכות סוטה (ג,ב) "השם הגדול שימחה על המים". הרמב"ם מדבר בהתחלה על הפעולה שמוטלת על האדם "ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו". וודאי שאין פעולה כזו שיכולה להביא למחיקה גמורה של הדבר מהלב. אין כפתור כזה כמו במחשב שאדם יכול ללחוץ עליו ומרגע זה הוא כבר לא זוכר כלום. לכן בין אם כוונת הרמב"ם למשמעות הראשונה (מלשון מחאה) שאדם צריך למחות בזיכרון שעולה לו ולא להמשיך להרהר בו, בין אם הכוונה למשמעות השנייה (מלשון מחייה) שהאדם צריך לבטל מחשבות אלו ומצידו לנסות למוחקם נראה שכוונת הרמב"ם להסחת דעת ולמאמץ בחירי לדחות את המחשבות הללו ולא לחשוב עליהן. וזוהי פעולה הפוכה מהפעולה של הנטירה- שאדם לוקח על עצמו תפקיד של שומר ומתאמץ לשמור את הזיכרון בלבו. וכן

מוכח מהרמב"ם בהלכות מלכים (ז,טו): "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה". הרמב"ם כתב שהיוצא למלחמה צריך למחות את הזיכרון של אשתו ובניו מלבו **משמע מדבריו שלמחות זכרון מהלב הכוונה לעשות פעולה של הסחת דעת ממנו וגם אם הוא עולה מעצמו- לא להמשיך להגות ולהתבונן בו**. אי אפשר לומר שלמחות מהלב הכוונה למחיקה גמורה, שהרי אדם לא יכול למחוק את זכר אשתו ובניו לגמרי מלבו. מדובר על מאמץ שמה שימלא ויתפוס בפועל את הלב והתודעה הגלויה זה המלחמה ולא דברים אחרים. מה שנדרש מהאדם זה לעשות פעולה בחירתית של מחאה או פעולה של מחיקה מהתודעה הגלויה את הזיכרון של אשתו ובניו ולהפנות את תשומת הלב למלחמה. לכן אדם לא עובר איסור אם הזכרון עולה והוא לא מקבל אותו ולא ממשיך להרהר בו. לפי"ז נחזור להלכה שלנו: "ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו" זוהי פעולה של מחאה בזיכרון של מה שעשה לו חברו והסחת דעת ממנו¹⁶ לעומת זאת "לפיכך הקפידה התורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל" זוהי תוצאה. ונלענ"ד שה"דבר" ברמב"ם הכוונה לכול מה שאירע עם חברו. איסור נטירה הוא לעשות פעולות אקטיביות שמטרתם להעלות לתודעה את העוון כמו לחשוב עליו, לכתוב אותו, ולהפוך אותו לרכיב החשוב והמרכזי ביותר שניתן להסיק ממנו מסקנות והגדרות על האישיות של הזולת. אך אם עולים לאדם זכרונות מה היה והוא מסיח מהם את דעתו הוא לא עובר איסור. אח"כ הרמב"ם הוסיף שהתורה הקפידה על הנטירה דהיינו על זכירת הדבר וחייבה להסיח ממנו את הדעת עד שאדם יצליח להגיע לתוצאה של מחיקה גמורה של העוון. הרמב"ם בספר המצוות (מצווה שה) מגדיר את איסור נטירה: "והוא שנזכור העון שחטא לנו החוטא ונזכירהו לו". עיקר איסור נטירה זה החיבור בין העוון לאדם- חיבור שלא מאפשר לו להשתחרר ממנו. בתודעתו של הנוטר האדם והעוון הם אחד. הוא מתאמץ לזכור את העוון ועל פיו להסתכל על חברו ולהגדיר את אישיותו. אם אדם הצליח לנתק את העוון מהאדם, ולהצליח לראות את העוון שלו כטעות או כמעידה חיצונית, הוא יכול לשמור בזכרוננו את מה שקרה בתור ידיעה בעלמא כמשהו שיכול לקרות שוב כדי להיזהר לעתיד ולהזהיר אחרים. "התורה הקפידה על הנטירה" כול עוד האדם זוכר את העוון שעשה לו חברו. אולם

¹⁶ כאשר אדם מסיח את הדעת הוא לא עושה פעולה של שמירה אלא פעולה הפוכה. הוא מפקיר את השמירה והוא לא בגדר נוטר.

לאחר שעבר זמן שבו הוא נרגע והסיח את דעתו ולאחר שהוא עשה עבודה פנימית שעניינה לנתק את העוון מהאדם ולהופכו שולי- הוא בעצם הצליח להגיע לתוצאה שהעוון נמחה מלבו לגמרי והוא לא זוכרו כלל בכול פעם שהוא נפגש עם חברו. אם הוא מסוגל להחזיר את מערכת היחסים עם חברו למערכת היחסים הרגילה שיש לו עם כול אדם- אז בזכירת המעשה שהיה הוא לא עובר על איסור נטירה. כול אדם פעמים נופל וטועה אבל שהטעויות הן לא כלפינו, יותר קל לנו לאהוב אותו, לשכוח מהעוון שעשה ולהתמקד בטוב שבו. התורה רוצה שנעשה את זה גם כלפי מי שנפל ופגע בנו. "לפיכך הקפידה התורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו כלל ולא יזכרנו" זה תיאור של תוצאה שלאחר שאדם מצליח להגיע אליה אין יותר איסור נטירה. איסור הנטירה הוא עד שם אולם ברגע שהאדם הצליח למחוק את העוון מהגדרת אישיותו הקבועה של הזולת הוא אינו עובר יותר על איסור נטירה בזיכרון של מה שהיה. כול עוד העוון מחובר אצלו לאישיות של חברו, עליו להסיח את הדעת מכול מה שהיה ולא לחשוב על זה כלל.

ועדיין נראה ששיטת הרמב"ם אינה ברורה כי יש לשאול מה יעשה אדם שמאוד נפגע מחברו ולא מצליח להסיח את הדעת ממה שחברו עשה לו? בנוסף יש לחקור מה היחס בין מחילה לאיסור נטירה כי לכאורה אדם שמוחה העוון מלבו ולא זוכרו כלל זה אדם שמוחל על העוון ואם יש חיוב למחות את העוון מלבו בעצם יש חיוב למחול אולם ברמב"ם משמע שאלו מושגים שונים והוא לא כתב שהחיוב שהתורה חייבה באיסור לא תטור זה למחול? ברמב"ם מוכח בכמה מקומות שכאשר אדם פוגע בחברו הוא לא חייב למחול לו כול עוד הוא לא ביקש ממנו מחילה וניכר שהוא באמת רוצה לעשות תשובה. ולכאורה ישנו חיוב למחול כדי לא לעבור על איסור נטירה? הרמב"ם כתב בהלכות דעות (ו,ו) שכאשר אדם חוטא לחברו אסור לו לשנוא אותו בלב אלא עליו להוכיחו ואם לאחר התוכחה הוא ביקש ממנו מחילה הוא צריך למחול לו. משמע ברמב"ם שאם הוא לא ביקש ממנו מחילה- הוא לא צריך למחול לו. הרמב"ם בהלכות דעות הוסיף (ו,ט) שמי שחברו פגע בו והוא לא שונאו בלבד ולא מוכיחו כדי שיבקש ממנו מחילה אלא מוחל לו מעצמו זה מידת חסידות. משמע שאין חיוב למחול לחברו שפגע בו אם הוא לא מבקש ממנו מחילה. ול"כ הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ז,יג) שת"ח ראוי לו למחול ולסלוח למי שפגע בו וזוהי דרך החסידים הראשונים, אבל הוא לא חייב למחול עד שיבקשו ממנו מחילה. ומהלכות חובל ומזיק (ה,י) משמע שאין חיוב למחול גם למי שמבקש מחילה אם נראה שהוא לא שב מחטאו וניחם על רעתו. אדם שלא רוצה בכנות להתנתק מהעוון, אין חיוב למחול לו ומשמע שלא עוברים בזה שלא

מוחלים לו על איסור לא תטור. והסברא היא שכאשר ברור שהזולת לא מעוניין להתנתק מהעוון, לנו אין חיוב להתייחס אליו ולהסתכל עליו בצורה שונה כמי שהעוון מנותק ממנו. לפי זה מתי עוברים על איסור נטירה? אם בכול פגיעה שאדם פוגע בחברו מותר לו לא למחול- ומי שלא מוחל הוא בעצם נוטר כי הוא זוכר את העוון של חברו, לא ברור מתי אסור לנטור? מתי חייבים למחות את העוון מהלב ולא לזכור אותו כלל?

האם חייבים למחול כדי לא לעבור על איסור לא תטור

ונראה שיש שני מצבים בהם משמע ברמב"ם שיש איסור נטירה: 1. בהלכות תשובה (ב,י) הרמב"ם כתב: "לפי שאסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס... ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלבב שלם¹⁷ ונפש חפצה ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור". נראה שלפי הרמב"ם מי שחברו מבקש ממנו מחילה והוא לא מוכן למחול וממשיך לשמור את ההקפדה בלב עובר על איסור נטירה. הסברא היא שהמבקש מחילה רוצה לנתק את העוון ממנו ולהשתנות ואדם שלא מתפייס בעצם לא מוכן לנתק ממנו את העוון ולכן הוא עובר בזה על איסור נטירה. הוא זוכר לו את העוון ובעצם סירובו למחול הוא מזכיר לו כול הזמן את העוון והופך אותו לחלק אינטגרלי מאישיותו ולא נותן לו אפשרות לנתק אותו מעליו. הרמב"ם הסביר שהגויים עברתם שמורה לנצח אולם דרכם של ישראל זה למחול ולא לנטור. מהרמב"ם משמע שהנטירה הפוכה מהמחילה¹⁸.

2. בספר המצוות במצוות תוכחה (מצווה רה) הרמב"ם כתב: "וגם נכלל במצווה זו שנתרעם זה על זה אם הרענו זה לזה ואל נטור לו ונחשוב לו חטא אלא נצטוינו להתרעם עליו בדברים כדי שלא יישאר מאומה בלב". מהרמב"ם משמע שלא רק מי ששונא את חברו בלב חייב לבוא ולדבר עמו ולנסות להסיר את השנאה מהלב ע"י קיום מצוות תוכחה. גם אדם שלא שונא אבל לא מסוגל להסיח את הדעת ממה שעשה לו חברו חייב לבוא ולהוכיחו כדי לא לעבור על איסור נטירה. מי שלא מתרעם על חברו ומוכיחו "למה עשית לי כך וכך"- ובמקום זה בוחר לקבע בלבו את הזולת כאדם רשע בעל מידות רעות עובר על לא תטור. לכן מי שחברו ציערו בשעת מעשה הוא יכול להגן על עצמו ולהשיב ולאחר מעשה אסור לו לשנוא ואסור לו לנטור אך מותר לו לא למחול ואם הוא מוחל זוהי מידת חסידות. כדי לא לעבור על איסור נטירה הוא יכול לבחור לעשות אחד

¹⁷ הרמב"ם כתב בהלכות דעות: "אלא כשיבוא לשאול יתן לו בלב שלם" לא מספיק לתת לו כדי לא לעבור על איסור נקימה צריך שזה יהיה בלב שלם כדי שאדם לא יעבור על איסור נטירה. וזה מה שכתב פה שצריך למחול בלבב שלם.

¹⁸ גם מהלכה זו נראה ברמב"ם שכול עוד לא ביקשו מהאדם מחילה הוא לא חייב למחול וממילא הוא לא עובר על לא תטור בזה שהוא לא מוחל כי אם אדם שלא מוחל עובר על לא תטור מדוע אין חיוב למחול בכול מקרה גם אם חברו לא ביקש ממנו מחילה?

משלושה דברים: 1. להסיח את הדעת מכול מה שקרה וכול פעם שהזיכרון המחבר את העוון עם האדם עולה מאליו, למחות בו ולהתאמץ לסלקו ולא להתעסק בו כלל. אין סתירה בין הסחת הדעת להחלטה של האדם לא למחול כי מותר לנפגע לא למחול ויחד עם זה לא להתעסק כלל במה שהיה, ע"י האמונה שיש בורא שמשגיח על העולם וישלם לאיש כמעשהו. מי שמצליח לא לחשוב בכול עת שרואה את חברו על העוון שעשה לו ולהתעסק בהגדרות השליליות של אישיותו מתור הבנה שזה לא עניינו ותפקידו¹⁹ לא עובר על איסור נטירה למרות שהוא אינו מוחל. **וכן לענ"ד נראה להוכיח מספר החינוך** ומהדוגמא שהביא מדוד המלך²⁰. 2. לעשות עבודה פנימית עד שיגיע לתוצאה של מחיקת העוון וניתוקו מהאדם הפוגע. העוון יהפוך לטפל ובסוף ישכח לגמרי והוא לא יגדיר על פי העוון את חברו כאדם רע לב, אינטרסנט וכדומה. לאחר ניתוק העוון מהאדם מותר לנפגע לזכור את הטעות שעשה לו חברו כיון שזוהי לא הנטירה שאסרה התורה. **אין סתירה בין ההחלטה של האדם לא למחול למחיקת העוון כי המחילה היא על עצם המעשה שנעשה והנזק שנגרם מחמתו ללא קשר לאישיות של האדם שעשה אותו.** מותר לאדם לא למחול על הפגיעה בכבודו או בממונו כפי שמותר לו לא למחול על נזק בשוגג או באונס שנעשה לו עד שחברו ישלם, יבקש מחילה ויפייס אותו. איסור נטירה זה לזכור את העוון. "עוון" זה מעשה שאדם עושה במזיד, מכוונה רעה ומניעים שליליים. הוא התנהג בצורה כזו בגלל אישיותו הקבועה המקולקלת והשלילית ומידותיו הרעות שהביאו אותו לחטא. זה הרבה מעבר למעידה חיצונית שנעשתה בטעות. **אדם שמצליח למחות את העוון מחברו ולא לראותו כאדם רע אלא כמי שהתבלבל או עשה טעות או שיש לו מחלה נפשית שגורמת לו לטעויות**²¹ אינו עובר על איסור נטירה למרות שעל הטעות שנעשתה הוא לא מוחל עד שחברו יתקן אותה ויחזור בתשובה. 3. מי שלא מצליח להסיח את הדעת או לראות את מעשהו של הזולת כמעידה חיצונית ולנתק את העוון ממנו, חייב ללכת ולהוכיח אותו.

¹⁹ וכפי שאמר יוסף לאחים "התחת אלוהים אני" כאשר חשבו שאחרי מותו של יעקב הוא ינקום בהם.

²⁰ מהחינוך משמע שמותר לזכור את המעשה שנעשה ולא למחול עליו, ויחד עם זה לא לנקום ולנטור ע"י שמסיחים את הדעת מהאדם הפוגע. החינוך הביא ראייה מדוד המלך שלא הקפיד על שמעי ואמר "ה' אמר לו קלל". ומשמע מלשונו שאדם לא עובר על איסור נטירה כאשר הוא מפנים שמה שקרה לו מאת ה' ושחברו לא הזיק לו למרות שהוא לא מוחל והוא זוכר שהרע נסבב לו ונעשה לו באמצעות חברו. על הזכרון של עצם מה שנעשה אין איסור. כאשר הוא מפנים שלא הרצון והמחשבות הרעות של חברו הם שסובבו לו את ההיזק- אין לו שום עניין להתעסק בהם ולהאבק בהם כי הם לא המקור לרעה שנעשתה לו. אלו מחלות נפשיות של הפוגע שלא קשורות כלל לנפגע. אך מותר לו לזכור את המעשה שנעשה לו כפי שדוד זכר את מה שעשה לו שמעי בן גרא ואף צווה לשלמה להענישו כדין מלך שפגעו בכבודו. וכן לענ"ד להוכיח מיוסף שאמר לאחים "אתם חשבתם עלי רעה אלוהים חשבה לטובה". יוסף זוכר שהאחים חשבו עליו רעה.

²¹ מי שמצליח לראות את החוטא כאדם מסכן שדעתו משובשת ולרחם עליו כפי שהרמב"ם תאר (ו,ט) אינו עובר על איסור נטירה כי בזה הוא מחה את "העוון" והגדיר שמעשיו נובעים מהמחלה הנפשית שלו ולא מכוונה רעה. ושמעתי בשם הרב יהודה עדס שכול פוגע שפגע בך צריך לדעת שזה אחד משלושה סיבות או שהוא מקנא או שהוא מר נפש או שאין לו שכל. ופעמים יש לו את שלושת הדברים יחד.

על ידי התוכחה הנפגע נותן לחברו הזדמנות להסביר²² או להתנצל ולשוב בתשובה. התוכחה מאפשרת לזולת להגדיר את עצמו- בשונה מהנטירה שבה הנפגע כבר מגדיר אותו כאדם חוטא בעל מידות רעות. אם הזולת אינו מתחרט ומבקש מחילה בכנות אלא בוחר להמשיך במעלליו אין יותר איסור נטירה כי הוא בחר להגדיר את עצמו ואת העוון כדבר אחד. אם הזולת מתחרט ומבקש מחילה בכנות הנפגע חייב למחול לו כדי לעזור לו לנתק את העוון מעצמו ולהשתנות ואם הוא לא מוחל הוא עובר על איסור נטירה. נמצא שאיסור נטירה זה לתת הגדרה לזולת על פי העוון לפני שניתנה לו ההזדמנות להגדיר את עצמו ולומר שהוא לא כזה ומה שנעשה היה בטעות או שמה שנעשה אומנם נעשה בכוונה אך בכול זאת הוא לא רוצה להיות כזה ושיסתכלו עליו כאדם כזה ולכן הוא חוזר בתשובה. נמצא שלפי הרמב"ם נטירה ומחילה אלו מושגים שונים: מי שנוטר בהכרח שהוא לא מוחל אולם מי שלא נוטר אין הכרח שהוא מוחל ומותר לאדם לא לנטור ולא למחול²³. מי שמוחל למרות שלא פייסו אותו ולא ביקשו ממנו מחילה כדי שחברו לא יענש אפילו בדין שמים זוהי מידת חסידות. כיון שאדם לא מחויב למחול כתב האור לציון (ב,טו) שמי שיש לו טינא או כעס על חברו ואינו מוחל לו, אין לו לומר בק"ש שעל המיטה "הריני מוחל וסולח לכול מי שהכעיס אותי או שחטא נגדי" כי "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני" (תהלים ק"א) ואיך ידבר שקר לפני הקדוש ברוך הוא? לכן ישתדל למחול לו בליבו, ואם אינו יכול למחול, ידלג על הקטע הזה.

לפי"ז מובן מה שניתן היה להקשות על הרמב"ם איך אדם יכול להיזהר מכאן ואילך ממי שפגע בו וכן להזהיר אחרים מפניו (לפי הגדרים של לשון הרע לתועלת) אם חייבים למחות את העוון מהלב לגמרי ולא לזכרו כלל? הרי כדי להיזהר ולהזהיר מפניו חייבים לזכור את העוון היטב? לפי דברינו נראה שיש לחלק בין ההגדרה של הזולת וצורת ההסתכלות הכוללת הגוזרת את היחס אליו, לבין הזהירות המעשית ממעידות שלו בנושאים ספציפיים. יש לחלק בין היחס אליו שצריך להמשיך להיות יחס חברי ואוהב כפי שצריך לתת לכול אדם, לזהירות המעשית שנובעת מכך שאם אדם מעד פעם אחת ישנו חשש מסויים שהוא ימעד פעם נוספת. ולענ"ד זה דומה לשמועה של לשון הרע שמותר לחוש לה אך לא להאמין לה בלב.

²² פעמים הוא כלל לא מודע לעובדה שהוא פגע בחברו או שהוא כלל לא התכוון.

²³ וכן משמע מדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ו,יג) שאלו מושגים שונים. הרמב"ם מתאר שאפילו ת"ח שעם הארץ ביזה אותו ומותר לו לנדותו מידת חסידות שסיח את הדעת מדבריו וכן שימחל ויסלח אך אם ביזו אותו בפרהסיא כיון שמדובר בבזיון התורה אסור לו למחול ועליו לנקום ולנטור את הדבר כנחש עד שהחוטא יבקש מחילה. ונראה שכנגד הנהגת החסידות של תלמיד חכם למחול למי שפוגע בו למרות שלא ביקש ממנו מחילה הרמב"ם כתב שאסור לו כאשר פגעו בו בפרהסיא למחול על כבודו וכנגד ההנהגה של הסחת הדעת- "להעלים אוזניו מדברי עמי הארץ ולא ישית לבו להן"- הרמב"ם כתב שצריך לנקום ולנטור את הדברים בלב עד שהפוגע יבקש ממנו מחילה. הנטירה היא הפוכה מהסחת הדעת.

בגמרא בנדה (סא.) מובא בשם רבא שאע"פ שאסור לקבל לשה"ר מותר לחשוש לו כדי לשמור על עצמו או על אחרים מנזק. **וכ"כ החפץ חיים (ו,י)** להלכה שאדם ששמע לשה"ר אסור לו לקבל את הדברים לאמת בלבו אפילו בגדר ספק, אך מותר לו לחשוב שאולי יש צד רחוק שאולי הדברים אמת ולשמור על עצמו ועל אחרים שלא יגיע לו היזק ממנו²⁴. ואם זוהי ההלכה לגבי שמועה נלענ"ד שכול שכן אם אדם חווה על בשרו יחס פוגעני מאדם מסויים שמותר לו לחשוש שאולי הוא ימעוד פעם נוספת ולהישמר ממנו. **וכן מצאתי שכתב הלרעך כמוך (עמוד 340)** שאפילו לאחר שהתפייסו, מותר לאדם לזכור את העוולות שעשה לו חברו בתור ידיעה בעלמא כדי להישמר ממנו בעתיד. **אולם לדעתו זה בכלל נטירה לתועלת ולענ"ד זה לא נטירה כלל²⁵. הלרעך כמוך כתב (עמוד 354) שלזכור בתור ידיעה זה כאילו נעשתה רעה זו לאדם אחר.** ולענ"ד שמספר זאת לאחרים ומכוון לתועלת צריך לספר ולתאר מה שהיה בדיוק כמו שהוא היה מספר אם העוול היה נעשה למישהו אחר ולא להטעים את הדברים ולהחמירם יותר בגלל הפגיעה האישית שאז נראה שעלבנו האיש ג"כ דוחפו לספר. וזה בכלל החיוב למחות את העוון מלבו שבאיסור נטירה ולא ידבר על ההגדרה שלו כאדם ועל מידותיו אלא רק על מעשה שעשה פעם ויכוון באמת לתועלת ולא משום קפידא אישית. **הלרעך כמוך (עמוד 340)** הערה (סט) הוסיף שגם לתלמיד חכם שעבר עבירה שחז"ל אמרו (ברכות יט.) "אל תהרהר אחריו ביום שוודאי עשה תשובה" לעניין חשש היזק בעתיד לו ולאחרים אין הדיון לכף זכות פוטר ממצוות "לא תעמוד על דם רעך" שחייב להזהיר אחרים ממנו. וכן לגבי עצמו גם אם דן אותו לכף זכות ראוי לו לחוש ולהישמר ממנו. **והגר"ח קנייבסקי כתב** שגם אדם שספק עשה עבירה שיש חובה לדון אותו לכף זכות, מותר לנקוט צעדים כדי להישמר ממנו וזה לא סותר העובדה שדן אותו לכף זכות. **הלרעך כמוך הסביר** שזה בכלל ההיתר של לשון הרע לתועלת שלמיחש מותר. לכן אם המנהל שלו התנהג אליו בצורה קשה וכוחנית ואיים עליו מותר לו לזכור שיש צד רחוק שאולי הוא ינהג ככה פעמים נוספות ולהישמר מפניו. וכן אם חברו נהג כלפיו בחוסר התחשבות, ניצל אותו והיה אכפת לו בעיקר מעצמו ומעמדו, מותר לו לזכור שיש צד רחוק שאולי גם במקרים נוספים הוא לא יתחשב בו ולהישמר מפניו. וכן אם הוא מכיר אדם שמדבר כול הזמן דברים גבוהים אבל לא חי אותם והתנהג כלפיו הפוך מאיך שהוא מתאר השכם והערב

²⁴ הרב קרליץ (עמוד שנג) כתב שגדר לחוש זה פחות מספק. שגם שמעמידים דבר בספק יש בזה דרגות. והוסיף שכאשר אין חשש סכנה לעצמו או לאחרים אז אסור להאמין כלל ואסור גם לחוש שהיה דבר כזה כמו ששמע, ויחשוב לעצמו כאילו הוא לא שמע כלום מהעניין הזה. אבל כשיש חשש סכנה מותר להאמין לגבי זה שלא יבוא לו הפסד ואז מותר שיהיה ספק אצלו לגבי להציל את עצמו.

²⁵ כשם שמי שניתק את העוון מחברו ועדיין זוכר את המעשה שעשה ואינו מוחל לו אינו בכלל מי שעושה מעשה נטירה כלל.

שצריך להתנהג, מותר לו לזכור שיש צד רחוק שאולי זה יקרה שוב ולא לתת אמון מוחלט בדיבורים הגבוהים שלו. **הלרעך כמוך** (עמוד 340) הוסיף שמותר לו להימנע מלעשות עמו שותפות וכדומה וכן מותר לספר זאת לאחרים כשיש תועלת בסיפור וכוונתו היא לתועלת. אולם עזרה וחסד ימשיך לגמול עמו כבעבר²⁶.

נמצנו למדים מדברי הרמב"ם סוגים שונים של רגשות ותגובות לאדם שנפגע מחברו בגלל שהוא הזיק לכבודו או ממונו: 1. הלכות דעות (ו,ו)- לשנוא אותו בלב, לנתק כול קשר עמו ולא לדבר אתו כלל (איסור לא תשנא) 2. הלכות דעות (ז,ז)- לנקום ולהחזיר לו כפי מעשיו כדי שירגיש מה הוא עשה (איסור נקמה) 3. הלכות דעות (ז,ח)- לא לשנוא ולא לנקום אבל להתאמץ לזכור את העוון שעשה לו חברו ואת המסקנה שלכאורה מוכחת מעוון זה- שהוא אדם רע לב או שהוא אדם גזלן שלא אכפת לו מממון אחרים וכדומה ושאיני לא כמוהו וממילא עלי להתרחק ממנו. (איסור נטירה). 4. לא לשנוא ולא לנקום ולא לנטור ולא למחול. להמשיך להתייחס אליו כאדם רגיל ולהסיח את הדעת ממה שהוא עשה או להסתכל על מה שעשה כמעידה חיצונית וטעות שייתכן שהוא כבר חזר עליה בתשובה וייתכן שעוד יחזור אבל אין להסיק ממה שהוא עשה על אישיותו הקבועה. אולם אין לו מחילה עד שייתקן את הנזק שעשה ויש לזכור לו את המעשה שעשה בטעות כדי להיזהר מטעויות נוספות דומות שיכולות להתרחש בעתיד ולהזהיר אחרים. 5. הלכות דעות (ו,ט) וכן הלכות ת"ת (ז,יג)- לא לשנוא לא לנקום לא לנטור ולמחול מחילה גמורה גם על המעשה והנזק שעשה בלי לתבוע ממנו דבר וכדי שלא ייענש כלל בדין שמים (מידת חסידות).

נמצא שלהלכה מותר לזכור מה עשה חברו כדי להישמר ממנו לראשונים הסוברים שאיסור לא תקום ולא תטור הוא רק בממון אם חברו פגע וביזה אותו אין לזכרה הגבלה וכשם שמותר לנקום כעין ההיתר של גואל הדם כך מותר לשמור בלב את הפגיעה. לרש"י ההגבלה היחידה היא שזאת לא תהיה זכירה שיש בה שנאה ולעולם מותר לזכור גם את המניעים והרצונות השלילים של הזולת. לרמב"ם מותר לזכור את המעשה הפוגע שהוא עשה כזכרון בעלמא ולחוש לו מצד הספק אך לא להגדיר את אישיותו הקבועה ומידותיו הקבועות על פיו ולקבוע את היחס אליו על פיו או לחשוב שבדאורייתא זה יתרחש שוב כי הוא כזה אלא אם כן הוכיחו והוא לא התחרט

²⁶ והוסיף (עמוד 355) שמותר גם להתרעם על חברו ולהוכיחו על כך שפגע בו אף בשעה שהוא מטיב עמו ואין בזה משום נטירה כיון שכוונתו להוכיחו שישבו מדרכו או שלא יפגע בו בעתיד. ולענ"ד צריך לומר לו את הדברים בלשון רכה כפי מה שכתב הרמב"ם בהלכות תוכחה שדקדקנו לע"ל ולא לומר לו "איני כמותך" שזה לשון שמשפילה ופוגעת ולא תביא לידי תיקון ונראה שאם יאמר אותה יעבור על לא תטור.

וחזר בו. ונראה שיש כאן ס"ס שמא הלכה כרוב הראשונים שאיסור נטירה קיים רק בממון ואת"ל שהוא קיים גם בשאר דברים שמא הלכה כרש"י שהגדרת הנטירה האסורה זה רק אם שונא אולם אם זוכר לזולת את העוון ולא שונא אותו אין איסור. והחוששים לרמב"ם באיסור דאורייתא לא יתעסקו בהגדרה של האדם. לכן אם אדם מבטיח לחתנו סך מסוים ולא קיים את הבטחתו הוא רשאי לתבוע אותו לדין תורה אך אם הוא מחליט להימנע מכך לטובת השלום עליו למחוק את הקפידא מהלב. אולם הוא יכול לזכור את המקרה ואם ישאלו אותו אם חמיו אדם אמין העומד בדיבורו לרמב"ם והחינוך הוא יוכל לומר שקרה עם חמיו מקרה שבו הוא לא עמד בדיבורו- כי זה לצורך. ולרש"י הוא יוכל להגדיר שהוא לא אמין ולא עומד בדיבורו ולזכור הגדרה זו בתנאי שהוא לא שונאו.

איסור נקמה כאשר לא פועל ממניע של נקמה - ודין

נקמה לתועלת

וישנם שלושה דקדוקים שיש לדקדק ברמב"ם בשינוי לשונו בין ההלכה של נקימה לנטירה: באיסור נטירה הוא כתב "הנוטר לאחד מישראל" ובאיסור נקימה הוא כתב "הנוקם מחברו עובר בלא תעשה". מה פשר השינוי? הרי הלאווים נלמדים מאותו פסוק "לא תקום ולא תטור את בני עמך"? באיסור נטירה הוא כתב "ראובן שאמר לשמעון" ואילו בנקימה הרמב"ם כתב "אמר לו חברו"? באיסור נטירה הוא כתב "לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו" ובנקימה הוא כתב "למחר צריך לשאול ממנו"? היד המלך לבנו של הנודע ביהודה חידש שנקימה שייכת רק בחברו שמכירו ובוודאי היה משאיל לו חפץ שרצה לשאול ממנו וכול מה שנמנע זה בגלל שרוצה לנקום בו אולם בבני אדם שזרים זה לזה ובמקרה אחד ביקש חפץ והוא לא רצה ולאחר זמן הוא ביקש מהראשון להשאיל לו והראשון מסרב אינו עובר בלא תקום כי אין הדבר ברור שרצונו לנקום בו כי אולי גם בלא הנקמה הוא לא היה משאיל לו כעת שהרי אינו מכירו ומזכיר לו את סירובו מאתמול רק כדי לתרץ את סירובו כעת אבל גם בלא זה לא היה ברצונו להשאיל לו ולכן אין בזה איסור נקימה. אולם בנטירה האיסור הוא באמירה איני כמותך ובזה אין חילוק בין חברו לאדם זר. נמצא שאין איסור בעצם זה שאדם לא משאיל ואפילו בעצם זה שהוא אומר לחברו שהוא לא משאיל בגלל שהוא ג"כ לא השאיל לו. האיסור הוא על עשיית מעשה ממניע של נקמה. להסביר לזולת ש"יחס גורר יחס" אם הוא לא מתכוון באמת להסבר זה כי בכול מקרה הוא לא היה משאיל מותר. אולם בנטירה

האיסור הוא על עצם השנאה שבלבו²⁷ ודבריו המקולקלים שהוא אומר ולכן אין חילוק בין חברו לאדם זר. ולענ"ד ניתן להקל בזה להלכה בתנאי שבאמת הוא לא היה משאיל לו והוא לא נמנע רק משום הנקמה וזה כמו מי שנמנע מלהשאיל מפני חשש קלקול הכלי. והחילוק שהרמב"ם עשה בין חברו לאדם זר הוא סימן ולא סיבה- זאת אומרת שמדובר בדוגמא למקרה מצוי שבו אדם בכול מקרה לא היה משאיל ללא קשר לנקמה והוא פועל לא מתוך מניע של נקמה²⁸. וכן מצאתי בתשובות והנהגות (א,תתלב) שכתב שאם ראובן הזמין את שמעון לחתונה והוא לא בא אסור לראובן לסרב לבוא לחתונה של שמעון אם עושה כן ממניע של נקמה. אולם אם שמעון לא בא לחתונה כי הוא לא מרגיש כ"כ קרוב לראובן וגם לראובן לא היה ברור שהוא יבוא אין בזה איסור כיון שאין כאן מניע של נקמה. ואם נקבל דקדוק זה ברמב"ם נמצא שיש פתח להתיר נקמה לתועלת לפי הרמב"ם, אם אין לו כוונה כלל לנקום על העבר ולצער את חברו כגמול על מה שציערו אלא רק לתועלת הפוגע לחנכו ולשפר מידותיו. שכאשר פועל ממניע של אהבה כדרך כול תוכחה ולא ממניע של נקמה²⁹ ומכוון רק להיטיב עם זולתו ולשפר את דרכיו אין בזה איסור כלל, שנראה שזוהי לא צורת הנקמה שאסרה התורה³⁰. ומצאתי שיש אחרונים שכתבו בפשטות שמותר לנקום ולנטור לתועלת הפוגע. וכ"כ ר' אלחנן וסרמן בקובץ הערות ליבמות (סימן ע) שכול המצוות שבן אדם לחברו אם עושה לתועלת הפוגע מותר לכן מותר לרב להכות את תלמידו וכן מותר לענות יתום ואלמנה כדי ללמדן תורה או אומנות וכן מותר לעבור על אונאת דברים אם כוונתו להוכיחו ולא לצערו וכן להלבין פנים בדרך תוכחה ואפילו לקללו כמו שעשו הנביאים שהרי מתכוון לתועלתו ותיקונו של הזולת. והגדיר שבאב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו וכן במילה זוהי לא חבלה כלל אלא תיקון לנחבל.

ויש להסתפק אם יהיה ניתן להקל במקרה שנוקם לצורך הרתעה- להרתיע את הפוגע שימנע מלפגוע בו ובאחרים בעתיד או שלא יסרב להטיב לו ולאחרים בעתיד, כי הוא עושה כן גם לתועלתו האישית ולא לתועלת הפוגע ומאהבתו אותו כפי שאוהב את בנו או תלמידו וחפץ בתיקונם.

²⁷ ואנחנו הגדרנו ברמב"ם שבנטירה אין שנאה בלב בדווקא אלא יש איסור כבר בעצם ההגדרה שהוא מגדיר את הזולת על פי העוון ושומר הגדרה זו בלב או אומר אותה.

²⁸ גם מהראב"ד משמע שכול תלוי במניע. הראב"ד כתב שגם הראשון שלא משאיל יכול לעבור על איסור נקמה. אם הוא לא משאיל מסיבות מוצדקות הוא לא עובר איסור אולם אם הוא לא משאיל מסיבות של שנאה הוא עובר על איסור לא תקום.

²⁹ וייתכן שמטעם זה לא לוקים על הלאו של נקמה כי היא תלויה במניע של הנוקם וכוונתו.

³⁰ ויש רק לדון מצד המציאות אם פעולה כזו באמת תגרום לתועלת כי פעמים במציאות מוכח הפוך שדווקא פעולה של להטיב ולא לפגוע במי שפגע מלמדת אותו בדרך החיובית כמה זה חשוב וזה מועיל הרבה יותר מלפגוע בו חזרה כדי שירגיש מה הוא עושה לאחרים

המהר"ט (י"ד ב, כט) הקל בזה וכתב שיש הבדל בין נידוי לשם נקמה על חוב שבזה עובר על לא תקום ולא תטור לבין שמתכוון לתועלת שלא יציקו לו יותר בעתיד. וכן מיד המלך משמע שגם אם מדובר בתועלת ממונית אישית וזה לא נעשה מחמת רוע לב אין איסור נקמה ונטירה. הוא חידש שלדעת הרמב"ם יש איסור נקימה ונטירה רק בשאלה ושכירות שאלו דברים שחברים עושים אחד לשני ולכן שנמנע ולא עושה יש פה רוע לב אבל במתנה והלוואה אין איסור כי ייתכן שזה לא מרוע לב אלא מתוך חשש הפסד³¹. ושמא גם בנקמה לצורך הרתעה הוא יקל כיון שזה נעשה משום חשש הפסד ונזק עתידי. ונראה שלמרות שיש סברא לחלק בין פעולת נקמה לפעולת הרתעה כיון שהמטרות שונות ונראה שפעמים רבות זה גם ישפיע על צורת הפעולה ועוצמתה- להלכה לענ"ד יש להחמיר בזה אא"כ מדובר בפעולת הגנה בשעת המריבה ממש. לענ"ד קשה שלא יהיה מעורב בפעולת הרתעה גם מניע של נקמה ותשלום גמול ויסוד האיסור הוא לפעול מתוך מניע של לגמול רע ולצער את הפוגע ובכך להרגיע את נפשו. ורק אם ברור שזוהי לא כוונתו יש להקל כי זוהי לא צורת הנקמה שהתורה אסרה. וכ"כ הלרעך כמוך (עמוד 251) שהעושה מעשה נקמה בלא כול הרגש של שנאה בלב אלא בדרך חינוך ללמדו דעת ולהיטיב לו ע"י שיראה לו איך מרגישים אנשים הצריכים לשאול טובה מאחר והאחר מסרב- מותר. וכדין אב המכה את בנו אם באמת כוונתו לטובה. אולם לדעתו זה מהעבודות הקשות שידע אדם שבאמת מבפנים הוא מבקש את טובת חברו ותועלתו לשם תוכחה שישפר את מידותיו ודרכיו וכדומה. וכתב שבדרך כלל לא מצוי שלא יתערבו בלבו רגשי נקמה אישית כלל. לכן לדעתו (עמוד 355) לא מצוי להשתמש בהיתר הזה באופן מעשי כי כאשר יש לאדם נגיעה אישית קשה לו מאוד לכוון לתועלת³². והסכים להקל בזה רק כאשר מדובר בבנו ותלמידו ועושה כן לשם חינוך שיטיב את דרכיו בעתיד. והוסיף שניתן לבחון זאת אם הוא היה מגיב באותה חומרה אילו בנו או תלמידו היה פוגע באחר ולא בו כדי לחנכו. אולם לענ"ד יש לחלק בין מקרה שכוונתו לטובת הפוגע למקרה שכוונתו לצורך הרתעה שכאשר

³¹ לכן לדעתו אם אדם ביקש מחברו מתנה או הלוואה וחברו סרב ואח"כ חברו מבקש ממנו מתנה או הלוואה והוא מסרב אינו עובר בכך על איסור נקימה ונטירה. בשאלה או שכירות שהחפץ חוזר לבעליו כמו שהוא, דרך בני אדם לתת אמון זה בזה ולהשאיל ולהשכיר את חפציהם ולכן אדם הנמנע מלהשאיל או להשכיר אין זה משום חשש הפסד או דאגה אלא רק מרוע לב ולכן דרכו של הרוצה לנקום במי שמסרב להשאילו להרע את לבו ולמאן ג"כ להשאילו וע"כ אסרה התורה את זה בלאו. אולם במתנה שלא חוזרת לנותן וכן בהלוואה שלהוצאה ניתנה ופעמים המעות לא יחזרו אליו בקרוב אזי גם אם מונע אותם מחברו אף שרגיל עמו ומכירו עדיין אין הוכחה מכך שמטרתו לנקום בו כי ייתכן מאוד שגם לולי כן הוא לא היה מסכים לתת לו דברים שלא יחזרו אליו כלל או בזמן הקרוב וגם אם יאמר שכוונתו לנקום או לנטור אין זה אלא מן השפה ולחוץ ולא מחמת רוע לב ולכן התורה לא אסרה את זה בלאו.

³² וגם לת"ח שפגעו בו בפרהסיא וחייב לפי ההלכה לנקום ולנטור כנחש עד שיבקשו ממנו מחילה כי זה בזיון התורה זה דווקא אם שומר את האיבה לשם שמים ולא משום איבה אישית. הלרעך כמוך (עמוד 369) הביא שאחד משונאי הרב אברהם מבוטשטש סגר אותו בחדר לשעה שלמה כאשר יצא רצה הרב לנקום בו על כבוד התורה ולהחרימו בנידוי ושמא הוא ניגש לארון כדי לקחת את השופר לביצוע השמתא אך ברגע האחרון הוא נעצר ואמר לעצמו "ר' אברהם דוד אמור נא בכנות גמורה האם כבוד התורה בוער לך או כבודך הפרטי? הוא נשאר תקוע על עומדו והחזיר את השופר למקומו.

כוונתו לטובת הפוגע והוא עושה כן באמת ממניע של אהבה יש להקל ואין לחוש לנגיעה האישית של האדם בשונה ממקרה שטובתו של הפוגע לא מעניינת אותו ועיקר כוונתו רק להכאיבו ולצערו כדי להרתיעו ולהזהירו שבזה קשה שמניע של נקמה לא יהיה מעורב במעשהו. **אולם האשל אברהם** (בוטשאטש סימן קנו) כתב להקל גם בנקמה לצורך הרתעה ומשמע מדבריו שאע"פ שעל פעולה זו יש שם של נקמה, מותר לעשותה בגלל התועלת שבדבר. לדעתו מותר לנקום כדי להעמיד את הזולת על חומרת מעשהו שלא ישנה באיוולתו נגדו ונגד אחרים משום שלוש סברות: 1. אולי זה מעין הדין של "עביד איניש דינא לנפשיה" כאשר אי אפשר לגדור את הפוגע ע"י דייני ישראל. 2. ביזוי ועלבון זה מעין שפיכות דמים והתורה נתנה רשות בשפיכות דמים לגואל הדם לנקום. 3. אם יכול להלכה לייסרו ע"י גויים³³, וודאי שיכול ג"כ לעשות כן בעצמו. וצריך לכוון לגדור הפרצה לשם שמים לעתיד כדי שלא יביישו אותו שוב ולא לנקום על העבר³⁴. ולענ"ד יש לצרף לדבריו את החפץ חיים בגדר לשון הרע לתועלת (כלל י, ג) שגם תועלת המספר עצמו מוגדרת תועלת כגון שמספר איך פלוני פגע בו ועל רוע לבבו כדי שימנעו אותו מלפגוע בו שוב. וכן לענ"ד יש לצרף את שיטות רוב הראשונים הסוברים שאיסור נקמה הוא רק בענייני ממון ולא בשאר פגיעות. אולם נראה שניתן לצרפם רק לעניין נקמה של מניעת טובות מחברו ולא לעניין שאר פגיעות בגופו נפשו או ממונו³⁵. ונראה להלכה שבפעולה שנובעת ממניע של אהבה יש להקל גם אם מדובר בפעולה שפוגעת בגוף בנפש ובממון כמו הכאה או קללה. אולם בפעולה שלא נובעת ממניע של אהבה ובאה להרתעה יש להקל רק במניעת טובות כגון השאלת כלים, הסעה ברכב, הלוואת כסף, חתימת ערבות, תמיכה כספית, עזרה וטרחת עבודה, השתתפות בשמחות, הקדמת שלום וכיוצא בזה. אולם אסור לנקום כדי להרתיע ע"י קללה או הכאה או ע"י שלא יעזור לו כאשר רכבו נתקע כיון שבכול אלו יש איסורים מפורשים ולא ברור שיש להקל בהם לצורך הרתעה.

כוונה גם לתועלת וגם לנקמה

הלרעך כמוך (עמוד 357) הסתפק מה הדין בתערובת כוונות כגון כאשר חושש באמת לקלקול הכלי וגם נמנע מלהשאל משום נקמה על שחברו

³³ ונראה שכוונתו למה שכתב הרמ"א בחושן משפט (שפח, ז): "א דאדם המוכה מחבירו יכול לילך לקבול לפני העו"ג, אף על פי דגרם למכה היזק גדול".

³⁴ והסתפק אם זה עדיף מלמסור דין לשמים.

³⁵ אין ראיה מהראשונים שאמרו שאיסור נקימה הוא רק בענייני ממון שיהיה מותר לשיטתם גם לפגוע בנפשו גופו או ממונו שבזה יש גם איסורים אחרים שלא ברור שלשיטתם יותרו לצורך הרתעה. אולם משו"ת מים חיים הלוי משמע שמותר לשיטת אלו לנקום ולעשות אותה פעולה של צער וכאב כדי ללמד את הפגע לקח אולם אין דבריו מוכרחים שיהיה מותר לעבור על איסורים לצורך נקמה ודווקא בפעולות שאין בהם איסור מלבד הנקמות שבהם יותרו.

לא השאיל לו. וכן במקרה שמכוון גם לתועלת וגם לנקמה. ולענ"ד אם בכול מקרה הוא לא היה משאיל בגלל חשש קלקול הכלי יש להקל כפי שמדוקדק ברמב"ם. ואם משום חשש קלקול הכלי לבד הוא היה משאיל ובצירוף ההקפדה שלו על חברו הוא לא משאיל יש לאסור כי הנקמה היא שגרמה בסופו של דבר להכריע את ההימנעות מההשאלה. **הלרעך כמוך כתב** שאם הוא לא מוכן להשאיל בגלל קלקול הכלי לבד וגם לא מוכן להשאיל בגלל ההקפדה שלו על חברו לבד יש להסתפק האם כול עוד גם כוונת נקם מניעה את האדם אסור לו לפעול או שהולכים אחר עיקר כוונתו כמו לעניין הגדרת הפעולה כפעולת מצווה או כפעולת רשות³⁶. אולם הכריע שכול הספק הוא רק לעניין אם עובר על איסור נקמה אבל על איסור נטירה הוא בכול מקרה עובר כיון שהוא מקפיד על חברו בלב וזוכר לו את העוון ומחמת כן מוכן לנקום בו. **לכן אם תלמיד הפריע בשיעור ואף העליב את המורה והמורה נאלץ להעניש את התלמיד כדי שישפר את התנהגותו בעתיד וגם כדי שלא יגרור אחריו תלמידים אחרים אם המורה מכון לתועלת זו ולא משום נקמה אישית מותר.**

ההיתר להגנה עצמית פיזית ומילולית בשעת הפגיעה והמריבה

ספר החינוך כתב (מצווה שלח) שיש איסור לגרום לאדם כאב ע"י דיבורים. יסוד האיסור הוא להתחיל להעליב את החבר אבל אם החבר התחיל, מותר להעליב אותו חזרה כי אי אפשר שהאדם יהיה כאבן שאין לה הופכים. ועוד שאם הנפגע אינו עונה זה סימן שהוא מסכים. החינוך מציע לענות בעדינות ובנעימות. **נמצא שכול עוד פוגעים באדם מותר לו לענות והוא לא עובר על איסור נקמה ונטירה.** החינוך הוסיף שמותר לענות למחרף כשם שהתורה התירה לאדם להרוג את הבא במחותרת כדי להינצל ממנו. אין חילוק בין מי שבא להעליב אדם ולגנוב את כבודו למי שבא לגנוב את ממונו בשניהם מותר לו להתגונן. הנעלבים ואינם עולבים זוהי מידת חסידות. **נמצא שהתורה לא אסרה לנקום ולנטור לתועלת של הצלה עצמית כגון לעצור את חברו המחרף שפוגע בו, וכן התורה לא חייבה לשתוק אלא התירה להגיב- כדי שלא יובן לציבור שהנפגע מודה בחירופים שמחרפים אותו.** אולם נראה שאין הכרח להוכיח מהחינוך שהותרה נקמה לתועלת הרתעה וכדי ללמד את הפוגע לקח שלא יחזור על מעשיו בעתיד כפי שכתב האשל אברהם. ייתכן שהחינוך הקל רק בשעת מעשה שאז אין איסור נקימה ונטירה כי ברור שמותר לאדם להגן על עצמו בשעה שתוקפים אותו. איסור נקמה ונטירה הוא רק לאחר זמן. **וכ"כ הח"ח** (לאווין ח,ט) **להלכה שבשעת מעשה מותר לענות ולהשיב על החירופים כי**

³⁶ עיין מג"א ומשנ"ב (לח,כד)

תגובה והגנה בשעת מריבה אינם בכלל נטירה ונקמה. איסורים אלו חלים "לאחר שנח רוגזו" שאז אסרה התורה שאדם "יעיר את רוחו לנקום ואפילו רק לנטור השנאה בלב אסור". וכן משמע מהמסילת ישרים שיש להקל בשעת מעשה להגיב כדי לעצור את ההתנהגות של הפוגע. לכן המסילת ישרים כתב שאיסור נקמה הוא כלפי מי "שהרע לו כבר" והכוונה שהוא לא פוגע בו כרגע אלא פגע בו בעבר. וכן לענ"ד מדוקדק ברמב"ם בהלכות נקמה (דעות ז,ז) שכתב שאסור לנקום "למחר" ומשמע שהיום מותר וזה לא בכלל הנקמה האסורה. ובהלכות נטירה (דעות ז,ח) הוא כתב: "לימים בא שמעון לראובן". משמע שאדם לא עובר מידית כאשר פגעו בו על לא תטור עד שיעברו כמה ימים כי בשעת מעשה וודאי שמותר לאדם להגיב, לנקום, להתגונן, להיפגע, לכעוס ולהקפיד על מה שעשו לו, כי זה לא בגדר הנקמה והנטירה האסורים. כאשר מדובר על מעשה כמו בנקימה הרמב"ם כתב "למחר" וכאשר מדובר על הנטירה הרמב"ם כתב "לימים" כי אי אפשר לדרוש מהאדם שכ"כ מהר ימחה את העוון מזיכרונו ולבו³⁷. אי אפשר לדרוש מהלב והרגש של האדם שכבר מחר לא ירגישו פגיעה הקפדה ושנאה. האיסור הוא לאחר מעשה כאשר הוא בוחר להמשיך לשמור את השנאה וההקפדה בלבו במקום להסירם מלבו. וכ"כ הלרעך כמוך (עמוד 350) להלכה. והסתפק (עמוד 335) מהו שיעור הזמן שינוח רוגזו³⁸. וכתב שמסתבר שכול זמן שטורח ומשתדל לשכך את רוגזו אין איסור. לכן להלכה כאשר ישנה מריבה ארוכה ויש אדם שממשיך בצורה עקבית לפגוע ולהעליב זה נחשב לשעת מעשה ומותר לענות לו ולפגוע בו בחזרה.

הערות ודוגמאות נוספות להלכה

דוגמאות לעשיית פעולות ממניע של נקמה

להלכה כול פעולה שנובעת ממניע של נקמה נאסרה. אם אדם לא מטיב עם חברו ולא מוכן לעשות עמו חסד בגלל טעמי נקמה הוא עובר איסור. בין אם נוקם בגלל עוול שנעשה לו או עובר עוול שנעשה לחברו או שנוקם בגלל שמדובר ביהודי שלא מהמחנה והמפלגה שלו. הלרעך כמוך (עמוד 327) כתב שגם אם חברו לא ביקש ממנו טובה אם לולי הרצון לנקום הוא היה גומל עמו חסד וחברו נזקק לחסד אסור. ודייק מרש"י ביומא שכתב שכאשר התלמיד חכם שותק כאשר הוא רואה אחרים הנוקמים את נקמתו זה נקרא נקמה כיון שנמנע מלמחות בהם. לכן מי שרגיל לעצור ולאסוף

³⁷ וכן משמע מהרמב"ם בהלכות ת"ת (ו,יג) שמותר להשיב למי שפוגע וכן מותר לתלמיד חכם שפגעו בו לנדות לכבודו אך דרך החסידים הראשונים ודרכם של ת"ח זה לשמוע חרפתם ולא להשיב.

³⁸ הוא הסתפק אם זה דומה לזמן של "כי יחס לבבו" שמותר למי שהכו אותו להכות חזרה שהחוות יאיר (סימן סה) כתב שבהכאה שאין בה חבלה הזמן הוא עד הלילה כי השינה מפיגה את הכעס ואילו בחבלה מרובה אפשר שזמנו כול זמן שלא חייתה המכה ויש לו צער וייסורים.

אנשים למכונתו גם בלי שיבקשו ועכשיו הוא רואה אדם ומטעמי איבה ונקמה על שפגע בו הוא נמנע מלאוספו או עושה עצמו כלא ראהו זוהי נקמה ואסור. וכן אם משפחה בבניין עשתה רעש לשכן שגר תחתיה וכעת כבה החשמל בביתם והשכן יכול לעזור כי הוא חשמלאי במקצועו אך נמנע וממשיך ללכת כדי לנקום בהם על הרעש שהם עושים לו אסור. איסור נקמה קיים גם כאשר נוקם בקרוביו של אותו אדם שהרע לו כיון שבכך הוא נוקם בעקיפין באדם שהרע לו. וכן אסור לנקום בו ע"י פגיעה בממונו או ברכושו. כגון שהוא נפגע ממנהל המפעל ולכן לא אכפת לו להשתמש ברשלנות ברכוש המפעל או בשביל לנקום הוא מעלים עין מפגיעה ברכוש המוסד כגון שלא אכפת לו שהאורות והמזגנים נשארים דלוקים³⁹. הלרעך כמוך (עמוד 322) כתב שגם לקלל את חברו או להתפלל לכישלונו אסור ממניע של נקמה. והוסיף (323) שאסור לנקום באחרים גם אם הוא בעצמו ניזוק מאותה נקמה. לכן מי שנמצא בהליך גירושין אסור לו מתוך רצון לנקום ולהרע לאישה שפגעה בו להערים קשיים על מתן הגט. וזה לא משנה שגם לו נגרם מכך נזק. וכן אם אדם מפסיק לקנות מחנות נוחה הקרובה לביתו כדי לנקום במוכר אסור רק אם התנאים במקום אחר טובים יותר מותר. וכן אם אדם נפגע מגבאי בית כנסת והחליט שלעולם לא ייכנס לבית כנסת זה וביקשו ממנו להשלים מניין והוא סרב והלך לבית כנסת אחר, אם סיבת הסירוב היא מחשש פגיעות נוספות הדבר מותר אם זה מחמת נקמה הדבר אסור. הלרעך כמוך (עמוד 324) כתב שאסור לא ללכת לאירוע של חבר ממניע של נקמה- כיון שהוא לא בא לאירוע שלי אשיב לו כגמולו. אבל אם אינו נוטר לו איבה על כך והוא לא רוצה להשתתף ממניע אחר כי הוא עסוק או עייף מותר. חייבים לנקות את המניע של הנקמה. וכן רופא מחלקה שביקש להרחיב את המרפאה ונענה בשלילה ע"י מנהל בעירייה שלימים ביקש ממנו שינתח את בנו- אם בד"כ הוא לא עושה טובות כאלו לאחרים אלא שאם מנהל העירייה היה עושה לו טובה הוא היה מסכים, מותר לו לסרב ולומר לו כול הרופאים שווים ושהרופא שיעבוד באותה משמרת הוא ינתח. אולם אם הוא פעמים עושה טובות כאלו למי מבקש והסיבה שכעת הוא מסרב זה כדי לנקום על שמנהל העירייה לא עשה לו טובה אסור משום לא תקום. אישה שאיבדה לבעלה מסמכים חשובים מותר לו להתאכזב ולהראות פנים של אכזבה כמו הפנים שהיה מראה אם היה מאבד בעצמו את המסמכים. אך אסור לו להחמיץ פנים כדי לנקום. ואם כוונתו להראות לה את מורת רוחו ולהדריכה בדרך ישרה מותר אולם על פי רוב זוהי לא הכוונה וזוהי לא דרך יעילה לחנך

³⁹ ובזה גם ביטל את חובת השבת אבדה.

אחרים⁴⁰. הלרעך כמוך (עמוד 330) כתב שאם אדם שכח את יום הולדתה של אשתו ולא קנה לה מתנה. דבר זה ציער את אשתו ולכן היא לא הכינה לכבוד ראש חודש את המאכל שהיא רגילה להכין כדי לצער את בעלה ביודעה שהוא מצפה לזה. התנהגות זו נחשבת לנקמה. אולם אם לא מכוונת לצער את בעלה אלא בגלל שהיא הייתה בצער לא היה לה חשק לטרוח אין בכך משום נקמה. והוסיף שאם אדם איחר לבוא הביתה אסור לאשתו ג"כ לאחר ולצער אותו כדי לנקום.

לנטור ולשנא את חברו עד שיוכיח אותו או עד שיתבענו לדין תורה
הלרעך כמוך (עמוד 343) כתב שאם אדם עשה רעה או נזק לחברו הוא רשאי לנטור את הדבר בלבו כדי לתובעו בבית דין שיפצה אותו על הנזק שנגרם. וכן אם הנזק לא ניתן לתשלומין רשאי לנטור את הדבר בלבו עד שיפגשנו ויקיים בו מצוות תוכחה. וברגע הראשון שפוגש אותו צריך לומר לו "למה עשית לי כך וכך". ואם בפעם הראשונה שפוגש את חברו- חברו מבקש ממנו טובה יכול לעזור לו ויחד עם זה לומר לו "למה עשית לי כך וכך ולא ביקשת מחילה" ואין בזה משום לא תיטור. ר' ישראל סלנטר כתב (שנתיבות אור דף נח) "כי עניין התרעומת הוא קפידא וטינה בלב" וכתב שמותר לאדם להקפיד בלב במקרה שאדם נפגע מחברו או שחברו ביישו או הקניטו כול זמן שלא פייסו וביקש ממנו מחילה כדין⁴¹. וכן אם הזיק לו אדם בגרמא ולא שילם לו כלום רשאי להקפיד עליו. אולם במקרים שאין היתר של תרעומת עוברים על איסור לא תיטור. **הלרעך כמוך כתב** שהיתר התרעומת זה עד שיפגשנו ויוכיח אותו ויאמר לו "למה עשית לי כך וכך".
הלרעך כמוך (עמוד 363) כתב שיש היתר תרעומת רק שחברו גרם לו היזק או ביוש במזיד או פשיעה אבל אם עשה בשוגג אין היתר. לכן אם צינור מים התפוצץ בביתו של ראובן והמים זרמו לשכן שתחתיו והסבו לו נזק השכן החל להתרעם על ראובן ובא בטרוניות וטענות ראובן לא עשה שום דבר בפשיעה או מזיד ולכן אין מקום לטרוניות אלו הוא יכול רק לשקול לתבוע אותו לדין תורה על הנזק. והוסיף (עמוד 364) **שלאחר פסק בי"ד אין היתר להתרעם ולנטור וצריך לקבל את פסק הדין באהבה**. לכן מי שפתח בביתו גן ילדים ושכנו התרעם עליו שמפריע לו לנוח בשעות הבוקר המוקדמות והלכו לדין תורה שבו פסקו הדיינים שאפשר לעשות גן בבניין, השכן שזה הפריע לו צריך לקבל את הפסק באהבה ויש לו איסור להמשיך

⁴⁰ ולענ"ד להראות לבוס פנים חמוצות על מה שעשה בדרך כוחנית מותר כדי להבהיר לו ולחנך אותו שהוא רצה מערכת יחסים של עובד מעביד ולא מערכת יחסים של חבר ושותף אז שיאכל מה שבישל וצ"ע כי לרוב זה לא עוזר ואם מעורבים בזה מניעים של נקמה נראה שאסור.

⁴¹ הרמ"א (תרו, א) כתב שאם הוציאו עליו שם רע, הוא לא צריך למחול. ומשמע שמותר לו לנטור את הדברים בלבו.

להתרעם להקפיד ולנטור. השלמת חיים (סימן תתלו) כתב שבמקום שמותר להתרעם אין איסור לשה"ר ואכמ"ל⁴².

אין איסור נטירה ושנאה כאשר עסוקים בלחוצים מהלב
לענ"ד אין איסור נטירה ושנאה כאשר נמצאים בתהליך של עבודה פנימית להסירם מהלב. שאדם עושה פעולה הפוכה משמירתם בלב הוא כבר לא בגדר "נוטר" ובגדר של "ישטמנו וישתוק". הוא מחפש איך לשחרר את רגש השנאה ההקפדה והנקמנות מהלב ולא לשומרם. וכן מוכח ברמב"ם שכתב במצוות לא תשנא (דעות ו הלכות ה-ו) שאסור לשמור את השנאה בלב אלא צריך לחפש את הזולת ולהוכיחו. מוכח מהרמב"ם שלפני שמוציאים את החבר ומוכיחים אותו לא עוברים על איסור נטירה ושנאה כי לא שומרים את הדברים בלב אלא מחפשים איך להוציא אותם משם. כאשר מחפשים את החבר כדי להוכיח אותו זה כבר לא בגדר של "ישטמנו וישתוק"⁴³. ואם אדם יפגוש שוב את מי שפגע בו רק בעוד חודשיים? משמע שהוא לא יעבור איסור אפילו שבלב יש לו רגשות שליליים. הוא רוצה לדבר, לתקשר, להסיר את השנאה, הוא רוצה להוכיח ולברר מה קרה והדבר לא סגור ומקובע אצלו בלב. לכן גם אם אין לו הזדמנות מעשית להוכיח, הוא כבר לא עובר איסור.

התרחקות מאדם פוגע

הלרעך כמוך (עמוד 314) כתב שאסור להתרחק ממי שלא רצה להיטיב לו אם כוונתו לנקום בו. אולם אם הוא רואה בו מידות רעות המחייבות להתרחק מחברתו מותר ויכוון להתרחק מחברתו רק בגלל המידות הרעות שראה בו ולא משום נקמה. וה"ה שאם היה רגיל לפתוח את ליבו לפניו או להתייעץ עמו שרשאי לא לעשות כן. והוסיף שהמדד אם חברו היה מתנהג כן לאדם אחר האם הוא גם היה מתרחק ממנו או לא. שאם מתרחק ממנו רק בגלל שעשה לו זאת נראה שכוונתו לנקמה. אולם אם בכול מקרה היה מתרחק אע"פ שמתרחק יותר כאשר חווה את הפגיעה על בשרו מותר. בנוסף מותר להתרחק לא מטעמי נקמה כגון אם פגע בו מחשש פגיעות

⁴² וכן משמע מרש"י (בב"מ נב: ד"ה אם) שבהיתר תרעומת נכלל הזכות להכפיש ולהוציא את דיבת הנתבע. יש סוברים שזה בכלל לשה"ר לתועלת לגנות מעשים רעים. ויש סוברים שזה בכלל לשה"ר כדי להפיג את צערו. הרב גיאת (סעיפי המשפט עמוד 39) כתב שחז"ל קבעו באופנים מסוימים שאף שזכותו של הנתבע לחזור בו מההסכם עליו לדעת שבחזרתו תינתן אפשרות לבעל דינו להתרעם ולדבר עליו לשה"ר. נמצא שבעצם חזרתו הרי הוא כמי שמרשה לדבר עליו סרה. אולם בספר כד הקמח (סימן טו) כתב שכוונת רש"י שמותר לו להוציא את דיבת רעהו בלב ולא לאחרים.

⁴³ שיש לאדם שנאה בלב והוא הולך ומוכיח, זה כבר לא נחשב בלב. אסור לנו לשמור מטענים בלב אלא להתרגל להוציא אותם החוצה על ידי דיבור. אם מישהו עשה לנו רעה אנחנו צריכים לבא ולדבר אתו על זה. לומר לו שנפגענו "הוכח תוכיח את עמיתך". פעמים רבות נגלה שהתמונה אינה כפי שחשבנו, שלא הסתכלנו על הדברים נכון. פעמים יתגלה שהוא כלל לא התכוון, לא יכל באותו רגע לעזור או שהוא טעה וכולנו פעמים טועים והוא רוצה לבקש מחילה מעומק הלב.

נוספות. צריך לעקור את המניע של הנקמה. מותר לסרב לשידוך עם משפחה שלא עזרה או שפגעה בלי שתהיה קפידא בלב רק זיכרון.

כלים לעבודה פנימית לניקוי הלב מהקפדות ורגשות

שליליים

הטורי זהב (רכח, יג) כתב שכמעט רוב העולם נכשל באיסור נקימה ונטירה. זה נראה ציווי קשה ליישום, כי מתעורר באדם רצון טבעי לנקום בכול מי שפגע וציער אותו. בצורה טבעית אדם מחכה להזדמנות לעקוץ אחרים באופן שהם עקצו אותו. קשה לו לעזור למי שלא עזר לו, ואין לו חשק לקחת טרמפ, מי שלא לקח אותו. המסילת ישרים כתב שהנקמה מתוקה מדבש והיא המנוחה הנפשית של האדם הפגוע. אם התורה אוסרת להגיע למנוחה הזו, איך נגיע אליה? גם דברים שנראים לנו מתוקים פעמים שהם לא נכונים ויכולים להרוס אותנו ואת החברה. אולם מהם הכלים שיכולים לעזור לנו להתגבר על המתיקות הזו? איך ניתן לנקות את הלב מרגשות שליליים ולסלק את הכאב שיש בנפש? ניתן להבין בשכל שהנקימה והנטירה יוצרות פירוד, וליבוי רגשות שליליים של שנאה וכעס. הן מרחיקות אותנו מהאהבה. אולם נדמה שאע"פ שבשכל אנחנו מבינים שחברה מלאה אהבה היא חברה טובה ואידיאלית, כאשר אנחנו באים ליישם את הוראת התורה, אנחנו מתקשים. איך נוביל את הנפש למנוחה מהקיצפון ההקפדה והשנאה שהתעוררו בה? הראשונים טמנו בדבריהם עצות שונות. ננסה להתבונן בהן.

שאיפת התורה לתיקון פנימי שורשי

מלשוננו של הרמב"ם נדמה שהשורש של לא תקום זה לא תטור. כול עוד הדבר שמור בלב יש חשש שהאדם יגיע לנקמה במעשה. לא תטור זה עקירת השורש הפנימי. התורה מצווה גם על עקירה מהלב ולא רק שחיצונית החברה תהיה תקינה. פעמים רבות אנו עסוקים בחברה בחיים החיצוניים ואנו נותנים להם את עיקר החשיבות על חשבונם של החיים הפנימיים. באמת עיקר החיים אלו השאיפות והרצונות שבלב. זה כמו אלימות שכולם נבהלים ונלחמים באלימות הפיזית ושוכחים ששורשה באלימות הפנימית והמילולית. השדר הוא שאין בעיה לשנוא את השני, לרצות שיהיה לו רע, להתייחס אליו בציניות ובביטול כאילו הוא לא שווה כלום, כול עוד שנאה זו לא באה לידי ביטוי פיזי. האמת היא שהאלימות הפיזית היא רק התוצאה כשם שהנקמה היא תוצאה של כאב אמתי ורגשות של פגיעה שאנו לא יודעים מה לעשות אתם. הבעיה היא באלימות שבנפש. בשנאה ובהתנגדות לאחר, בחוסר היכולת לדבר עם האחר. האלמות יוצרת אלימות כדברי המהר"ל. כדי לתקן את הבעיה של האלימות

במעשה צריך לטפל בשורש הפנימי. בהגברת האהבה והכבוד לזולת ופיתוח יחס המכיר בערכו של הזולת וחשיבותו. הרצון לנקום הוא רצון טבעי איך בונים לב שנקי מרצון לנקום ולנטור?

נקודה ראשונה: הסחת דעת

רש"י כתב שנטירה הכוונה שהדבר "שמור בלבו ולא הסיחו מדעתו". מדוקדק שאם אדם מסיח את דעתו אפילו אם הוא זוכר את הדברים אבל הוא לא מתעסק בהם, שוקע בהם, הוא לא עובר על האיסור. זה שהדברים בלב זה דבר טבעי אבל מה שמוטל עלינו זה להסיח אותם מדעתנו ועל ידי כך עם הזמן הם גם יסורו מהלב. אם אדם מתרכז בדברים אחרים, מתאמץ להסיח את הדעת לא מתמקד בזה, הוא לא עובר על האיסור אפילו אם הוא זוכר. וכך ביארנו בשיטת הרמב"ם את המשמעות של "ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו" - שהכוונה למחות בזיכרון שעולה מאליו ולהסיח את הדעת ממנו. רק שאדם מתאמץ לזכור הוא עובר על איסור נטירה. העצה של הסחת הדעת היא להתמקד בדברים אחרים חשובים יותר בחיים. צריך להסיח את הדעת מהמחשבות "מה אני עושה לאותו שפגע בי", "איך אני מחזיר לו" וכדומה. צריך לעבוד על זה שהשנאה והכעס ילכו מאתנו. כאשר מתעסקים במריבות, וויכוחים, עקיצות הדדיות, אין זמן להתעסק במהות-בדברים שבאמת חשובים בחיים. מה שהיה בעבר- כבר היה. אין טעם לשקוע בעבר. צריך לשים אותו בצד ולהתחיל מחדש. יוסף יודע לא לשקוע בעבר, לא לרגוז על מה שהיה. לכן הוא קורא לבנו מנשה על הסייעתא דשמיא שקיבל מהקב"ה לשכוח את בית אביו: "וַיִּקְרָא יוֹסֵף אֶת־שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה כִּי־נִשְׁנִי אֱלֹהִים אֶת־כָּל־עַמְלִי וְאֶת כָּל־בֵּית אָבִי"⁴⁴. דמות דיוקנו של אביו ליוותה אותו תמיד אבל הוא הצליח להסיח את הדעת מכול המחשבות של העבר. הוא לא אכל את הלב את הבחירות המוטעות שעשה "מה היה קורה אילו...". הוא לא התמקד בלזכור את האחים שלו, לחשוב כמה הם רעים ושונאים. הוא שחרר את כול המחשבות הללו והסיח מהם את הדעת. לנטור זה שאדם שומר בליבו את הדבר. וכ"כ רש"י (בראשית לז,יא) "ואביו שמר את הדבר" - היה ממתין ומצפה מתי יבא, וכן (ישעיה כו,ב) שומר אמונים. ששומר חושב כול הזמן איך הוא נפטר מהשמירה, זה לא נקרא שהוא שומר. לשמור זה לקבע את הדבר בתוכי. שאדם נוטר פגיעה הוא עסוק בלאכול את הלב, ללבות את הרגשות השליליים, ולחשוב מה לעשות למי שפגע בו. מהרמב"ם ומרש"י משמע שהאיסור אינו על עצם זה שהדבר בלב אלא על השמירה. שאדם חושב איך הוא מלמד זכות, מוריד את הדברים מהלב, מסיח דעתו הוא כבר לא עובר על האיסור. ונראה שאת

⁴⁴ בראשית מא,נא

אותו עקרון המשנה באבות (ג,ח) אומרת לגבי שכחת התורה שכול השוכח דבר מתלמודו כאילו מתחייב בנפשו זה דווקא על מי ששוכח ולא על מי שלא זוכר⁴⁵.

יוצא שהנקודה הראשונה היא שאנחנו לא מלאכי השרת ואין איסור כזה להיפגע או להרגיש רגשות שצפים בצורה טבעית כתוצאה מכול מיני מקרים שנגרמים לנו בחיי היומיום. יותר מכך הגמרא בשבת (פח:) אומרת: "תנו רבנן הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו". הרב קוק (עין איה אות פג) דקדק שלא כתוב המעליבים אותם ואינם עולבים אלא הנעלבים. אדם חי ורגיש נפגע כאשר פוגעים בו. עולמו הפנימי לא מת. יש לו חושים חדים ורגשות ערים. אולם אע"פ שהוא נעלב, הוא לא מעליב בחזרה, לא מכאיב בחזרה, הוא מתגבר ומתעלה. נפשו העדינה, המוסרית והאצילית שמלאה באהבת הבריות ורוצה בטובת הבריות, סופגת את הפגיעה בשתיקה. למתבונן מבחוץ זה נראה פאסיביות, חולשה, אולם זוהי גבורה פנימית מיוחדת במינה, שליטה עצמית. השאלה היא מה מה אנחנו עושים אחרי שאנחנו נעלבים- אחרי שאנחנו קצת נרגעים, איך אנחנו בוחרים להגיב? מדברי רש"י והרמב"ם עולה שהדרך של ההתמודדות היא ע"י הסחת הדעת והתמקדות בטוב. החיים שלנו לא תלויים בפוגע ובמה שנעשה.

שליטה על החשיבה והתמקדות בטוב- "דאגה בלב איש יסיחנה מדעתו" (הבדלה)

לא משנה כמה טוב וכמה רע יש לאדם, העיקר זה מיקוד החשיבה. אנחנו צריכים להסיח את הדעת מהדאגות, מהרגשות השליליים בבחינת "דאגה בלב איש יסיחנה מדעתו". אי אפשר לכעוס ולשמוח באותו זמן. מי שחושב על החיובי לא יחשוב על השלילי, כי המוח לא יכול לחשוב על שני דברים בבת אחת. אם לאדם יהיו המון ייסורים וקצת דברים חיוביים אם הוא יחשוב על החיובי הוא לא יחשוב על השלילי כי אי אפשר לחשוב על שניהם בבת אחת. שלא חושבים על הרע הוא לא מורגש ולא מטריד. אדם שיש לו המון בחיים, אם הוא יחשוב על מה שאין לו, הוא לא יוכל ליהנות מהטוב. אם לאדם יש פצע קטן בעור כגון שעקץ אותו יתוש והוא יחשוב עליו כול היום מתי זה יעבור, זה מציק, זה יטריד אותו. ואדם שיש לו גבס והרגל מאוד כואבת לו אם הוא לא יחשוב על הבעיה היא כמעט ולא תטריד

⁴⁵ "רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שנאמר (דברים ד') רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר (שם/דברים ד') ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו".

אותו⁴⁶. **האש קודש** (עמוד ח) לרב'ה הקדוש מפיסאצנה בדרשה לשבת תשובה בשנת 1940 בגטו מביא תשובת מהר"ם שקבלה איש מפי איש שהנהרג על קדושת השם ית' אינו מרגיש ייסורים כלל והערבי נחל בפרשת מסעי הסביר שכיון שמתלהב בחשק נמרץ שיהרג על קדושת שמו יתברך הוא מעלה את כול חושיו אל עולם המחשבה עד שמתלבש כולו במחשבה ובטלו חושיו והרגשותיו וגשמיותו נתפשט מעליו לכן אינו מרגיש רק תענוג. ההתמקדות של האדם היא הקובעת את מצב רוחו. **המן הרשע** מחליט להתמקד בזה שאחד לא משתחוה לו. הוא לא מתמקד בבנים, בעושר, בכבוד, ביכולות שיש לו. הוא מספר 2 בעולם, טבעת המלך בידו והוא יכול לחתום ולעשות מה שהוא רוצה. כולם כורעים ומשתחוים לו ומתייחסים אליו כמו לאלוהים. בגלל שהוא בוחר להתמקד במרדכי שלא משתחוה לו הוא בא לביתו עצבני, כועס, לא רגוע ולא שמח. **אפילו שהוא יודע לספר לכולם על רוב עושרו ובניו נפלט לו משפט מזעזע: "כול זה איננו שווה לי"**. סוד ההצלחה תלוי במיקוד החשיבה על הטוב וזה דבר שתלוי בבחירה החופשית של האדם. התורה אומרת "והסיר ה' ממך כול חולי וכול מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישמם בך ונתנם בכול שונאך". מהו החולי? בתלמוד ירושלמי (שבת פרק יד הלכה ג) מובא שהחולי זה הרעיון. קרבן העדה מגדולי פרשני הירושלמי הסביר "שכול החולאים תלויים בהרהורים רעים". **הבעל שם טוב הקדוש אמר שבמקום שמחשבתו של האדם נמצאת שם הוא נמצא**⁴⁷. הגמרא בברכות (נח:): אומרת שאנחה שוברת גופו של אדם. הרב קוק הסביר (עין איה ברכות ב עמוד 174) שכאשר עולות מחשבות מדכאות, מחשבות עצובות, מחשבות מייאשות, אין לאדם להיגרר אחריהן אלא להתגבר כנגדן. לא צריך להיבהל מזה שהם עלו כי זה טבעי, אולם צריך לשים לב שאנחנו לא שוקעים בהם, מחזקים אותם ונותנים להם להשתלט על מצב רוחנו הכללי. האנחה ששוברת את האדם זה שאדם נותן למחשבות השליליות מקום. האדם נגרר אחריהן ובכך מחזק אותן. תגובה זו רק מחלישה אותו יותר. ובלשונו של הרב קוק: "ע"כ בהיותו מחזק את כוח התוגה ודכאות הנפש ע"י הוציאו אל הפועל את האנחה, אז יוסיף כוח הדמיון להתעולל בו ויציב לפניו עוד חזיונות שונים של תוגה שיכבידו עליו אנחותיו. ע"כ העצה היעוצה בלשון

⁴⁶ במלחמה האחרונה (חרבות ברזל) ראינו חיילים גיבורים שמקבלים רסיסים ומאבדים דם אבל הראש שלהם בכלל לא היה שם. הם לא העסיקו את מחשבתם בכאב שלהם אלא בשאלה מתי הם יחזרו לעשות חסד ולהילחם בשביל עם ישראל.

⁴⁷ בליקוטי מוהר"ן (תנינא נ) מובא שהמחשבה דומה לסוס שניתן לכוונו כרצונו ולכן כאשר האדם נחוש לחשוב טוב אזי ממילא הוא לא יכול לחשוב עוד רע. המהר"ל מפראג כתב שכאשר אדם חושב מחשבה מסוימת בריכוז ובצורה חזקה הוא משפיע בכך על עצמו השפעה גדולה בלתי נמנעת. שאדם נותן מקום בראש ובנפש לפחדים שונים- זה מה שנותן להם את האפשרות לפעול עליו. וכן אמר איוב (ג,כה) "כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרתי יבא לי". וכן מובא בגמרא (ברכות ס.) שאחד האמוראים נאנח ופחד וחברו אמר לו "האם אתה רוצה להביא ייסורים על עצמך?".

חכמים מרפא היא התקוממות האדם באומץ רוח נגד המון רגשות התוגה הסוערים בקרבו".

יש בעבודה הזו תנועה של הבדלת הבעיה, הקושי, הפגיעה, מהעצמיות של האדם. יש לאדם חיים אחרים, יש בו הרבה דברים טובים אחרים. הוא בוחר להתמקד בטוב ולא לשקוע בכאב. העצמיות שלו אינה דבר אחד עם הכאב והחיסרון שנוצר. החיים שלו ממשיכים והם לא תלויים בחברה ובמה שאנשים חושבים. המבט שלו מתרחב והוא לא נותן לפגיעה שפגע בו הזולת להשתלט לו על מצב הרוח.

נקודה שניה- התבוננות בפגיעה עצמה, דאגה בלב איש ישפילנה (הכנעה)
הרמב"ם (דעות ז,ז) כתב תוך כדי ההגדרה של איסור נקמה כתב עצה נוספת שבאה לעזור לנו: "אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מידותיו על כול דברי העולם שהכול אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם". בגרסת הרב קאפח "להיות מעביר על כול דברי העולם". מהי כוונת הרמב"ם? האם הכול מסביב הבל? אין שום דבר חשוב ולכן לא צריך להתרגש ולקחת ללב שום דבר? ומה עם הדברים החשובים שעכשיו נהרסו בעקבות הזולת והפגיעה שהוא פגע ב- איך אפשר לומר שהכול הבל? **בספר לרעך כמוך** (עמוד 310) הסתפק מה יהיה הדין לפי הרמב"ם אם חברו גרם לו נזק בענייני תורה ומצוות או שהכשילו בעבירה? האם יהיה מותר לנקום- שהרי זוהי לא נקמה על דברי העולם שהם הבל והבאי? וכן מה הדין אם אדם הזיק לממון חברו שחשב לעשות בו מצווה חשובה ועכשיו הוא מנוע מלעשותה שהוא נוקם בו מכאב לב על המצווה שהפסיד, האם זה מותר? **לענ"ד הרמב"ם רק כתב הסבר אבל בהגדרת ההלכה הוא לא חילק ולכן בכול מקרה יהיה אסור**. אולם מצאתי שהכלי יקר כתב כהסבר הרמב"ם וחילק להלכה בין פגיעות בממון ובגוף שעליהן לא נוקמים כי אלו דברים שאינם חשובים כ"כ⁴⁸ לפגיעות בנשמה כמו ביטול תורה ומצווה ומי שמחטיא את חברו שעליהן נוקמים. והוסיף שלכן מותר לעשות נקמה בגויים המבקשים להעביר את ישראל מהמצוות ונקמה זו נקראת נקמת

⁴⁸ הכלי יקר הביא על כך משל נפלא: "משל למה הדבר דומה לתינוק המשחק ועושה נערות באיזה בנין או איזה דבר אחר ובא איזה אדם וקלקל כל מעשיו אשר בנה ואשר נטע הילד והילד צועק לפני אביו צעקה גדולה ומרה על זה ואילו היה אביו משגיח בו ועושה רצונו היה הורג לזה האדם, אמנם אביו אינו משגיח בקולו כלל כי אף אם הקטן כפי מיעוט שכלו הוא חושב שזה הגדיל לעשות לו רעה גדולה, מכל מקום האב רואה בשכלו שאין הדבר כן ושכל מעשה הבן היו הבלים מעשה תעתועים ואינן כדאי שבעבורם יהיה לזה כאויב ומתנקם כי כפי האמת לא עשה לו זה כלום. כך הוא הענין בין אביו שבשמים לברואיו אשר לפי מיעוט השגתם במושכלות הם חושבים כי כל עניני העולם הזה יש בהם צד מעלה ושלמות והנוגע בכבודם או בגופם או בממונם נראה להם כי הגדיל לעשות עמהם רעה וצועקים לאביהם שבשמים שינקום נקמתם, אבל לפעמים אין הקדוש ברוך הוא משגיח בקול זעקתם כשאין ברעה זו תערובות דבר הנוגע בנשמתו של אדם כי בעיני ה' יתברך כל הענינים אשר בני אדם מסגלים בהם בעולם הזה דומין ממש לצחוק ושחוק אשר עשה לו הילד שהזכרנו, על כן אין הקדוש ברוך הוא משגיח בהם זולת בזמן שעל ידי מאורעות שבגופות יגיע לו ביטול תורה ומצווה אז הנקמה נקמת ה'".

ה'. ועל זה שיבחו חכמים את הנקמה ואמרו גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר אל נקמות ה'. לענ"ד כוונת הרמב"ם שיש הרבה מההקפדות שלנו שאם נתבונן הם באמת בגלל שטויות בגלל דברים לא משמעותיים ולא צריך לנפח אותם ולעשות מהם דברים כ"כ מרכזיים. אדם נפגע ומרגיש שנשמטה לו הקרקע מתחת הרגליים. אולם אם הוא יעבור תהליך של התבוננות הוא קודם כול יכניס את הדבר לפרופורציות הנכונות. הרמב"ם לוקח אותנו למסע התבוננות בפגיעה עצמה. מה נפגע? אם החשיבות של מה שנפגע לנו היא מצד עולם הזה כמו כבוד וממון- זה הבל והבאי כי מהם החיים? מה הסיפור שלהם? מי שאצלו החיים זה המרדף אחרי הכסף, הפרסום, המעמד החברתי והכבוד- באמת נשמטת לו הקרקע תחת הרגלים. אבל אלו אינם החיים באמת. ואם החשיבות של מה שנפגע לנו היא מצד עבודת ה', כי רצינו לעבוד את ה' באופנים מסוימים ועתה הם נחסמו, חלמנו על תפקידים מסוימים ולקחו לנו אותם- מה שנפגע זה רק כלים של עולם הזה שעמהם רצינו לעשות מצוות. הכלים אומנם נחסמו אבל השורש קיים. אפשר לעשות טוב, אפשר לעשות את רצון ה' באופנים אחרים גם בלי הכלים הללו. לעבוד את ה' אפשר תמיד וא"כ מדוע לבזבז אנרגיות ולהתעסק בנקמה ונטירה? אם זה מצד משפט הצדק שיופיע בעולם זה לא תפקידנו כי ברוב המקרים אין לנו את היכולת לעשות את זה. זה מה שאומר יוסף לאחים "התחת אלוהים אני"? צריך אמונה שהשופט כול הארץ יעשה משפט. ה' ישיב לכול אחד כדרכיו וכפרי מעלליו. הגמרא בסנהדרין (ח.) אומרת "כי המשפט לאלהים הוא אמר רבי חמא ברבי חנינא אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לרשעים שנוטלין מזה ממון ונותנים לזה שלא כדין אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו". הקב"ה ידאג שמי שהגיע לידיו כסף לא כשר יפסיד ומי שהפסיד ירוויח אותו ממקום אחר.

הרמב"ם מבקש לתת לנו מבט אחר. לכול הדברים של העולם הזה אין חשיבות עצמית מי שנותן להם חשיבות עצמית יגלה לבסוף שהם הבל והבאי. החשיבות שלהם היא רק מצד היותם כלים לעבודת ה'. ואם הנושא זה עבודת ה'- היא לא נלקחה ממנו. אף אחד לא יכול לקחת אותה ממנו. כול הפגיעות שקיימות בעולם הינם בחלקים החיצוניים של החיים. בדברים החשובים באמת אין ביכולת של שום אדם לגעת. ומעבר לכך, עבודת ה' של האדם רק יכולה להתעצם והוא יכול רק להתרומם מכול אירוע אם הוא רק יבחר בכך. מי שחי חיים חיצוניים שתכליתם פרסום, כבוד, ממון וכדומה אז באמת יקשה עליו להמשיך לתפקד במנוחת הנפש בלי לנקום ולנטור. אולם מי שכול אלו מהווים עבורו רק אמצעים וכלים בשביל לעשות טוב אז הוא יודע שה' כנראה רוצה שהוא כרגע יעבוד אותו

עם כלים אחרים ובדרכים אחרות. זה מבט עמוק יותר על החיים. כלים זה דבר חשוב לכן בשעת פגיעה אדם לא צריך להיות כ"אבן שאין לה הופכים" בלשונו של ספר החינוך (מצוות הונאת דברים). הוא נדרש להגן על עצמו ועל הכלים שניתנו לו. אם הוא הצליח להגן- עליו להמשיך לעבוד את ה' עם הכלים שלו, ואם הוא לא הצליח- הוא צריך להפנים שנלקחו לו כלים בעבודת ה' אבל יש לו כלים אחרים וכנראה ה' רוצה שהוא יעבוד אותו כרגע בלי הכלים הללו. כבוד זה כלי בעבודת ה'⁴⁹, כסף זה כלי בעבודת ה', תפקיד בעבודה זה כלי בעבודת ה', קשר טוב עם חבר מסוים שנפגע בעקבות אדם מסוים זה כלי בעבודת ה'⁵⁰. ההגדרה שפגעו לאדם בכלי בעבודת ה' יוצרת התמודדות נכונה יותר. נכון שלפי התכנונים שלי הייתי רוצה לעבוד עם הכלים הללו שכרגע נלקחו או נפגעו והייתה לי הרגשה יותר טובה אם הכלים לא היו נפגעים כלל, אבל יש כלים אחרים. כול אחד מאתנו צריך להיות אדם טוב שעושה מעשים טובים שמוסיפים אור בעולם. אם לא פוגעים ומצערים אותו יהיה לו יותר קל, אם פוגעים ומצערים אותו יהיה לו יותר קשה אבל הוא יקבל שכר גדול יותר על הטרחה. הזולת, מידותיו הרעות והטעויות שהוא עשה לא באמת פוגעות ומונעות את עבודת ה' ואת הדברים החשובים באמת בחיים. זה האמת הפשוטה שככול שאנחנו מגדירים אותה בצורה יותר חדה כך אנחנו יותר מכניסים אותה אל הלב. הנקמה לא תועיל ולא תעזור רק תהרוס את החברה עוד יותר⁵¹ "זוהי הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתננס של בני אדם זה עם זה". הרמב"ם ממקד אותנו להיזכר בתכלית. שמסתכלים כך על הדברים לא מתפרקים אלא מתמודדים בהתאם.

נקודה שלישית- השגחה פרטית, דאגה בלב איש יסיחנה לאחרים

(המתקה)

עצה נוספת מלמד אותנו ספר החינוך. לדעת החינוך חוסר המנוחה הפנימית נובע מכך שאנו סבורים שאין משמעות ותכלית לפגיעה שנפגענו או לצער שציערו אותנו ושהזולת הוא הסיבה לכול אלה. אם הזולת ומעשיו הבלתי מתוקנים הם סיבת הסבל שלנו, יהיה לנו קשה לא לנקום ולא לנטור. היכולת לא לנקום ולא לנטור נובעת מהאמונה שלנו בהשגחה פרטית. אם אנחנו מתעסקים כול היום בנקמה ונטירה זה בגלל שאנחנו

⁴⁹ כך למשל אפשר להרביץ תורה ברבים. אם מישהו לכלך על אדם זה פגע לו בכלי.

⁵⁰ גם אם החמות מדברת עם בתה על בעלה ומסכסכת ביניהם, היא פוגעת באישה שהיא כלי חשוב מאוד בעבודת ה'.

⁵¹ התורה מחנכת אותנו לשלוט על רגשותינו ולעצב אותם. כנראה שאחרי 120 שנה לא יכתבו לאדם על המצבה: "כאן נפטר פלוני שנקם בחברו והתגבר עליו, לקיים מה שנאמר "איזהו גיבור המתגבר על חברו". הגיבור הוא השולט ביצרו ברוחו ורגשותיו. הגבורה זה היכולת של האדם לנהל את עצמו ולהוביל את מערכות היחסים שלו עם האישה, עם החברים עם העולם שסביבו- לחוף מבטחים של שלום ואהבה.

לא מספיק מאמינים. אם נעשה לאדם משהו זה מאת ה', זה מגיע לו וזה לטובתו: "ואתה צדיק על כול הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו". אף אדם לא יכול להזיק ולפגוע בנו סתם אם זה לא באמת מגיע לנו. זה חלק מהאמונה שלנו גם אם אנחנו לא מבינים⁵². שאדם מפנים את זה נוצרת תנועה של המתקה- שהופכת את כול המר למתוק. אדם לא רק הפסיד כלים ויש לו כלים אחרים אלא ההפסד הוא לטובתו. וכן מובא בגמרא (חולין ז:): שאין אדם נוקף אצבעו מלמטה עד שמכריזין עליו מן השמים. נמצא שמי שהרע לי או ציער אותי הוא שליח, הוא רק המקל וצריך לשאת את העיניים למי שהרים אותו. על בחירתו הרעה של הזולת ומעשיו הרעים הוא יישפט וייענש, אולם אדם מאמין יודע שאם הוא קיבל מכה זה מכוון מלמעלה. אם קרה לאדם משהו אחרי כול החשבונות הקב"ה סובב את זה. למה? אי אפשר לדעת בצורה מדויקת רק לשער. ייתכן שזה קשור לכפרת העוונות שלו, ייתכן שזה בא כדי לקדם אותו ולחשל אותו כי הקב"ה רוצה שדרך הניסיון הזה הוא יעבוד אותו וכתוצאה מכך הוא יתקן חלקים באישיות שלו ויתרומם למקום הרבה יותר גבוה. צריך לעמוד לפני ה' ולהצליח לקבל את העובדה שלא תמיד הקב"ה רוצה את מה שאני רוצה. שלא עומדים מול ה' אז לכול מה שקרה אין תכלית, אין משמעות,

⁵² פעמים זה חשבונות של גלגולים קודמים. נעמי המטפלת של אבי מורי זצ"ל שסבל הרבה ייסורים סיפרה שאבא בא אליה בחלום ואמר לה שכול מה שהוא סבל זה בגלל גלגולים קודמים ולהעביר לנו את המסר הזה. אנחנו לא יודעים אם יש ממש בחלום או אין אבל בכול מקרה מאמינים בזה כי זה כתוב בגר"א באבן שלמה ובמקומות נוספים שפעמים אדם חווה ייסורים בגלל גלגולים קודמים. ושמעתי מהרב יצחק יוסף שליט"א שני סיפורים חשובים בכיוון הזה. אישה אלמנה ענייה באה למהר"ל עם עוף ביום שישי היה לו שבר ברגל. המהר"ל מסתכל ואומר לאלמנה לך לקצה העיר שם ישנה משפחה שיש לה ילד אוטיסט שלא שומע ולא מדבר תשאל אותו. האלמנה התחננה שיום שישי ואין לה זמן ושהרב יענה לה תשובה אולם גדול הדור ביקש אז היא הלכה. דפקה בדלת ואמרה שמהר"ל שלח אותה לשאול את הילד משהו. הילד בגיל תשע והמשפחה לא הבינה מה צוחקים עלינו? איך שהילד ראה אותה הוא עמד מלא קומתו הסתכל על העוף ולמרות שאף פעם לא הצליח להוציא מילה מהפה הוא אמר כשר ומיד נפח את נשמתו ומת. האישה רצה למהר"ל שאיך קרה דבר כזה שהוא שלח אותה לילד ועכשיו בגלל זה הילד מת? עשו לויה ומהר"ל גדול הדור השתתף בה ובגלל זה רבים מהעיר פראג השתתפו. אחרי שנגמרה הלוייה מהר"ל רצה לדבר נכנסו אנשי העיר לבית הכנסת ומהר"ל הסביר שהיה פעם שקדן גדול ות"ח גדול פעם ביום שישי שהוא מיהר למקווה באה אישה אלמנה לשאול אותו על עוף. בגלל שהוא מיהר למקווה הוא אמר לה להחמיר שזה טרף אבל האמת שהעוף היה כשר. באותה שבת חזרה האלמנה הביתה ולא היה לה במה להאכיל את ילדיה והם אכלו כול השבת רק לחם עם מלח. בב"ד של מעלה דנו אותו והוא קיבל עונש לשוב לעולם לתקן את מה שעשה. הוא ביקש לרדת חרש ואילם כדי לא לדבר לשה"ר ולא לעשות עוד חטאים. שהגיע אותה שאלה בדיוק אותו שבר הוא פסק שזה כשר וגמר את תיקונו ותפקידו כאן בעולם ולכן הוא שבק חיים והוא מזומן לחיי עה"ב. אנו לא יודעים חשבונות שמים מהר"ל ידע וראה הכול ברוח קודשו.

היה חבר של הבן איש חי קראו לו הרב אגאסי כתב ספר בני אהרן. בהקדמה לספר הוא מסביר מדוע קרה כך לספרו. הוא מתאר שהיו לו שני ילדים בחורי חמד. שהוא לקח והשקיע בהם ולימד אותם תורה. הגיע זמנו של בנו בכורו להינשא ולפני החתונה הוא חלה ומת והוא מירר עליו בבכי במקום להוביל אותו לחופה אני מוביל אותך לקבורה. בשבעה הוא דיבר בדברי תורה עם בנו היחיד שנותר לו שהיה קטן ממנו בשנה והנה הוא רואה שהוא ת"ח גדול ואפילו חריף יותר וחכם יותר מבנו הראשון. הוא היה הנחמה שלו. וישב והשתעשע עמו שנה בדברי תורה. הגיע גיל 18 והיה עשיר אחד שהסכים כול החיים לפרנס אותו שישב וילמד אם ישא את בתו. הם קבעו מועד לחתונה לאחר פורים ובפורים הוא לא הרגיש טוב התאשפז קיבל זיהום ומת. ואביו היה שבור ורצון זה היה כול עולמו. לא נשאר לו כלום. כול מי שבאו לנחם אותו הוא לא הסתכל עליהם בכלל רק ברצפה. אמרו לבן איש חי שחברו יושב שבעה ולא מקבל תנחומים. הוא בא לנחם אותו. הבא"ח ראה שהוא מסתכל ברצפה שבור ורצון וצעק עליו "אתה מאמין או כופר"? "אתה מאמין בדברי האריז"ל או לא מאמין"? הוא נבהל ואמר לו שהוא מאמין ואז הוא אמר לו שהאריז"ל אומר שהיום אין נשמות חדשות כולם גלגולים קודמים שבאו לתקן דברים כאן בעולם והכול מאתו יתברך. הוא אמר לו ניחמתני רבי. בסוף השבעה באו אליו בחלום ואמרו לו שבניו היו נשמות גבוהות גלגול של נדב ואביהו שירדו לכאן ללמוד תורה גמרו את תיקונם ועלו לשמים.

וכול שנותר הוא לכעוס על מי שעשה את הכול וכדי להרגיע את הכעס- לנקום. האש קודש בדרשה לשבת תשובה הוסיף על הערבי נחל: "וכן הוא גם בשאר ייסורים שאיש הישראלי סובל קשיים הם הייסורים... אבל כשהאיש מעלה במחשבתו שהוא כדי למרק את חטאיו ולטהר אותו כדי שיוכל להתקרב לה' אז במידה שמתעמק ומתקשר יותר במחשבה זו יותר קושי היסורים נעשים קלים ויותר נוח לו לסבול אותם". יש משמעות לייסורים שאנו עוברים. זה העומק של ההפנמה שהם מאת ה'. **החפץ חיים כתב** (שם עולם) שכול ענייני הצער שמזדמנים לאדם הכול מהשמים לכפרה על עוונותיו וכן אם הכה אותו אדם אפילו במזיד זה גם מהשמים אלא שמגלגלים זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב. ואת הכול עושה הקב"ה לטובת האדם. הח"ח הוסיף "וכשיבין הדבר היטב שטובה רבה נסבב לו ע"י יהיה נקל לו ממילא שלא להיות לו נוקם ונוטר עבור זה, וכדוגמא שאחד אינו מקפיד על חבירו על שרחצו היטב במים חמין מעפרורית שעליו אף דבעת הרחיצה קשה לו החמימות". **וכן בספר דעת תורה לפרשת ויגש כתב ר' ירוחם ממיר:** "על פי דין והלכה צריך הנפגע לחפש אחר היתר להיות בכעס על הפוגע בו כי כול שקרה אתו הרי בהשגחה עליונה באה לו ומה לו להמכאיב לו? היתרעם אדם על האבן שנזרקה עליו?".

אולם הגרז"ן כתב (נתיב מצוותיך עמוד 385) שהחינוך הביא כאן את הטעם של האיסור שהתורה רצתה שנשריש את האמונה בהשגחת הבורא אולם אין כוונת החינוך שיש כאן הכרח מסברא לא לנקום ולנטור בגלל שזה משמים כי אע"פ שנגזרה הגזירה משמים אין זו סיבה לפטור את מי שבפועל גורם לחברו את הצער וממילא מצד הסברא אין הכרח לאסור לנקום אלא זוהי גזירת הכתוב כדי שנחזק את האמונה בהשגחה פרטית. נמצא לענ"ד כהמשך לדבריו שיש כאן שני מבטים אנושי ואלוהי ושניהם נכונים. יוסף אומר לאחים: "אתם חשבתם לרעה" זה המבט הגלוי. ובאמת מגיע להם עונש והם נענשו וגם צאצאיהם נענשו. אולם יש מבט של "לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלוהים" ו "אלוהים חשבה לטובה" וגם את זה אומר יוסף לאחים. איסור נקימה ונטירה בא כדי שנחזק ביחס אלינו את המבט האלוהי ושהוא יהיה העיקר מבחינתנו למרות שאנו מכירים גם את המבט הגלוי ולא נתעסק בחשבונות של העונשים והחיובים שמגיעים למי שגרם לנו את הצער, שזה חשבון שלו עם בוראו. זה מה שיוסף אומר לאחים "התחת אלוהים אני"- אני לא תחליף של הקב"ה ואם תענשו על בחירתכם הרעה או כוונתכם הרעה זה חשבון בינכם לבין הקב"ה. אף פעם לא ניסיתי לקחת את התפקיד של להיות כאלוהים גם שניתנה לי כביכול היכולת לעשות זאת. יכולתי להראות לכולם שאני יודע לפתור חלומות ויודע עתידות אך אמרתי "לאלוהים פתרונים" "בלעדי אלוהים יענה את

שלום פרעה". וגם עכשיו שכביכול אני שליט העולם, ויכול לעשות מה שאני רוצה, אני לא מציג את עצמי כאלוהים⁵³.

נדמה לי שהאמונה הכבירה של יוסף עזרה לו כול השנים במצוקות הקשות ביותר לא להתפלל שיהיה רע לאחים על מה שעשו. וכי מה זה יועיל לו חוץ מאיזה תחושה של נקמה? וכי אין שופט בארץ שנותן לכול אדם כדרכו וכפרי מעלליו? מה תפקידו להתפלל על זה? הוא התפלל על עצמו שהוא יהיה במקום יותר טוב. שהוא יזכה לממש את חלומותיו. מכוח האמונה יכל יוסף להיות במקומות הנמוכים ביותר ולהישאר מלא בחיות ואור ולרומם את כול הסביבה שלו. זה מה שהוא הסביר אחרי שנים לאחים: "לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלוהים". אם הייתי רק במגרש האנושי והייתי חושב שאתם שלחתם אותי כבר מזמן הייתי מתייאש כי נפלתי מאיגרא רמא לבירא עמיקתא- מחלום של להיות המנהיג של עם ישראל שכולם משתחוים לו- מהבן האהוב של יעקב לעבד שפל שאף אחד לא סופר אותו אבל האמנתי שה' שם אותי פה ושהכול בסוף יתברר לטובה. אני לא מנותק מהעולם. אני יודע שאתם חשבתם רעה אבל אלוהים חשבה לטובה. כול חיי זכרתי שאחרי כול הרצונות והמזימות שלכם: "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום" ואם ה' היה רוצה שאמשיך לעבוד אותו באוהל של אבא אז כמה שהייתם מתאמצים שיהיה אחרת- זה לא היה מצליח.

ובזוהר הקדוש (ח"א מקץ ר"א ע"א בתרגום) כתוב: "דבר אחר אל תאמר אשלמה רע כמו שכתוב ומשלמי רעה תחת טובה למי שעשה לו טובה לא ישלם לו רע משום שכתוב "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו" ואפילו למי שעשה לו רעות אין לשלם לו רעה תחת הרעה שעשה לו אלא קוה לה' ויושע לך". פסוק זה העמידוהו ביוסף הצדיק שלא רצה לשלם רעה לאחיו בשעה שנפלו לידו "קוה לה' ויושע לך" משום שהוא היה ירא את הקב"ה שכתוב "זאת עשו וחיו את האלוקים אני ירא" והוא היה תמיד מחכה לקב"ה".

דוד המלך בתקופה הקשה בחייו⁵⁴ כאשר בנו אבשלום מורד בו ושמעי בן גרא מקלל אותו קללות קשות ופוגעניות אומר לעבדיו: "ה' אמר לו קלל".

⁵³ יש אנשים היום שחושבים שאם ה' שם אותם בתפקיד גבוה ונתן להם לנהל או להנהיג זה בגלל שהוא רוצה שהם ישתמשו ביכולות שלהם כפי מה שמתחשק להם. הם מחזיקים מעצמם כמעט כאלוהים. ה' בחר בהם ונתן להם כוח שליטה אז זה מתיר להם לעשות מה שהם רוצים. הם כבר קיבלו חותמת הכשר מהקב"ה שהוא רוצה אותם וממילא הם יכולים לדרוס כול מי שמפריע להם בדרכם שהרי הוא מתנגד לרצון ה'...

⁵⁴ רואים ממזמורי תהלים כמה קושי חווה דוד בתקופה זו: "מזמור לדוד בבורחו מפני אבשלום בנו ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי".

הרגעים הקשים והחוויית הקשות הן גם מאת ה'⁵⁵. ספר החינוך תולה את היכולת לקיים את הציווי של "לא תקום ולא תטור" בעד כמה האמונה באמת נוכחת וממלאת את החיים שלנו, עד כמה אנחנו מאמינים שכול מה שעובר עלינו מגיע בצורה מדויקת ומדוקדקת מהשמיים ושהכול לטובתנו. שאדם מול ה' הוא יודע שחיו לא תלויים כלל בפוגע. הכבוד השמחה וההצלחה בחיים תלויים רק בה'. כשם שהפגיעה מאת ה' כך מה יהיה בעקבותיה זה מאת ה' והוא יכול ברגע אחד לשנות את המצב. מי שיש לו משקפיים כאלו מסתכל על החיים במבט עמוק. הוא מסוגל להכיל את הפערים בין הרצוי למצוי ולסלק את הכעסים והתסכולים שנובעים מהפער הזה ולקבל את הייסורים באהבה.

קבלת הייסורים באהבה- הרחבה

אנו מבקשים בתפילת יה"כ: "מה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים אבל לא ע"י יסורים וחלאים רעים". בשערי הימים נוראים הביא (עמוד רעו) שחכמים לימדונו (ב"ר פרשה צ"ב) שאין לך אדם בלא יסורין. וכן לימדונו (תדבא"ר פ"ב) שהמבעט ביסורין כופלין אותן עליו. והיינו שהאדם צריך לשמוח בייסורים ולקבל אותם באהבה. ואדם שזוכה לקבל ייסורים קלים באהבה ולומר עליהם תודה לא מביאים עליו ייסורים גדולים יותר. וזו אחת העבודות הקשות והקדושות המוטלות על האדם ואמרו חכמינו (תענית ח.) כול השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם. והוסיף שביה"כ אנו מתפללים שהייסורים לא יהיו גדולים. שהרי חז"ל (ערכין טז.) הביאו דוגמאות לייסורים שיש בהם צער מועט כגון שנהפך לו חלוקו וצריך לפושטו ולהופכו או הושיט ידו לכיס ליטול שלוש מטבעות ועלו בידו שתיים וצריך לטרוח להכניס את ידו פעם נוספת. וכן חכמים הביאו דוגמאות להפסדים ממוניים שמכפרים לאדם על ייסורים גדולים שצריך לעבור בגופו (פסחים קיח.): "אמר רב חסדא מאי דכתיב "הודו לה' כי טוב"? הודו לה' שגובה חובתו של אדם בטובתו. עשיר בשורו ועני בשיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה" ורשב"ם פירש "חסד הוא עושה לעולם בטובה שנתן לו שמפסידו ממון ומכפר על גופו". ומזה למדנו שאדם צריך לשמוח בכול הטרדות וההפרעות הבאות עליו כי הן מורידות מחשבון חובותיו בתשלומים נוחים. לכן אם אדם איבד סכום של כסף, פספס אוטובוס, שכנים עשו לו רעש, כלי נשבר בביתו, שישמח בכפרת העוונות.

⁵⁵ בספרי המוסר מובא שאחד מהזכויות שיש לאדם בעה"ז זה שפוגעים בו. זה יותר מתעניות. אלו יכולים להיות ייסורים שאין בהם ביטול תורה אם לא מתעסקים איתם. היו צדיקים שהיו פועלים ישועות ע"י הביזיון. אחד מגדולי ישראל אמר למישהו שביקש ברכה להיפקד בזרע של קיימא, שאם הוא יראה אדם שמבזים אותו והוא שותק ומוחל על בזיונו שילך אליו באותו רגע ויבקש ממנו ברכה שאז יש שעת רצון בשמים וכך הוא עשה ונפקד. דברי הגמרא שאומרת "כול המעביר על מידותיו מעבירין לו על כול פשעיו" צריכים כול הזמן להיות לנגד עינינו.

ולפעמים אנחנו שוכחים את זה ומגיבים בכעס ומפספסים בגדול. ובאמת זה מנהג ידוע אצל הסבתות לומר "כפרת עוונות" על כול צער שקורה. אולם צריך להבין שהמשמעות של מה שהן אומרות זה שהצער בא מהשמים ושהן מקבלות אותו ברצון ואהבה שיהיה לכפרה על העוונות. והביא שמסופר על המשגיח ר' ירוחם שבאו עליו ייסורים בסוף ימיו והיה אומר "תודה לך אבל'ה עבור הייסורים". וזה (יומא כג.) "הנעלבים ואינם עולבים השמחים בייסורים".

הכנעה הבדלה המתקה

וחשבתי אולי שהעצות שעולות מהסוגיה יכולים להתאים לשלושת השלבים בנפש שאנחנו צריכים לעשות לפי הבעל שם טוב הקדוש בכול תהליך של התפתחות רוחנית- הכנעה הבדלה והמתקה. הכנעה היא השפלה של האגו. סילוק התדמית הכוזבת שלנו הנובעת מהאגו מאפשרת לנו להתנתק וליצור הבדלה מהבעיה שלנו. כאשר אנחנו מבדילים את עצמנו מהבעיה וחדלים להגדיר את עצמנו עפ"י המונחים שלה, הטוב שבנו מתחיל להאיר. בשלב ההמתקה פותרים את הבעיה עצמה. **בספר להפוך את החושך לאור** כתב הרב גינצבורג שזה כנגד שלושת הפירושים לפסוק במשלי "דאגה בלב איש ישחנה". שהפשט של ישחנה זה ישפילנה מלשון "שחה לעפר נפשנו". ולפי חז"ל בגמרא ישנם עוד שתי משמעויות: יסיחנה מדעתו ויסיחנה לאחרים. אלו שלוש טכניקות של ריפוי לקשיי ההתמודדות עם הדאגה. השלב הראשון והבסיסי הוא להשפיל ולדכא את הדאגה, לצמצמה ולהקטינה למידתה הטבעית. כאשר אדם מוטרד מעניין מסוים הוא מתמקד בו והוא משתלט עליו. צריך לשים קודם את הבעיה בפרופורציה הנכונה. אדם נוטה להתעסק יותר מידי בעצמו ולהגדיל את הממדים של ענייני העולם הזה. אולם העולם מצד עצמו חסר חשיבות ואין לו קיום עצמאי. לענ"ד זה מתאים לפירוש של הרמב"ם שמחזיר לנו את הפרספקטיבה הנכונה מה נפגע לנו. אדם שנפגע משוכנע שהדבר חמור. ככול שאדם משוכנע שמגיע לו משהו אחר, כך הוא יותר דואג מהחוסר של מה שלדעתו מוכרח שיהיה לו. השלב השני "יסיחנה מדעתו" זה התעלמות מהדאגה. לאחר שהגודל של הבעיה הופחת ניתן להתנתק ממנה, להפסיק להזדהות אתה ולהגדיר את עצמנו במונחיה. אנחנו מתמקדים בהיבטים החיוביים של החיים. לענ"ד זה מתאים לפירוש של רש"י שעלינו להסיח את הדעת מהפגיעה. אנחנו יכולים להחליט על מה לחשוב "תחשוב טוב יהיה טוב". שממלאים את המוח במחשבות חיוביות זוהי הדרך הבטוחה ביותר למנוע נפילה לדכאון או ייאוש. השלב השלישי הסופי של הריפוי זה השלב שממתיק את הבעיה עצמה שגורמת לדאגה.

אנו מביעים את הדאגה ומספרים אותה לאחרים. אדם מבחוץ מסתכל על הבעיה בצורה אובייקטיבית. אנחנו מתרוממים להבנה אחרת, לצורת חשיבה שונה. העזרה הכי גדולה זה לעזור לנו לראות את שורש בעיתנו באור חיובי. כדי שדבר כולשהו יוכל להתקיים מן ההכרח שיהיה בו ניצוץ של כוח אלוהי. שמדובר במשהו רע הניצוץ בהעלם ומצב של גלות. בפנימיות מדמים את הניצוץ לגרעין או פרי הנמצא שבוי ביד הקליפות. בכך שאנו דוחים את הרע אנו חושפים את הניצוץ האלוהי הפנימי המחיה אותו. על ידי פרשנות חיובית אנו יכולים לנצל את הניצוץ המשחורר של הטוב כדי להפוך לטוב את כול מה שניתן. יש גרעין של טוב בכול מה שהוא רע. ברגע שאנו מזהים את הגרעין הזה אנו יכולים להשתמש בו לחיזוק הצד הרוחני שלנו. זה התהליך של התהפכא חשוכא לנהורא ומרירו למתיקא. כול מה שקורה לנו אפשר לומר עליו ש"אלוהים חשבה לטובה". גם אם אנחנו מוצאים את עצמנו במצב נפשי של דיכאון גם מצב זה חייב להיות להגדלת טובתנו. במקום להרגיש שה' יתברך נטש אותנו עלינו לחוש שסבלנו הוא מתנה אישית מאת ה'.

נספחים

נספח א - דמותו של יוסף

אי אפשר ללמוד את ספר בראשית בלי להתפעם מדמותו המיוחדת של יוסף הצדיק. השיא של יוסף אינו בבן אדם למקום לא בהתגברות על אשת פוטיפר ולא בעמידה בפני פרעה ובקידוש שם שמים שהוא עושה כאשר הוא מכריז "בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה" אלא מגיע בפרשת ויגש במדרגה של יוסף ביחסים שבין אדם לחברו. האחים עושים תשובה, והשיא שלה בערבות שלקח יהודה על בנימין, ובמוכנות שלו למסור את נפשו וחיו- להיות עבד במצרים במקומו. האחים ויהודה בראשם לא מפקירים יותר אח- גם אם הוא מבני רחל. האווירה בארמון הייתה טעונה, מלאת מתח רגשי. האחים נסערים ויוסף מתאפק. יהודה מבקש ממנו שישחרר את בנימין ומוסיף בסוף: "והיה כראותו כי אין הנער ומת והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאולה". זכירת יעקב אבינו שברה את יוסף. הגעגועים לאביו האהוב כבשו את לבו, הוא חש שהוא לא יכול להתאפק יותר "ולא יכול יוסף להתאפק לכול הניצבים עליו" ואז רגע לפני, הוא עדיין שולט בעצמו ואומר "הוציאו כול איש מעלי ולא עמד איש אתו בהתוודע יוסף אל אחיו". מדוע הוא כבש את הסערה הפנימית עוד כמה דקות? רש"י עונה עפ"י המדרש "לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים ניצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישים בהיוודע להם". יוסף נתון בסערת רגשות גדולה כול מה שמתרחש מסביב מתערפל אולם יוסף תמיד שולט. אין הוא

כבני האדם שכאשר הם בסערת רגשות מאבדים את המחשבה, השפיות והאיזון. יוסף מלא שליטה עצמית והכי חשוב לו ברגעים אלו כבוד האדם והכבוד של אחיו. הוא לא שוכח את הזהירות העדינה ביותר ביחס לזולת. במדרש כתוב שיוסף הסתכן בזה שסילק את השומרים המצרים "אמר רבי חמא בר חנינא לא עשה יוסף כשורה שאילו בעט בו אחד מהם מיד מת" (מדרש רבה). "אמר רבי שמואל בן נחמן לסכנה גדולה ירד יוסף שאם הרגוהו אחיו אין כול בריה בעולם מכירו ולמה אמר הוציאו כול איש מעלי אלא כך אמר יוסף בלבו מוטב שאהרג ולא אבייש את אחי בפני המצרים".

אולם זה לא נגמר. יוסף מתגלה לאחיו, ובמקום שאחיו יפייסו וינחמו אותו הוא מנחם ומפייס את האחים. **אדם אחר היה מלא מרירות על כול שנות הסבל שלו, הניתוק מאביו ואחיו הקטן, הסבל בצינוק המצרי, והיה נוקם באחיו שלכאורה הרסו לו את החיים.** אדם אחר היה מנצל את עמדת הכוח שלו ומעניש את אחיו-שירגישו קצת מזה להיות בבור או בצינוק המצרי או איך מרגיש עבד עברי במצרים. **אדם אחר גם אם היה מתאפק ולא נוקם, לפחות היה מבקש ליהנות מהמתיקות של הנטירה ולומר לאחיו "אני לא מנוול כמוכם אני צדיק- לא אעשה לכם כשם שעשיתם לי".** אדם אחר היה מסתפק בנפילה של האחים על הארץ ובקשת התנצלות. אולם התורה מתארת שיוסף מפייס את האחים, במקום שהם יפייסו אותו. יוסף מתעלה מעל הטבע הרגיל⁵⁶ מעל החשבונות והאינטרסים הרגילים שעסוקים בהם בני אדם. הוא מסתכל על החיים אחרת- עמוק יותר מכולם. יוסף טהור ונקי מבפנים, הוא לא מקפיד, לא שונא. בגמרא במסכת מגילה (טז:) כתוב "והנה עינכם רואות ועיני אחי בנימין"- אמר רבי אלעזר אמר להם כשם שאין בליבי על בנימין אחי שלא היה במכירתי כך אין בליבי עליכם" "כי פי המדבר אליכם"- כפי כן ליבי". יוסף היה צריך לשכנע את האחים, כי הם לא האמינו שלבו נקי ואין לו בלב שום שנאה ורצון לנקום בהם. הם לא מאמינים שיוסף עד כדי כך נקי ממבט חיצוני, ושהוא חי את המבט שהוא מציג עד הסוף. **האחים בטוחים שיש פער בין הפה של יוסף ללב שלו. לכן בפרשת ויחי שיעקב מת הם שולחים משלחת ליוסף, שאביו ציווה לפני מותו שיסלח לאחיו ולא ינקום בהם.** הם מפחדים שיוסף עוצר את עצמו מהנקמה כדי לא לצער את אביו, כמו עשיו שאמר "יקרבו ימי

⁵⁶ שמעתי בשם בעלי המוסר על הגמרא שאומרת שרבי אליעזר התפלל ולא ירדו גשמים ורבי עקיבא עלה ואמר אבינו מלכנו וירדו גשמים והעם ריננו יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מידותיו וזה לא מעביר על מידותיו. ולכאורה איך הם שווים ואחד לא גדול מהשני? במה נמדדת הגדלות? גדלות זה יותר ידע? יותר תעודות? אלא שהמפרשים אומרים שרבי אליעזר גדל בבית טוב אווירה של קדושה במשך דורות אולם רבי עקיבא עשה הכול מכוח המאמץ שלו זה הכוונה שהוא העביר על מידותיו. הוא היה צריך עמל גדול. הוא היה מבני בניו של סיסרא. להביא גאולה לעולם זה להפוך מר למתוק וזה במידות. וכול אחד שהופך את מידותיו במיוחד שמוחל לחברו שציער אותו ויודע שזה משמים ולא לוקח ללב ומחפש לנקום.

אבל אבי ואהרנה את יעקב אחי". אבל אחרי מותו הוא יחזור להיות כמו כולם ויעניש אותם. יוסף בוכה, לא מבין את האחים וממשיך לנחם אותם.

נספח ב- ההנהגה הראויה לתלמיד חכם (מה הכוונה נקיט ליה בליביה)
למדנו שלפי החינוך והרמב"ם לא תקום ולא תטור זה בכול מיני צער ובזיונות א"כ מדוע לתלמיד חכם מותר לנקום ולנטור? לשאר הראשונים שלא תקום ולא תטור זה רק בענייני ממון ולא בצערא דגופא, הגמרא מורה מהי ההנהגה הנכונה לתלמיד חכם. אולם גם לשיטתם קשה מה הכוונה נקיט ליה בליביה? איך זה מסתדר עם הגמרא במגילה (כח.) שמתארת שדרכו של ת"ח למחול לכול מי שהכעיס וציער אותו לפני השינה?

1. רש"י הסביר שאם בא אחר לנקום נקמתו ישתוק ולא ימחה בעדו. זאת אומרת שהוא זוכר ולכן הוא שותק. ויש להסתפק האם כוונת רש"י שהוא נוטר ממש ולמסקנה מותר לו לנטור רק לא לעשות כלום ולהמתין שאחרים ינקמו את נקמתו ונקיט ליה בליביה זה כמו שרש"י הסביר לפני כן מהי נטירה- שהאיבה שמורה בלבו או שיש הבדל בין נטירה שאדם לא מסיח את הדעת מזה לבין זיכרון רגיל וצ"ע. ונראה יותר לענ"ד שכוונתו שזה שהוא שותק ולא מוחה למרות שיש באפשרותו זה נחשב למעשה נקמה וזה שהוא שמר את הדברים בלב זה נחשב למעשה נטירה כפשט הגמרא שמגדירה את מעשהו של התלמיד חכם כנוקם ונוטר כנחש. וייתכן שהטעם שאין בזה איסור נטירה ואפילו איסור לא תשנא כיון שמדובר בפגיעה בכבוד התורה וזה חילול ה' ורק שמדובר בפגיעה אישית חלים איסורים אלו.

2. הריטב"א ג"כ כתב שהוא לא עושה מעשה אבל מניח עלבוננו למקום. זאת אומרת שהוא זוכר ושומר את הדברים בלב אבל ממתין ומצפה לקב"ה שינקום נקמתו. אולם מלשונו משמע שהת"ח לא עובר על איסור נטירה כי הוא הדגיש שהוא לא עושה מעשה נטירה. והוסיף שת"ח צריך להניח עלבוננו למקום דווקא במילי דשמיא- שציערו אותו בענייני עבודת ה' בדברים הנוגעים לחפצי שמים מפאת היותו תלמיד חכם אבל אם ציערו אותו בענייני עולם הזה ושאר דברים פרטיים שאינם נוגעים לחפצי שמים צריך למחול גם אם לא פייסו אותו. כנראה הסברא היא שבדברים פרטיים כבוד התורה לא נפגע כ"כ. לפי הריטב"א כוונת הגמרא במגילה (כח.) שלפני השינה יש למחול ולסלוח לכול מי שציער או פגע. וכ"כ הקובץ שיטות כתב בשם שיבולי הלקט (דין התוכחות מז) שת"ח צריך להקפיד על כבוד תורתו ולקנא עליה שאם מבזים אותו והוא מוחל נמצא שהוא מבזה את התורה.

ומה שכתוב שיש למחול כול לילה לפני השינה לא מדובר על אפיקורוס שהיה מבזה אותו, אלא על אדם שציער אותו בענייני ממון.

3. שיבולי הלפט הביא תירוץ נוסף שכול פגיעה בת"ח מחולקת לשתיים יש בה פגיעה אישית ויש בה פגיעה בכבוד התורה. על הפגיעה האישית האמוראים היו מוחלים לפני השינה על הפגיעה בכבוד התורה הם לא מחלו.

4. הרמב"ם כתב לפי גרסתו שת"ח נוקם ונוטר אם ביזו אותו בפרהסיא ואם ביזו אותו בצנעא הוא מוחל. ומשמע מדבריו שאם הביזוי היה בפרהסיא גם אם מדובר במילי דעלמא הוא צריך לנקום ולנטור. והר"ן (ר"ה ד: מדפי הר"ף) הביא אפשרות זו שאותה הנהגה שהאמוראים נהגו למחול על כבודם הייתה כשביזו אותם בצנעא ומה שאמרו בגמרא שת"ח צריך לשמור את הדבר בלבו הוא כשביזוהו בפרהסיא ואין לו למחול משום כבוד התורה. וכ"כ השו"ע יורה דעה (רמג,ט).

5. הר"ן (שם) הביא אפשרות נוספת שיש לחלק בין מקרה שציערו את הת"ח ונהגו בו בחוסר כבוד למקרה שביזו אותו. האמוראים מחלו על כבודם כאשר ציערו אותם ולא כיבדו אותם אולם כאשר ביזו אותם לא מחלו על כבודם אלא נקמו ונטרו כנחש.

6. השפת אמת הקשה (כג.) שמהלל הזקן רואים שגם אם מזלזלים בכבודו של ת"ח אין לו לנטור איבה בלבו? השפת אמת תלה את זה במחלוקת אם הרב שמחל על כבודו כבודו מחול או לא. לשיטתו משמע שאין הלכה כגמרא ביומא ות"ח צריך למחול על כבודו כמו הלל ולא לנקום ולנטור כנחש. אולם ברמב"ם אי אפשר לתרץ כך כי הוא פסק (ת"ת ה,יא) שת"ח יכול למחול על כבודו ובכול זאת פסק את הגמרא ביומא שאסור לת"ח למחול על בזיונו ואם מחל נענש. לכן לפי הרמב"ם צריך לומר שהסיפור עם הלל לא היה בפני רבים ולכן הלל מחל ולא הקפיד.

7. המהרש"א הסביר שהת"ח לא נוקם מיד אלא ממתין ונוקם לאחר מכן. משמע מדבריו שהותר לת"ח לנקום ולנטור ממש ולא רק להמתין שהקב"ה ינקום. ומה שהאמוראים היו מוחלים לפני השינה המהרש"א הסביר שמדובר רק לאחר שביקשו מהם מחילה ופייסו אותם וכוונת הגמרא שגם שלא התפייסו מיד מ"מ הם עשו עבודה להתרצות להתפייס בלב שלם באותו יום קודם שהלכו לישון.